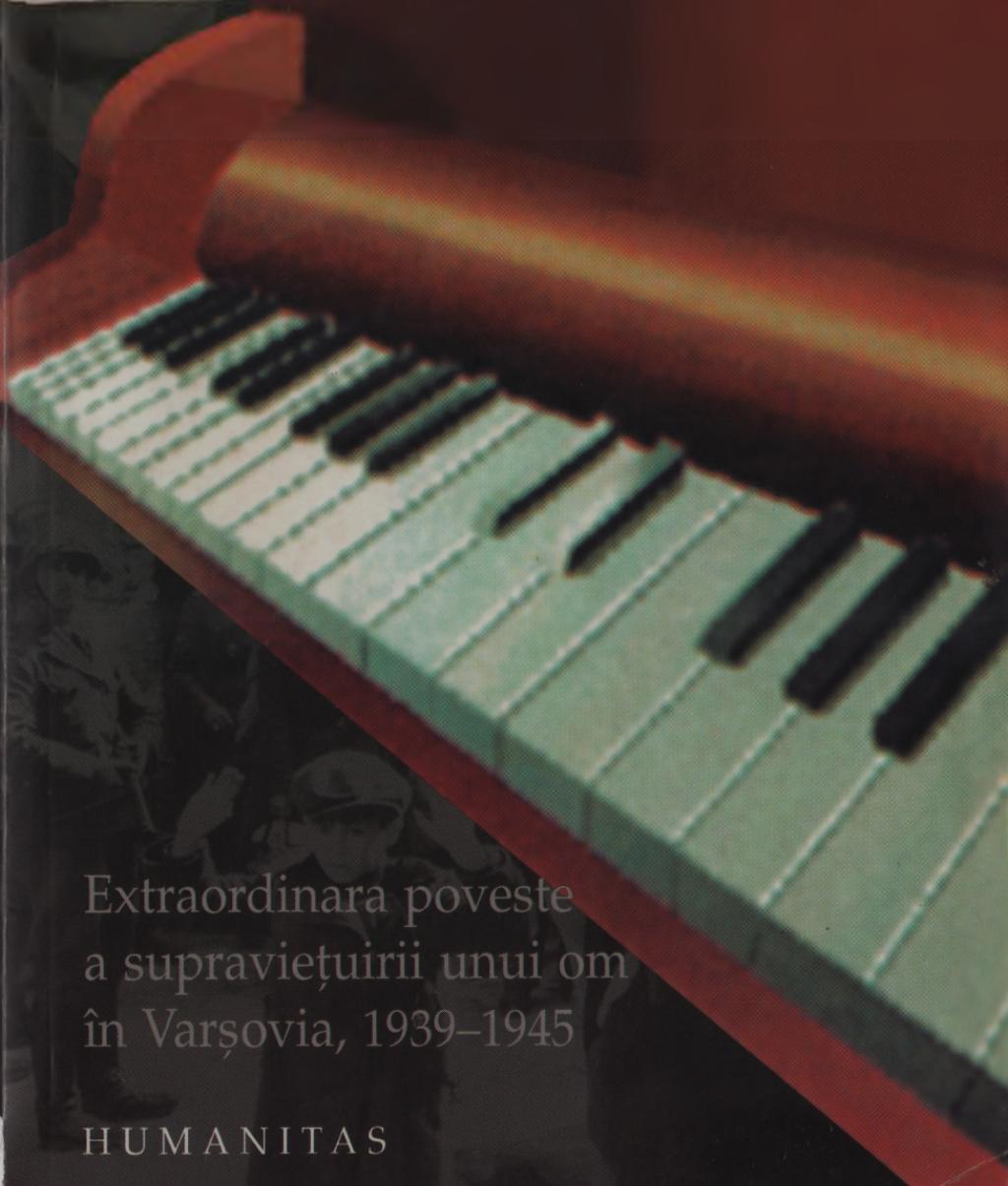

WŁADYSŁAW SZPILMAN PIANISTUL

Extraordinara poveste
a supraviețuirii unui om
în Varșovia, 1939–1945

HUMANITAS

Publicate inițial în Polonia, în 1945, apoi interzise de autoritățile comuniste, memoriile pianistului evreu Władysław Szpilman despre supraviețuirea în ghetoul varșovian pot sta, prin valoarea lor istorică și umană, alături de unele dintre cele mai cunoscute evocări ale Holocaustului. Szpilman relatează ororile vieții din ghetou cu o uimitoare precizie și știință a detaliului, cu forță descriptivă a unui reporter, reușind să recreeze chiar banalitatea și aparenta normalitate a relațiilor sociale în mijlocul catastrofalelor schimbări și sub amenințarea permanentă a deportării în lagările de concentrare. Rămas singur într-o lume care se prăbușește, eroul se adaptează și supraviețuiește în cele mai incredibile împrejurări, ajutat de prieteni și, în final, printr-o stranie întorsătură a sorții, de un căpitan german care-i salvează viața. Utilizând un limbaj discret, care-l apropie mai curând de sobrietatea lui Primo Levi decât de urgența morală a lui Elie Wiesel, Szpilman reușește să rămână un observator și un cronicar lucid al experiențelor prin care trece, relatate pe tonul neutru, rece, al unor trăiri incomplet asimilate încă la data scrierii acestui text — un ton în care nu primează dorința de răzbunare, ci aceea de a înțelege.

ISBN 973-50-0776-2

5 948353 005516

WŁADYSŁAW SZPILMAN s-a născut la Sosnowiec în 1911. A studiat pianul la Varșovia și Berlin (cu Arthur Schnabel) și compozиția (cu Franz Schreker). Revenit la Varșovia în 1933 și-a câștigat notorietatea ca pianist și compozitor de muzică clasică și de jazz. Din 1935 a devenit pianist la Radio Polonia. Intrarea naziștilor în Varșovia l-a silit să se mute în gethou, de unde a scăpat în chip aproape miraculos de deportare. Ascuns de diversi prieteni în case din perimetru „arian” al orașului, Szpilman reușește să scape atât de numeroasele razii ale Gestapoului, cât și de bombardamentele armatei germane. În final, salvarea sa e pecetluită de ofițerul german Wilm Hosenfeld care-l ajută să supraviețuască într-o clădire a Wermachtului. După eliberarea Varșoviei de către Armata Roșie devine Director al Secției Muzicale la Radio Polonia și se dedică muzicii de cameră și compozиției. În 1946 la Varșovia îi apare cartea *Moartea unui oraș*, care descrie aventura supraviețuirii sale. Traducerea în engleză a cărții apare abia în 1998, sub titlul *Pianistul*, și stă la baza filmului omonim realizat de Roman Polanski și distins cu Palme d'or la Cannes și cu trei premii Oscar.

WŁADYSŁAW SZPILMAN

Pianistul

Extraordinara poveste
a supraviețuirii unui om în Varșovia,
1939–1945

cu extrase din
Jurnalul lui Wilm Hosenfeld

Cuvânt înainte de
ANDRZEJ SZPILMAN

Epilog de
WOLF BIERMANN

Traducere din engleză de MONA ANTOHI

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta

IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

SZPILMAN, WŁADYSŁAW

Pianistul: extraordinara poveste a supraviețuirii unui om în Varșovia: 1939–1945 /Wladyslaw Szpilman; trad.: Mona Antohi. – București:

Humanitas, 2004

ISBN: 973-50-0776-2

I. Antohi, Mona (trad.)

821.411.16-94=135.1

94(=411.16)(0:82-94)“1939/1945“

WŁADYSŁAW SZPILMAN

ŚMIERĆ MIASTA

Prima ediție 1946, Varșovia

© Władysław Szpilman 1998

THE PIANIST

© Victor Gollancz, 1999, pentru traducerea engleză

© HUMANITAS, 2003, pentru prezenta versiune românească

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/222 85 46, fax 021/224 36 32

www.humanitas.ro

Comenzi CARTE PRIN POȘTĂ: tel. 021/311 23 30,
fax 021/313 50 35, www.librariilehumanitas.ro

ISBN 973-50-0776-2

Cuvânt înainte

Până acum câțiva ani, tata nu mi-a vorbit niciodată despre experiențele lui din timpul războiului. Totuși, ele m-au însoțit încă din copilărie. Prin această carte, luată pe ascuns dintr-un colț al bibliotecii noastre pe când aveam doisprezece ani, am descoperit de ce nu aveam bunici paterni și de ce tata nu pomenea niciodată despre familia lui. Cartea mi-a dezvăluit o parte a propriei mele identități. Tata aflase c-o citisem, eram sigur de asta, dar n-am discutat niciodată despre ea, și poate de aceea nici nu mi-a trecut prin minte că ar avea vreo cât de mică însemnatate pentru alți oameni — lucru asupra căruia mi-a atras atenția prietenul meu Wolf Biermann, când i-am spus povestea tatei.

Locuiesc în Germania de mulți ani, și nu-mi iese din minte dureroasa lipsă de comunicare dintre evrei, nemți și polonezi. Sper că această carte va ajuta la cicatrizarea unor răni care nu s-au închis încă.

Tatăl meu, Władysław Szpilman, nu e un scriitor. Prin profesiunea lui, este ceea ce în Polonia se cheamă „un om în care trăiește muzica”: un pianist și un compozitor care a fost întotdeauna o figură însufletitoare și semnificativă a vieții culturale poloneze.

Studiile de pian și le-a desăvârșit cu Arthur Schnabel, la Academia de Arte din Berlin, unde a urmat și compoziția, cu Franz Schreker. Când a venit Hitler la putere, în 1933, s-a întors la Varșovia și a început să lucreze

ca pianist pentru Radio Polonia. Până în 1939 compusește muzica pentru o serie de filme, precum și numeroase lieduri, șansonete și cântece foarte populare la acea vreme. Înainte de război, a cântat alături de Bronislav Gimpel, violonist de renume internațional, de Henryk Szering și de alți muzicieni celebri.

După 1945, și-a reluat munca la Radio Polonia și a revenit la viața concertistică, în calitate de solist și în ansambluri de cameră. A compus mai multe lucrări simfonice și vreo trei sute de cântece, o parte dintre ele adevărate șlagăre. A creat și muzică pentru copii, muzică pentru teatru radiofonic și alte partituri de film.

A fost șeful Departamentului de muzică de la Radio Polonia până în 1963, când a renunțat la această funcție ca să-și poată dedica mai mult timp turneelor și Cvintetului de pian *Varșovia*, înființat de el și de Gimpel. După ce a susținut mai bine de două mii de concerte și recitaluri în întreaga lume, tata s-a retras din viața concertistică în 1986, concentrându-se în exclusivitate asupra componiției.

Este un regret personal că opera tatălui meu a rămas aproape necunoscută lumii occidentale. Cred că unul din motive este împărțirea Europei în două jumătăți, din punct de vedere cultural și politic, după cel de-al doilea război mondial. Peste tot în lume, muzica ușoară, de divertisment, ajunge la mai mulți oameni decât muzica clasică, „serioasă”, și Polonia nu face excepție de la această regulă. Polonezii au crescut ascultând cântecele tatălui meu, fiindcă el a configurat, decenii la rând, universul muzicii ușoare poloneze — dar frontiera occidentală a Poloniei a reprezentat o barieră în calea muzicii de acest gen.

Tata a scris prima versiune a acestei cărți în 1945, presupun că mai degrabă pentru el însuși decât pen-

tru restul omenirii. Asta i-a îngăduit să pătrundă mai adânc înțelesul cutremurătoarelor experiențe din timpul războiului și să-și elibereze mintea și sufletul, ca să-și poată continua viața.

Cartea n-a fost niciodată retipărită, deși în anii '60 câteva edituri poloneze au încercat să-o pună la dispoziția generațiilor mai tinere. Eforturile lor au fost întotdeauna zădărmnice. Nu se dădea nici o justificare, dar motivul era evident: opoziția autorităților politice.

După mai bine de cincizeci de ani de la prima apariție, cartea este acum republicată — o lecție utilă, probabil, pentru mulți polonezi, și care i-ar putea convinge să-o reediteze în propria lor țară.*

ANDRZEJ SZPILMAN

---

* Între timp, dorința lui Andrzej Szpilman s-a împlinit; cartea tatălui său a fost reeditată în Polonia: *Pianista*, Znak, Cracovia, 2000, iar succesul de public a antrenat două noi ediții, în 2001 și 2002. Îi mulțumesc pentru această informație domnului Maciej Janowski.
(N.t.)

Ceasul copiilor și al nebunilor

Cariera mea de pianist a început în timpul războiului, la cafeneaua Nowoczesna, de pe strada Nowolipki, în inima ghetoului din Varșovia. La vremea când ghetoul și-a închis porțile, în noiembrie 1940, vânduserăm de mult tot ce se se putuse, până și bunul cel mai de preț al familiei, pianul. Viața, deși atât de neînsemnată, mă silise totuși să ies din apatie și să caut o cale de a-mi asigura pâinea cea de toate zilele; și am găsit-o, slavă Domnului. Slujba nu-mi prea lăsa răgaz de gândire, și conștiința faptului că toată familia depindea de leafa mea m-a ajutat treptat să trec peste starea de deznaștere de dinainte.

Ziua mea de lucru începea după-amiaza. Ca să ajung la cafenea, trebuia să străbat un labirint de străduțe înguste care se pierdeau în adâncul ghetoului, iar dacă aveam chef să urmăresc pasionantele activități ale contrabandistilor, puteam să merg de-a lungul zidului.

După-amiaza era momentul cel mai potrivit pentru contrabandă. Polițiștii, epuizați de o dimineață în care-și căptușiseră buzunarele, devineau atunci mai puțin atenți, preocupați doar să-și numere câștigurile. Figuri neliniștite se ițeau la ferestre sau în pragul imobilelor care străjuiau zidul, apoi se ascundeau iute înapoi, aștepând nerăbdătoare huruitul unei trăsuri sau al unui tramvai care se aprobia. Din când în când, zgomotul de cealaltă parte a zidului creștea și, când tre-

cea căte o căruță trasă de cai, se auzea semnalul stabilit, un fluierat, și imediat sacoșe și pachete începeau să zboare peste zid. Oamenii care stăteau la pândă în prag alergau și-și înșfăcau grăbiți prada, apoi se întorceau înăuntru, și peste stradă se lăsa din nou, minute în sir, o tacere înșelătoare, plină de speranțe, nervozitate și șoapte secrete. În zilele în care poliștii își îndeplineau mai cu zel munca, împreună cu sunetul roțiilor de căruță se auzeau ecouri de împușcături, iar peste zid, în loc de sacoșe erau aruncate grenade de mâna, care explodau cu un bubuit asurzitor și făceau să sară bucăți de tencuiială de pe clădiri.

Zidurile ghetoului nu ajungeau chiar până la drum pe toată lungimea lui. Din loc în loc, existau niște spărțuri largi la nivelul solului, prin care apa din părțile ariene ale drumului se scurgea în rigole, lângă trotuarul evreiesc. Copiii foloseau acele deschizături pentru contrabandă. Puteai să-i vezi: niște mogâldețe negricioase grăbindu-se într-acolo de pretutindeni, înaintând pe piciorușele lor ca niște bețe de chibrituri, aruncând priviri furișe în stânga și-n dreapta. Pe urmă, niște labe firave și negre fărau sacii cu marfă prin găurile zidului — niște saci adeseori mai mari decât contrabandistii însăși.

Îndată ce marfa de contrabandă ajungea înăuntru, copiii o aruncau pe umeri, poticnindu-se și clătinându-se sub greutatea ei, cu venele de la tâmpale îngroșate din pricina efortului, cu gura larg deschisă și gâfâind din greu, zbughind-o în toate direcțiile ca niște mici şobolani înspăimântați.

Munca lor era la fel de riscantă ca și a contrabandistilor adulți și le punea la fel de tare în pericol viața și integritatea corporală. Într-o zi, pe când mergeam de-a lungul zidului, am asistat la o operație de contrabandă

infantilă care părea să se fi încheiat cu succes. Copilul evreu, aflat încă în afara zidului, nu mai avea decât să-și urmeze marfa înapoi prin spărtură. Mutrișoara lui slabă se vedea deja, când deodată începu să țipe, și tot atunci se auzi glasul răgușit al unui neamț, de cealaltă parte a zidului. Am fugit spre copil, ca să-l ajut să se strecoare cât mai repede, dar în ciuda eforturilor noastre șoldurile i-au rămas înțepenite în canalul de scurge-re. L-am apucat cu putere de brațele firave, în vreme ce strigătele lui erau tot mai disperate, și am auzit cum polițistul îl lovește necruțător, de cealaltă parte a zidului. Când am reușit în sfârșit să trag copilul înăuntru, murise. Șira spinării îi fusese frântă.

De fapt, ghetoul nu depindea de contrabandă ca să supraviețuiască. Majoritatea sacilor și a pachetelor furăse peste zid conțineau donații ale polonezilor pentru evreii cei mai săraci. Adevărata contrabandă, făcută în mod regulat, era dirijată de magnați precum Kon și Heller; era o operație mai ușoară și foarte sigură. La timpul cuvenit, poliștii mituiți se prefăceau pur și simplu că nu văd ce se petrece, și atunci siruri întregi de căruțe intrau pe poarta ghetoului chiar pe sub nasul lor și cu consumămantul lor tacit, aducând mâncare, băuturi scumpe și delicatessenle cele mai rafinate, tutun direct din Grecia, articole de lux și produ-se cosmetice din Franța.

Nici că se putea loc mai nimerit decât Nowoczesna ca să vezi asemenea bunuri de contrabandă. Cafeneaua era frecventată de oameni bogăți, care trăndăveau pe-acolo, purtând bijuterii de aur bătute cu diamante. În pocnetul dopurilor de șampanie, târfe machiate strident își ofereau serviciile profitorilor de război, așezăți la mesele încărcate de bunătăți. Mi-am pierdut atunci două

iluzii: credința în solidaritatea noastră generală și în muzicalitatea evreilor.

Cerșetorilor nu li se îngăduia să zăbovească în preajma cafenelei Nowoczesna. Portari grași îi puneau pe fugă cu ciomagul. Trăsurile veneau adesea de la mare depărtare, și cei care se lăfăiau în ele purtau iarna haine din stofă scumpă de lână, iar vara pălării de pătisitoare și eșarfe franțuzești. Înainte de a ajunge în zona protejată de bâtele portarilor, cu fețele schimonosite de furie, îndepărtau ei își mulțimea cu bastonul. Nu dădeau de pomană; în ochii lor, milostenia nu putea decât să-i demoralizeze pe oameni. Dacă munceai din greu, ca ei, urma să câștigi la fel de mult: oricine era liber să-o facă, iar dacă nu știai să te descurci în viață erai doar tu de vină.

De cum se așezau la măsuțele lor din cafeneaua spațioasă, pe care o vizitau doar pentru afaceri, începeau să se plângă de vremurile grele și de lipsa de solidaritate a evreilor americanii. Ce-o fi fost în capul lor? Oamenii mureau aici, n-aveau ce mâncă. Se petreceau lucruri cumplite, dar presa americană tăcea, iar bancherii evrei de peste ocean nu mișcau un deget pentru ca America să declare război Germaniei, cu toate că, dacă ar fi vrut, le-ar fi venit ușor să influențeze cursul evenimentelor.

Nimeni nu dădea nici cea mai mică atenție muzicii la cafeneaua Nowoczesna. Cu cât cântam mai tare, cu atât cei care mâncau și beau acolo vorbeau și ei mai tare, și zi de zi mă luam la întrecere cu publicul, încercând să ne acoperim reciproc. La un moment dat, unul dintre ei chiar l-a trimis pe chelner să-mi spună să nu mai cânt preț de câteva clipe, fiindcă muzica mea îl împiedica să verifice în liniște aurul monedelor de douăzeci de dolari pe care tocmai le cumpărase de la un altul.

Pe urmă a ciocănit ușurel monedele de marmura mesei, le-a luat între buricele degetelor, le-a dus la ureche și a ascultat atent cum sună — singura muzică de care era interesat. N-am cântat prea mult acolo. Din felicire, am găsit altă slujbă într-o cafenea foarte diferită, pe strada Sienuna, unde intelighenția evreiască venea să mă audă cântând. În acel loc mi-am creat reputația artistică și mi-am făcut prieteni alături de care aveam să petrec mai târziu atâtea clipe plăcute — și atâtea clipe îngrozitoare. Printre obișnuinții cafenelei se număra și pictorul Roman Kramsztyk, artist foarte talentat, prieten cu Artur Rubinstein și Karol Szymanowski. Lucea la un splendid ciclu de desene înfățișând viața între zidurile ghetoului, fără să știe că avea să fie ucis și că majoritatea desenelor lui vor dispărea fără urmă.

Un alt client al cafenelei de pe strada Sienna era unul dintre cei mai buni oameni pe care i-am întâlnit vreodată, Janusz Korczak. Era un literat care-i cunoștea pe aproape toți artiștii de frunte din mișcarea Tânăra Polonie. Vorbea despre ei într-un chip de-a dreptul fascinant; povestirile lui erau deopotrivă directe și captivante. Nu era socotit un scriitor de rangul întâi, poate fiindcă realizările lui literare aveau un caracter foarte special: erau povești pentru și despre copii, faimoase prin felul în care înțelegeau mintea unui copil. Nu erau scrise dintr-o ambīție artistică, veneau direct din inima unui militant și educator înnăscut. Adevărata lui valoare nu constă în ce scria, ci în faptul că trăia *asa cum scria*. Cu ani în urmă, la începutul carierei, își dedicase fiecare clipă liberă și fiecare zlot de care dispunea cauzei copiilor, cărora avea să le rămână devotat până la moarte. A fondat orfelineate, a organizat tot felul de colecte pentru copiii săraci și a ținut prelegeri la radio,

bucurându-se de o mare popularitate (și nu doar în rândul copiilor) sub numele „Bătrânul Doctor”. Când porțile ghetoului s-au închis, a rămas între zidurile sale, deși s-ar fi putut salva, și și-a continuat acolo misiunea, ca tată adoptiv a zeci de orfani evrei, copiii cei mai săraci și mai abandonăți din lume. Când vorbeam cu el, pe strada Sienna, nu puteam bănuia cât de frumos sau cu ce pasiune iradiantă avea să-și sfârșească viața.

După patru luni, m-am mutat la altă cafenea, Sztuka (Arta), pe strada Leszno. Era cea mai mare cafenea din ghetou și avea aspirații artistice. Spectacolele muzicale se țineau în sala de concerte. Printre cântăreți se număra și Maria Eisenstadt, care ar fi devenit un nume celebru pentru milioane de oameni, grație minunatei sale voci, dacă nemții n-ar fi ucis-o ceva mai târziu. Eu însuși am cântat acolo duete pentru pian cu Andrzej Goldfeder și am obținut un mare succes cu prelucrarea mea după *Valsul lui Casanova*, de Ludomir Rózycki, pe versuri de Władysław Szlengel. Poetul Szlengel apărea zilnic cu Leonid Fokczański, cântărețul Andrzej Wlast, popularul actor „Wacuś Iubitorul-de-Artă” și Pola Brauñowna în spectacolul *Ziarul viu*, o cronică sarcastică a vietii din ghetou, plină de aluzii tăioase și riscante la adresa nemților. Pe lângă sala de concerte, exista și un bar unde cei care preferau artei mâncarea și băutura puteau găsi vinuri fine și delicioase *côtelettes de volaille* sau *boeuf Stroganoff*. Atât sala de concerte, cât și barul erau mai tot timpul plini, aşa încât câștigam binișor pe-atunci și acopeream necesitățile familiei noastre de șase persoane, deși cu oarece greutate.

Mi-ar fi plăcut cu-adevărat să cânt la Sztuka, fiindcă mă întâlneam acolo cu o mulțime de prieteni cu care puteam sta de vorbă în pauzele dintre reprizele muzicale, dacă nu m-ar fi obsedat gândul întoarcerii acasă, seara. Gândul asta îmi întuneca toată după-amiaza.

Iarna 1941–1942 a fost cumplit de grea în ghetou. Valuri de mizerie evreiască scăldau micile insule de relativă prosperitate reprezentate de intelighenția evreiască și de viața luxoasă a speculanților. Săracii erau deja foarte slăbiți de foame și nu se puteau apăra de frig, fiindcă nu-și permiteau să cumpere combustibil. Îi mai năpădiseră și paraziții. Ghetoul fojgăia de paraziți și nu se putea face nimic împotriva lor. Hainele oamenilor pe lângă care treceai pe stradă erau infestate de păduchi, la fel tramvaiele și prăvăliile. Mișunau pe caldarâm, pe scări, și cădeau din tavanul birourilor publice unde trebuia să te duci cu tot felul de treburi. Își croiau drum printre faldurile ziarului, se strecurau în măruntiș; găseai păduchi până și în coaja pâinii abia cumpărate. Și fiecare dintre creaturile astea scârboase putea fi purtătoare de tifos.

Nu-i de mirare că în ghetou a izbucnit o epidemie. Mureau din pricina tifosului cam 5000 de oameni pe lună. Principalul subiect de conversație între bogăți, ca și între săraci, era tifosul; săracii se întrebau pur și simplu când avea să le vină și lor rândul să moară, în vreme ce bogătașii căutau o cale să obțină vaccinul doctorului Weigel și să se pună la adăpost. Dr Weigel, un distins bacteriolog, a devenit personajul cel mai popular după Hitler: binele alături de rău, ca să spunem aşa. Se zicea că fusese arestat de nemți la Lvov, dar că, slavă Domnului, nu-l omorâseră; aproape că-l socoteau un cetățean german de onoare. Se mai vorbea că îi oferiseră un laborator bine utilat și o vilă minunată, precum și o mașină la fel de minunată, după ce-l pusese ră sub minunata supraveghere a Gestapoului, mai mult pentru a fi siguri că n-avea să fugă decât pentru a-l obliga să producă o cantitate cât mai mare de vaccin pentru armata germană de pe frontul de răsărit, infestată

și ea de păduchi. Desigur, continua povestea, dr Weigel refuzase vila și mașina.

Nu știi cum stăteau lucrurile cu adevărat în privința lui. Știi doar că, slavă Domnului, a supraviețuit și că, după ce le-a spus nemților secretul vaccinului său și nu le-a mai fost de nici un folos, prinț-un adevărat miracol nu l-au trimis până la urmă în cea mai minunată din tre toate camerele de gazare. Oricum, mulțumită inventiei lui și corupției germane, mulți evrei din Varșovia au fost salvați de la moartea prin tifos, chiar dacă numai pentru a muri mai târziu de altceva.

Eu nu m-am vaccinat. N-aș fi putut cumpăra mai mult de o doză de ser — suficientă pentru mine, nu și pentru restul familiei; și n-am vrut asta.

În ghetou, era imposibil ca ritmul înhumărilor să țină pasul cu rata mortalității. Pe de altă parte, cadavrele nu puteau fi ținute în casă. Prin urmare, a fost găsită o soluție provizorie: morții erau despuiatați de veșminte — prea prețioase pentru cei rămași în viață ca să renunțe la ele — și puși afară, pe caldarâm, înfășurați în ziare. Adeseori așteptau acolo zile în sir, până când vehiculele primăriei veneau să-i culeagă și să-i care la gropile comune din cimitir. Și tocmai cadavrele celor care muriseră de tifos, ca și ale celor care muriseră de foame făceau atât de cumplit drumul meu spre casă, seara.

Împreună cu administratorul cafenelei, eram printre ultimii care plecau, după ce se terminau socotelile zilei și îmi primeam salariul. Străzile erau întunecate și aproape pustii. Aprindeam lanterna, pășind cu atenție, ca nu cumva să mă împiedic și să cad peste cadavre. Vântul rece de ianuarie mă izbea drept în față sau mă împingea înainte, făcând să fosnească ziarele în care erau înfășurați morții, dându-le la o parte și lăsând la

vedere picioare despuiate, uscătive, burti supte, fețe cu dinți dezveliți și ochi care se holbau în gol.

Nu eram încă obișnuit cu moartea — aveam să devin mai târziu. Grăbeam pasul pe străzi plin de groază și de scârbă, ca să ajung acasă cât mai repede. Mama avea întotdeauna la îndemână un vas cu spirt și o perieche de clești. În timpul atât de periculoasei epidemii, se îngrijea de sănătatea familiei cum se pricepea mai bine, și nu ne dădea voie să străbatem holul și să intrăm în apartament înainte de a fi îndepărtat conștiințios, cu cleștii, păduchii de pe pălării, paltoane și costume, încându-i apoi în spirt.

În primăvară, când mă împrietenisem mai bine cu Roman Kramsztyk, de multe ori nu plecam de la cafenea direct acasă, ci mă duceam la locuința lui de pe strada Elektoralna, unde ne întâlneam și vorbeam până noaptea târziu. Kramsztyk era un om foarte norocos: avea o cameră minusculă, cu tavan înclinat, numai a lui, la mansarda unui bloc. Aici își adunase toate comorile care nu fuseseră jefuite de nemți: o canapea lată acoperită cu o cuvertură, două scaune vechi de valoare, un scrin micuț și simpatic, în stil renascentist, o carpetă persană, câteva arme vechi, niște tablouri și tot soiul de obiecte mărunte pe care le colecționase de-a lungul anilor în diferite colțuri ale Europei, fiecare dintre ele fiind o mică operă de artă în sine și o încântare pentru ochi. Era plăcut să stai în cămăruța asta, la blânda lumină galbenă a lămpii cu un abajur făcut de Roman, bând cafea neagră și sporovăind vesel. Înainte de lăsarea întunericului, ieșeam pe balcon să luăm o gură de aer; era mai curat aici decât pe străzile prăfuite, sufocante. Se apropia ora stingerii. Oamenii intraseră în case și încuiaseră ușile; soarele de primăvară, coborând spre asfințit, arunca o văpaie roșiatică peste acoperișu-

rile de tablă zincată, stoluri de porumbei albi săgetau albastrul cerului, iar mireasma de liliac plutea peste ziduri, dinspre apropiata Ogród Saski (Grădina Sașilor), ajungând până la noi, în cartierul osândiților.

Era ceasul copiilor și al nebunilor. Roman și cu mine ne uitam deja, de-a lungul străzii Elektoralna, după „doamna cu pene”, cum îi spuneam nebunei. Avea o înfățișare neobișnuită. Obrajii îi erau strident fardăti, iar sprâncenele, de un centimentru grosime, fuseseră desenate de la o tâmplă la alta cu un creion dermatograf. Peste rochia neagră, uzată, purta o draperie veche de catifea, verde și cu franjuri, iar din pălăria de pătășnea drept în sus o gigantică pană mov de struț, legănându-se ușor în ritmul pașilor săi grăbiți, șovăielnici. Mergând astfel, îi tot oprea pe trecători cu un zâmbet politicos, întrebându-i dacă nu i-au întâlnit soțul, ucis de nemți sub ochii ei.

— Iertați-mă... l-ați văzut din întâmplare pe Izaak Serman? Un bărbat înalt, chipeș, cu o bărbuță căruntă?

Apoi privea insistent fața persoanei pe care-o oprișe și, când aceasta clătina din cap, striga „Nu?”, dezamăgită. Figura i se schimonosea dureros o clipă, dar se îmblânzea imediat, într-un zâmbet curtenitor și artificial.

— Ah, iertați-mă! spunea, și pleca mai departe, dând din cap, pe jumătate părându-i rău că răpise timpul cui va, pe jumătate uluită că persoana respectivă nu-l știa pe soțul ei, Izaak, un bărbat atât de chipeș și de încântător.

Cam pe la ora asta a zilei, un om pe nume Rubinstein obișnuia și el să-și croiască drum pe strada Elektoralna, jerpelit și neglijent, cu hainele fluturându-i în toate părțile. Agita prin aer un băț, sărea și juca de pe un picior pe altul, fredona și murmura pentru sine. Era

foarte popular în ghetou. Știai de departe că vine, când îl auzeai cum strigă, de fiecare dată, „Capul sus, băiețe!“ Scopul lui era să ridice moralul oamenilor, făcându-i să râdă. Glumele și observațiile lui hazlii făceau înconjurul ghetoului, înveselindu-i pe toți. Una din specialitățile lui era să se apropie de paznicii nemți, țopăind și strâmbându-se, poreclindu-i în fel și chip — „Ticăloșilor, bandiților, adunătură de hoți!“ — și folosind și alte cuvinte, mai deocheate. Nemții se amuzau și-i aruncau de multe ori lui Rubinstein țigări și câteva monede pentru insultele lui; la urma urmei, nu puteai lua în serios un asemenea nebun.

Nu eram chiar atât de sigur că-i nebun, cum credeau nemții, și nici până în ziua de azi nu știu dacă Rubenstein era cu adevărat unul dintre nenumărații oameni care-și pierduseră mintile din pricina suferințelor prin care trecuseră sau se prefăcea doar, ca să scape de moarte. Nu c-ar fi reușit până la urmă așa ceva.

Nebunii nu țineau seama de ora stingerii; pentru ei, ca și pentru copii, consemnul nu reprezenta nimic. Copiii ăștia fantomatici ieșeau acum din subsolurile, aleile și gangurile pe unde dormiseră, nădăjduind să stârnească un dram de milă în inima oamenilor, în ceasul înserării. Stăteau pe lângă stâlpii de felinar, pe lângă zidurile clădirilor și în drum, cu capetele ridicate, scâncind monoton că le e foame. Cei mai muzicali dintre ei cântau. Cu voci subțirele și nesigure, cântau balada Tânărului soldat rănit în bătălie; abandonat de toți pe câmpul de luptă, el strigă „Mamă!“, și apoi își dă duhul. Dar mama lui nu e acolo, e departe, fără să știe că fiul ei zace în pragul morții, și numai pământul îl leagănă pe bietul om în somnul de veci, cu copacii și ierburile sale foșnitoare: „Dormi, fiule, dormi ușor, dragule!“ O flo-

re desprinsă dintr-un copac, căzută pe pieptu-i fără suflare, e singura lui răsplată.

Alți copii încercau să-i înduioșeze pe oameni, patetic.

— Ne este foarte, foarte foame. N-am mâncat nimic de nu mai știm când. Dați-ne o bucătică de pâine sau, dacă n-aveți pâine, un cartof, sau o ceapă, cât să nu murim până mâine dimineață.

Dar aproape nimeni n-avea ceapa aceea, și dac-o avea, nu-l lăsa inima s-o dea altuia, fiindcă războiul împietrise inimile.

La 31 august 1939 toată lumea din Varșovia știa sigur, de ceva vreme, că războiul cu nemții era inevitabil. Numai optimiștii incorigibili mai nutreau iluzia că poziția hotărâtă a Poloniei avea să-l facă pe Hitler să dea înapoi în ultima clipă. Optimismul altor oameni se manifesta, poate inconștient, ca oportunism: o convingere de neclintit, în pofida oricărei logici, că, deși războiul era de neînlăturat — fapt hotărât cu mult timp în urmă —, izbucnirea sa avea să fie amânată, încât ei să-și poată trăi viața din plin, încă un pic. La urma urmei, viața era un lucru bun.

Noaptea, orașul trebuia să respecte un camuflaj foarte strict. Oamenii își ferecau camerele pe care plănuiau să le folosească drept adăposturi împotriva atacurilor chimice și-și probau măștile de gaz. Se temeau de gaze mai mult decât de orice altceva.

În acest timp, orchestrele continuau să cânte în spațele ferestrelor întunecate ale cafeneelor și barurilor unde clienții beau, dansau și-și trezeau sentimentele patriotice intonând cântece de război. Necesitatea camuflajului, perspectiva de a merge cu o mască de gaz atârnătă peste umăr, drumul spre casă într-un taxi, noaptea, pe străzi care dintr-o dată arătau altfel decât de obicei, condimentau oarecum viața, mai ales că pentru moment nu exista un pericol real.

Ghetoul nu fusese creat încă. Locuiam cu părinții, surorile și fratele meu pe strada Śliska, lucrând pentru Radio Polonia ca pianist. În acea ultimă zi de august ajunsesem acasă târziu și, cum mă simteam obosit, m-am dus direct la culcare. Apartamentul nostru se găsea la etajul al treilea, poziție care-și avea avantajele ei: în noaptele de vară, praful și mirosurile străzii se lăsau la nivelul solului, și prin ferestrele deschise pătrundeau de sus aerul curat și răcoros dinspre Vistula.

Zgomotul exploziilor mă trezi. Se crăpa deja de ziua. M-am uitat la ceas: ora șase. Exploziile nu fuseseră deosebit de puternice, și păreau la oarecare distanță: în orice caz, în afara orașului. Fără îndoială, tocmai aveau loc niște exerciții militare; ne obișnuisem cu ele în ultimele zile. După câteva minute, exploziile s-au oprit. Ezitam dacă să mă culc înapoi sau nu, dar prea era lumină, soarele era deja sus. Am hotărât să citesc până la micul dejun.

Puțin după ora opt, ușa dormitorului meu s-a deschis. Mama stătea în prag, îmbrăcată de parcă urma să plece în oraș dintr-o clipă în alta. Era mai palidă ca de obicei, și i-am citit în ochi dezaprobaarea când a văzut că mai sunt încă în pat, citind. Deschise gura, dar de la primul cuvânt o lăsa vocea și trebui să-și dreagă glasul. Apoi spuse, nervos și grăbit:

— Scoală-te! Războiul... a început războiul.

Am decis să mă duc direct la postul de radio, ca să-mi întâlnesc prietenii și să ascult ultimele știri. M-am îmbrăcat, am luat micul dejun și am plecat de-acasă.

Pereții clădirilor și stâlpii de publicitate erau deja plini de afișe albe cu mesajul președintelui către națiune, în care anunța că nemții ne atacaseră. Unii oameni stăteau în grupuri mici, citindu-le, în vreme ce alții se grăbeau în diverse direcții, ca să-și rezolve treburile mai urgen-

te. Patroana prăvăliei din colț, nu departe de imobilul nostru, lipea fâșii de hârtie albă peste greamuri, sperând că astfel n-or să fie sparte la un eventual bombardament. În vremea asta, fiică-sa aranja platourile cu salată de ou, șuncă și cârneați, decorându-le cu stegulețe naționale și portrete ale demnitarilor polonezi. Vânzătorii de ziare fluturau ediții speciale, alergând pe străzi cu răsuflarea tăiată.

Nu era panică. Starea de spirit oscila între curiozitate — ce-o să urmeze? — și surpriză: aşa începea totul?

Un domn cu părul cărunt, proaspăt ras, stătea nemîșcat lângă un stâlp cu mesajul președintelui. Se vedea că e tulburat, după petele roșu-aprins care-i acopereau fața și gâtul; își împinsese pălăria pe spate, lucru care cu siguranță nu s-ar fi întâmplat în împrejurări normale. Studie anunțul, clatină neîncrezător din cap și continuă să citească, fixându-și mai bine ochelarii pe nas.

— Ne-au atacat... fără avertisment!

Privi în jur la vecini, să le vadă reacțiile, ridică o mână, își potrivi ochelarii și adăugă:

— Pe cuvânt, asta nu se face!

Și pe când se îndepărta, după ce recitise cu atenție totul încă o dată, incapabil încă să-și stăpânească agitația, dădu din cap, murmurând:

— Nu, nu, aşa nu merge!

Locuiam foarte aproape de radiodifuziune, dar acum nu era ușor să ajungi acolo; drumul îmi luă de două ori mai mult timp decât de obicei. Eram cam pe la jumătatea distanței când vuietul sirenei se revărsă din megafoanele instalate pe felinare, în ferestre și deasupra ușilor prăvăliilor. Am auzit apoi vocea crainicului de la radio. „Este o alarmă de avertisment pentru Varșovia... Fiți în stare de alertă! Acum în calea lor se află...“ în acest punct, crainicul citi o listă de cifre și litere ale alfabe-

tului în cod militar, care se abătu peste urechile civilor ca o stranie amenințare cabalistică. Oare cifrele astea însemnau numărul avioanelor plecate în misiune? Iar literele simbolizau locurile unde aveau să cadă bombele? Și oare locul în care ne aflam acum era unul dintre ele?

Strada se goli rapid. Alarmate, femeile au luat-o la goană spre adăposturi. Bărbații nu voiau să coboare; stăteau în prag, înjurându-i pe nemți, umflându-se în pene cât de curajoși sunt și vărsându-și furia împotriva guvernului fiindcă făcuse mobilizarea de mântuială, aşa că acum doar foarte puțini dintre bărbații apti pentru serviciul militar fuseseră încorporați. Restul mergeau de la o autoritate militară la alta, incapabili să se înroleze în armată, din pasiune sau pentru bani.

Pe strada pustie, moartă, nu se auzeau decât discuțiile aprinse între paznicii adăposturilor antiaeriene și oamenii care insistau să plece din pragul caselor cu diverse treburi și încercau să-și continue drumul, furișându-se pe lângă pereți. O clipă mai târziu, se auziră și alte explozii, dar tot nu foarte aproape.

Am ajuns la radiodifuziune exact când alarma a încremat pentru a treia oară. Oricum, nimeni din clădire n-avea timp să fugă în adăposturile antiaeriene de câte ori suna alarma.

Programul de emisiuni era dat peste cap. De îndată ce se însăila în grabă ceva care să semene a program provizoriu, soseau anunțuri importante, fie de pe front, fie de natură diplomatică. Totul trebuia întrerupt, pentru a fi difuzat cât mai repede genul ăsta de știri, intercalate cu marșuri militare și imnuri patriotice.

Pe coridoarele centrului domnea o confuzie de nedescris și mai ales o stare de spirit încrezător-războinică. Unul dintre crainici, care fusese chemat sub dra-

pel, veni să-și ia rămas-bun de la colegi și să se laude cu uniforma. Se așteptase pesemne ca toată lumea să-l înconjoare, pentru un adio emotionant și înălțător, dar fu dezamăgit: nimeni n-avea timp să-i dea prea mare atenție. Stătea acolo, silindu-i pe ceilalți, care treceau grăbiți pe lângă el, să-l asculte și încercând să bage pe post măcar o parte din programul său intitulat „Un civil își ia adio”, ca să le poată povesti despre asta nepoților lui, cândva. Nu putea bănuia că, două săptămâni mai târziu, tot nu vor avea timp pentru el — nici măcar ca să-i cinstească memoria cu o înmormântare cum se cuvine.

La ieșirea din studio, un pianist bătrân care lucra la radio mă apucă de braț: dragul profesor Ursztein. În timp ce alți oameni își măsoară vietile în zile și ore, viața lui fusese măsurată, decenii la rând, în acompaniamente de pian. Când profesorul încerca să-și amintească detaliu ale vreunui eveniment din trecut, începea: „Ia să vedem. Îl acompaniam pe cutare și pe cutare la acea vreme...”, și când reușea să identifice un acompaniament anume după data la care avusese loc, ca o boră pe marginea drumului, își lăsa memoria să cutreiere prin alte amintiri, invariabil mai puțin importante. Acum stătea uimit și dezorientat afară din studioul. Cum avea să fie purtat războiul ăsta fără acompaniament la pian — cum o să fie?

Cu totul încurcat, începu să se plângă:

— Nu vor să-mi spună dacă am să lucrez astăzi...

În după-amiaza aceea cântam amândoi, fiecare la pianul lui. Se transmitea muzică în continuare, deși nu după programul obișnuit.

Pe la mijlocul zilei, câtorva dintre noi li s-a făcut foame; am plecat din radiodifuziune să luăm prânzul într-un restaurant din apropiere. Străzile aveau un aspect aproape normal. Pe principalele artere de circulație ale

orașului, traficul era intens — tramvaie, mașini și pietoni; prăvăliile erau deschise și, cum primarul ceruse populației să nu stocheze alimente, asigurându-ne că nu era nevoie de aşa ceva, nici măcar nu se formaseră cozi în dreptul lor. Negustorii ambulanți făceau o afacere bună vânzând o jucărie de hârtie care reprezenta un porc; dacă netezeari hârtia și-o despătureai într-un anume fel, îl înfățișa pe Hitler.

În restaurant, am reușit să găsim o masă liberă, deși cu oarecare greutate, și am constatat că mai multe feluri de mâncare din meniul fix lipseau astăzi, iar celelalte erau ceva mai scumpe decât de obicei. Speculanții trecuseră deja la treabă.

Conversația se învârtea mai cu seamă în jurul inevitabilei declarații de război din partea Franței și a Marii Britanii, așteptată cât de curând. Cei mai mulți dintre noi, cu excepția câtorva pesimisti incurabili, erau convinși că țările amintite vor intra în război dintr-o clipă în alta, iar câțiva socoteau că Statele Unite aveau să declare și ele război Germaniei. Argumentele se sprijineau pe cele întâmplate în Marele Război, și sentimentul general era că singurul scop al acelui conflict fusese să ne arate cum să-l purtăm mai bine pe cel de-acum, adică să acționăm, de data asta, aşa cum se cuvine.

Declarația de război din partea Franței și a Marii Britanii a devenit o realitate la 3 septembrie.

Eram încă acasă, cu toate că ceasul arăta aproape unsprezece. Lăsam radioul să meargă toată ziua, ca să nu pierdem nici un cuvânt din știrile importante. Comunicatele de pe front nu erau cele la care ne-am fi așteptat. Cavaleria noastră atacase Prusia Orientală, iar aviația bombardă obiective militare germane, însă între timp puterea militară superioară a dușmanului continua să forțeze retragerea armatei poloneze dintr-un loc sau al-

tul. Cum era cu puțință aşa ceva, când propaganda noastră ne spuse că aviația și tancurile germane erau făcute din carton și că funcționau cu un combustibil sintetic, care nu era bun nici măcar pentru brichete? Mai multe avioane germane fuseseră deja doborâte deasupra Varșoviei, și martorii oculari afirmau că văzuseră cadavrele aviatorilor dușmani cu haine și pantofi din hârtie. Cum reușeau niște trupe echipate atât de jalnic să ne forțeze retragerea? Era de neînțeles.

Mama se agita de colo-colo prin sufragerie, tata repeta la vioară, iar eu stăteam într-un fotoliu și citem, când un program oarecare fu deodată întrerupt și o voce ne atrase atenția că urma să fie făcut un anunț de cea mai mare însemnatate. Tata și cu mine ne-am grăbit spre aparatul de radio, în timp ce mama intră în camera de-alături ca să-i cheme pe fratele și pe surorile mele. În vremea asta, radioul transmitea marșuri militare. Crainicul repetă mesajul, urmară alte marșuri și un alt avertisment privind apropiatul comunicat. Abia mai puteam suporta starea de tensiune în care ne aflam, când, în sfârșit, fu intonat imnul național, urmat de imnul Marii Britanii. Am aflat apoi că nu mai înfruntam singuri dușmanul; aveam un aliat puternic, războiul avea să fie câștigat cu siguranță, deși nu fără sușuri și coborâșuri, aşa că situația noastră putea să nu fie prea bună pentru moment.

E greu de descris tulburarea care ne-a cuprins ascultând anunțul de la radio. Mama avea ochii în lacrimi. Tata suspina fără să se poată stăpâni, iar fratele meu, Henryk, îndrăzni să-mi dea un ghiont cu pumnul și spuse foarte arăgos:

— Asta-i! Ti-am zis eu!

Reginei nu-i plăcea să ne vadă certându-ne în asemenea clipe și interveni, spunând calm:

— Of, oprîți-vă! Știam cu toții că trebuie să se întâmpile așa.

Făcu o pauză, după care adăugă:

— E rezultatul logic al tratatelor.

Regina era avocat și o autoritate în asemenea subiecte, așa că n-avea rost să ne contrazicem cu ea.

Între timp, Halina stătea lângă radio, încercând să prindă Londra; voia să aibă confirmarea știrilor direct de la sursă.

Surorile mele erau persoanele cele mai echilibrate din familie. Oare cu cine semănau? Dacă semănau cu cineva, apoi aceea trebuie să fi fost mama, dar chiar și ea părea o persoană emotivă în comparație cu Regina și Halina.

Patru ore mai târziu, Franța declara război Germaniei. În acea după-amiază, tata a insistat să meargă la demonstrația din fața clădirii ambasadei engleze. Mama nu era prea încântată de ideea asta, dar el era hotărât să se ducă. S-a întors într-o stare de exaltare, cu hainele răvășite din pricina înghesuielii. Îi văzuse pe ministrul nostru de externe și pe ambasadorii englez și francez, ovătionase și cântase alături de ceilalți, dar apoi, brusc, multimii i s-a cerut să se disperseze cât mai repede, fiindcă exista pericolul unui atac aerian. Oamenii s-au retras îmbulzindu-se, și puțin a lipsit ca tata să nu fie sufocat. Cu toate astea, era fericit și bine dispus.

Din păcate, bucuria noastră n-a durat prea mult. Comunicatele de pe front erau tot mai alarmante. La 7 septembrie, puțin înaintea zorilor, s-a auzit o bătaie puternică în ușa apartamentului nostru. Era vecinul de vizavi, un doctor, purtând cizme înalte, militare, o haină de vânătoare, o șapcă sport și cărând în spate un rucsac. Cu toate că se grăbea, s-a gândit că e de datoria lui să ne anunțe că nemții înaintau spre Varșovia, guvernul se

mutase la Lublin, și toți bărbații valizi urmau să părăsească orașul și să meargă de cealaltă parte a Vistulei, unde avea să fie construită o nouă linie de apărare.

La început, nici unul din noi nu i-a dat crezare. Am hotărât să-i întreb pe ceilalți vecini. Henryk a dat drumul la radio, dar nu se auzi nimic: postul nu mai emitea.

N-am găsit prea mulți vecini. Unele apartamente erau încuiate, iar în altele femeile împachetau pentru soții și frații lor, plângând și pregătindu-se pentru ce e mai rău. Nu încăpea îndoială, doctorul spusese adevărul.

M-am decis repede să rămân. N-avea nici un rost să rătăcesc încolo și-ncoace în afara orașului; dacă tot trebuia să mor, preferam să mor acasă. Și, la urma urmei, cineva trebuia să aibă grija de mama și de surorile mele, dacă tata și fratele meu plecau. Când am discutat însă cu toții, am descoperit că și ei hotărâseră să stea pe loc.

Cu toate astea, invocând sentimentul datoriei, mama stărui să plecăm din oraș. Ne privi pe rând, cu ochii măriți de teamă, aducând noi argumente în favoarea plecării din Varșovia. Totuși, când am repetat că rămâ nem, în ochii ei frumoși, expresivi, au licărit instincтив ușurarea și bucuria: orice s-ar fi întâmplat, era mai bine să fim împreună.

Am așteptat până s-a făcut ora opt, apoi am ieșit din casă; orașul era de nerecunoscut. Cum se putea ca înfățișarea lui să se schimbe total în numai câteva ore?

Toate prăvăliile erau închise. Nu circulau tramvaie, numai mașini, pline ochi și îndreptându-se în viteză spre aceeași destinație — podurile de peste Vistula. Un detașament de soldați mărsăluia pe strada Marszałkowska. Mergeau țanțosi și cântau, dar se vedea că disciplina nu-i preocupa deloc: purtau chipiurile în cele mai diferite poziții, își țineau carabinele după bunul plac

și nu mergeau în cadență. Înfățișarea lor sugera că porniseră la luptă din proprie inițiativă, ca să spunem aşa, și încetaseră de multă vreme să fie parte a unei mașinării precise, care funcționează perfect, cum e armata.

Două femei tinere, aflate pe trotuar, aruncară spre ei flori roz de ochiul-boului, strigând isteric din când în când nu se știe ce. Nimenei nu le dădea atenție. Oamenii se grăbeau și era limpede că toți își puseseră în gând să treacă Vistula; mai aveau câteva treburi importante, pe care erau nerăbdători să le termine înainte ca nemții să atace.

Și oamenii arătau altfel decât cu o seară înainte. Ce oraș elegant era Varșovia! Unde dispăruseră doamnele și domnii îmbrăcați de parcă ar fi coborât direct dintr-o revistă de modă? Cei care alergau astăzi cu pași mărunți și repezi în toate direcțiile păreau deghizați în vânători și turiști. Purtau cizme înalte, bocanci și pantaloni de schi, bretele, basmale, și cărau boccele, rucsaci și basatoane. Nu-și dăduseră silință să-și compună o înfățișare civilizată; se îmbrăcaseră în grabă cu ce se nimerise.

Străzile, atât de curate ieri, erau acum pline de gunoaie și mizerie. Alți soldați stăteau, în picioare sau culcați, pe străduțele laterale, pe marginea trotuarului, în drum: veniseră direct de pe front, iar fețele, comportarea și gesturile lor trădau o mare extenuare și deznaidejde. De fapt, încercau să-și sublinieze descurajarea, aşa încât privitorii să știe că motivul pentru care se aflau aici, și nu pe front, era că n-avea rost să fii pe front. Nu merita. Grupuri mici de oameni își comunicau unii altora bruma de știri din zonele de luptă, adunate de la soldați. Toate erau proaste.

M-am uitat instinctiv în jur după megafoane. Le-or fi dat jos oare? Nu, erau la locurile lor, dar amuțiseră.

Am iuțit pasul spre studioul de radio. De ce nu mai transmitea anunțuri? De ce nu încerca nimeni să-i îmbărbăteze pe oameni și să opreasă exodul astă în masă? Dar clădirea fusese închisă. Conducerea pleca-se din oraș, nu mai rămăseseră decât casierii, care plăteau precipitat funcționarilor studioului și artiștilor sălariul pe trei luni, în loc de preaviz.

— Ce-o să ne facem acum?

L-am apucat de braț pe unul dintre administra-tori mai în vîrstă. Se uită absent la mine, apoi am zărit în privirea lui o undă de dispreț. Își smuci iritat mâna dintr-a mea.

— Cui îi pasă? strigă el, ridicând din umeri și repe-zindu-se spre ieșire. Trânti furios ușa în urma lui.

Situația era insuportabilă.

Nimeni nu-i putea convinge pe toți oamenii aceia să nu fugă. Difuzoarele de pe felinare tăcuseră, și nimeni nu mai curăța mizeria de pe stradă. Mizerie sau panică? Sau rușinea de-a fugi în loc să lupți?

Demnitatea pe care orașul și-o pierduse brusc nu mai putea fi regăsită. Era o înfrângere.

Cu inima grea, m-am înapoiat acasă.

În seara zilei următoare, primul obuz al artileriei germane lovi depozitul de cherestea de peste drum de casa noastră. Ferestrele prăvăliei din colț, sigilate atât de grijiliu cu fâșii de hârtie albă, au căzut primele.

Din fericire, în următoarele câteva zile situația s-a îmbunătățit simțitor. Orașul a fost declarat fortăreață, și a fost numit un comandant care a făcut apel la populație să rămână unde se află și să fie gata să apere Varșovia. Pe cealaltă parte a cotului Vistulei se organizează un contraatac al trupelor poloneze; în vremea asta, noi trebuia să ținem piept principalei forțe a dușmanului, în Varșovia, până când oamenii noștri aveau să ne vină în ajutor. În toată Varșovia, situația se ameliorează; artleria germană nu mai bombardează orașul.

Pe de altă parte, raidurile aeriene dușmane se intensificăseră. Încetaseră însă alarmele aeriene; atacurile paralizăseră prea mult timp orașul și pregătirile de apărare. Aproape din oră în oră, siluetele argintii ale bombardierelor apăreau sus, deasupra noastră, pe cerul ireal de albastru al acelei toamne, și vedeam norii albi, de fum, ai obuzelor antiaeriene lansate de artleria noastră. Atunci trebuia să coborâm repede în adăposturi. Nu mai era de glumit: întreg orașul era bombardat. Podelele și zidurile adăposturilor antiaeriene se zguduiau, și dacă o bombă cădea pe clădirea în al cărei subsol te aflai, asta însemna moarte sigură: glonțul din jocul mortal al ruletei rusești. Ambulanțele brăzduau neîncetat orașul, și când nu mai pridideau erau înlocuite cu taxiuri sau chiar cu vehicule simple, trase de cai, pentru a căra morții și răniții de sub ruine.

Populația avea moralul ridicat, și entuziasmul creștea de la o oră la alta. Nu ne mai bizuiam pe noroc sau pe inițiativa individuală, ca la 7 septembrie. Acum eram o armată, cu comandanți și muniții; aveam un scop — autoapărarea —, și succesul sau înfrângerea depindeau de noi însine. Nu trebuia decât să facem tot ce ne stătea în puteri.

Generalul comandant a cerut populației să sape șanțuri în jurul orașului, pentru a împiedica înaintarea tanjurilor germane. Toți ne-am dus de bunăvoie la săpat; numai mama stătea acasă dimineața, ca să aibă grijă de gospodărie și să ne facă de mâncare.

Săpam de-a lungul unei coline de la periferie. În spatele nostru se întindea un cartier atrăgător de vile, iar în față aveam parcul municipal, plin de arbori. De fapt, ne-ar fi plăcut să lucrăm astfel, dacă n-am fi fost bombardăți. Bombele nu erau lansate cu precizie, cădeau la oarecare distanță, dar era neplăcut să le auzim șuirându-ne pe la urechi în vreme ce ne aflam în tranșee, știind că una dintre ele ne-ar fi putut nimeri.

În prima zi, un evreu bătrân, în caftan și yarmulka, aduna pământ cu lopata alături de mine. Săpa cu o ardoare biblică, aruncându-se asupra hârlețului de parcă i-ar fi fost dușman de moarte, cu gura spumegând, cu fața palidă și roșie de sudoare, cu tot trupul tremurând și cu mușchii încordați. Pe când lucra, scrâșnea din dinți — un vârtej de barbă și caftan. Munca lui îndărjită, care-i depășea cu mult capacitatele normale, avea rezultate mărunte și iluzorii. Vârful cazmalei pătrundea cu greu în noroiul întărit, și bulgării gălbui și uscați pe care-i scotea alunecau înapoi în șanț înainte ca bietul om, printr-un efort supraomenesc, să-și balanseze iar hârlețul și să-i arunce afară din tranșee. La intervale scurte, se sprijinea de peretele de pământ, chinuit de tuse.

Livid ca un muribund, sorbea din infuzia răcoritoare de mentă pregătită pentru lucrători de niște femei bătrâne, prea slăbite ca să mai poată săpa, dar care voiau să fie și ele folositoare într-un fel.

— Vă osteniți peste măsură, i-am spus într-un moment de pauză. N-ar trebui să săpați, nu mai aveți destulă putere.

Fiindu-mi milă de el, am încercat să-l conving să renunțe. Era limpede că nu mai e în stare să muncească.

— Știți ce, la urma urmei, nimeni nu vă cere să faceti aşa ceva.

Îmi aruncă o privire, gâfâind, apoi se uită la cerul liniștit, azuriu, pe care norișorii albi lăsați de șrapnеле mai pluteau încă, și o expresie de extaz i se întipări pe chip, de parcă l-ar fi văzut pe Iahve, tronând în ceruri în toată măreția lui.

— Am o prăvălie! șopti el.

Oftă adânc și lăsa să-i scape un suspin. Cu dezna-dejdea întipărită pe față, se prăvăli iar asupra hărlețului, copleșit de efort.

După două zile, nu m-am mai dus la săpat. Auzisem că postul de radio emite iar, sub conducerea unui nou director, Edmund Rudnicki, fostul șef al departamentului muzical. Nu fugise cu ceilalți, ci-și adunase colegii împrăștiați care încotro și deschisese postul. Am ajuns la concluzia că aş fi cu mult mai util acolo decât la săpat sănțuri, lucru perfect adevărat: eram foarte solicitat, ca solist și acompaniator.

Între timp, în oraș condițiile au început să se deterioreze, invers proporțional, s-ar putea spune, cu hotărârea și curajul tot mai mari ale populației.

Artilleria germană a reînceput să bombardeze Varșovia, mai întâi periferiile, apoi și centrul orașului. Numeroase clădiri aveau geamurile sparte, zidurile erau

ciuruite de schije, iar cornișele erau retezate. Noaptea, cerul era roșu din pricina incendiilor și aerul mirosea a ars. Proviziile scădeau văzând cu ochii. Inimosul primar al orașului, Starzyński, se înșelase în această privință: n-ar fi trebuit să-i îndemne pe oameni să nu facă stocuri de alimente. Orașul nu trebuia să se hrânească doar pe sine; mai erau și soldații blocatați în interiorul lui, precum și armata din Poznań, care și croia drum din spre apus către Varșovia, ca să întărească apărarea.

În jur de 20 septembrie, familia mea s-a mutat de pe strada Śliska la niște prieteni care locuiau într-un apartament situat la primul etaj al unei case de pe strada Pąska. Nici unuia din noi nu-i plăcea adăposturile antiaeriene. Abia puteai respira în aerul sufocant din pivniță, iar tavanul jos părea gata să cadă dintr-o clipă în alta, îngropând totul sub ruinele clădirii cu mai multe etaje. Dar era greu să rezistăm în apartamentul nostru de la etajul al treilea. Auzeam mereu șuieratul obuzelor trecând prin dreptul ferestrelor, rămase toate fără geamuri, și în orice clipă unul dintre ele ar fi putut lovi cu ușurință clădirea. Am decis că e mai bine la etajul întâi: obuzele aveau să lovească etajele superioare, explodând acolo, aşa că nu mai eram nevoiți să coborâm în pivniță. În apartamentul prietenilor noștri se mutaseră deja și alții oameni. Era aglomerat și trebuia să dormim pe dușumea.

Între timp, asediul Varșoviei, primul capitol din istoria tragică a orașului, se apropia de sfârșit.

Îmi venea tot mai greu să ajung la radiodifuziune. Cadavrele oamenilor și ale cailor uciși de șrapnele zăceau pe străzi, cartiere întregi ale orașului erau în flăcări și, de când rețeaua de apă municipală fusese avariață de artillerie și bombe, incendiile nu mai puteau fi stinse. Era periculos și la studio. Artleria germană bom-

barda toate locurile mai importante din oraș; de câte ori crainicul începea să anunțe un program, bateriile germane deschidea focul asupra radiodifuziunii.

În această penultimă etapă a asediului, echipa iște că de sabotaj din partea populației a atins apogeul. Oricine putea fi acuzat de spionaj și împușcat pe loc, fără a mai apuca să ofere o explicație.

La etajul al patrulea al clădirii unde ne mutasem la prietenii noștri locuia o fată bătrână, profesoară de muzică. Ghinionul ei că se numea Hoffer și era curajoasă! Curajul său putea fi la fel de bine descris ca extravagantă. Nici un raid aerian sau obuz n-o puteau determina să renunțe, înaintea prânzului, la cele două ore de exerciții la pian, pentru a coborî în adăpost. Ținea niște păsări într-o colivie, pe balcon, și le hrănea de trei ori pe zi, cu o regularitate încăpătânată. Felul asta de viață era de-a dreptul ciudat în Varșovia asediată; femeilor din clădire li se părea extrem de suspect. S-au întâlnit la portăreasă, pentru niscaiva discuții politice. După ce-au întors lucrurile pe toate părțile, au ajuns la concluzia fermă că o profesoară cu un nume atât de nemțesc nu putea fi decât nemțoaică, iar cântatul ei la pian reprezenta un cod secret prin care trimitea semnale piloților din Luftwaffe, spunându-le unde să arunce bombele. Fără să mai stea pe gânduri, cumetrele înfierbântate s-au dus la apartamentul bătrânei doamne excentrice, au legat-o, au coborât-o pe scări și au încuiat-o într-una din pivnițe, cu tot cu păsări, ca doavadă a sabotajului ei. Fără voia lor, i-au salvat viața; câteva ore mai târziu, un obuz i-a lovit apartamentul, distrugându-l complet.

Am cântat pentru ultima oară în fața microfonului pe 23 septembrie. Nici eu nu știu cum am ajuns în acea zi la studio. Alergam de la intrarea unei clădiri la alta,

mă ascundeam, apoi ieșeam iar în stradă, când credeam că nu mai aud în apropiere vâjăitul obuzelor. L-am întâlnit pe primarul Starzyński în ușa studioului. Avea hainele în dezordine și era neras, iar pe chip i se putea citi o îngrijorare de nedescris. Nu închisese un ochi zile în sir. Era inima și sufletul apărării, adevăratul erou al orașului. Întreaga responsabilitate pentru soarta Varșoviei se afla pe umerii lui. Era pretutindeni: mergea de-a lungul tranșeelor, supraveghea ridicarea baricadelor, organizarea spitalelor, distribuirea corectă a puținelor alimente care mai rămăseseră, apărarea antiaeriană, serviciile de pompieri, și tot mai avea timp să se adreseze, zilnic, populației. Toți îi așteptam înfrigurați discursurile, care ne îmbărbătau: câtă vreme primarul n-avea îndoieri, nici pe noi nu ne părăsea curajul. Oricum, situația nu părea chiar atât de rea. Francezii străpunseseră Linia Siegfried, Hamburgul fusese bombardat puternic de aviația britanică, iar armata engleză putea pătrunde în Germania dintr-un moment în altul. Sau aşa credeam noi.

În acea ultimă zi petrecută la studioul de radio, am susținut un recital Chopin. Avea să fie cea din urmă transmisiune de muzică în direct din Varșovia. Proiectile au explodat aproape de radiodifuziune tot timpul cât am cântat, iar clădirile din preajmă luaseră foc. De-atâtea zgromot, abia dacă mai puteam auzi sunetul propriului pian. După recital, a trebuit să aștept două ceasuri până când s-a mai potolit cât de cât bombardamentul, ca să plec și eu acasă. Părinții, fratele și surorile mele își închipuiseeră că m-am prăpădit, și m-au întâmpinat ca pe un inviat din morți. Numai servitoarea socratise că toată spaima aceea n-avea nici o noimă.

— La urma urmei, avea actele la el, spusese dânsa. Dac-ar fi murit, ar fi știut unde să-l aducă.

În aceeași zi, la ora trei și un sfert după-amiaza, Radio Varșovia a încetat să mai emită. Se transmitea o înregistrare a *Concertului pentru pian în do minor* de Rachmaninov, și tocmai când se încheia partea a doua, cu o mișcare frumoasă și liniștită, o bombă germană a distrus centrala electrică. Megafoanele au amuțit în tot orașul. Către seară, cu toate că focurile de artillerie se dezlănțuiseeră din nou, am încercat să lucrez la compoziția mea — un concertino pentru pian și orchestră. Am continuat să lucrez la el toată luna septembrie, deși îmi venea din ce în ce mai greu să fac.

În acea seară, la lăsarea întunericului, am scos capul pe fereastră. Strada, roșie din cauza incendiilor, era pustie, și nu se auzea nici un zgomot — doar ecoul obuzelor care explodau. La stânga, strada Marszałkowska era în flăcări, la fel ca strada Krolewska și Piața Grzybowski, în spatele nostru, și strada Sienna, drept înainte. Un fum greu, săngeriu, plutea nedeslușit deasupra clădirilor. Străzile și trotuarele erau presărate cu manifeste albe germane; nimeni nu le ridică de pe jos, se spunea că sunt otrăvite. Două trupuri zăceaau sub un felinar, la o răscruce, unul cu brațele larg desfăcute, celălalt ghemuit parcă în somn. În fața ușii imobilului nostru zăcea cadavrul unei femei cu capul și cu un braț desprinse de trup. Avea alături o găleată răsturnată; aduse se apă de la fântână. Sâangele i se scurgea în rigolă într-un șuvi lung, întunecat, apoi dispărhea într-un canal acoperit cu un grătar.

O birjă trasă de un cal înainta anevoie de-a lungul drumului, venind dinspre strada Wielka și îndreptându-se spre strada Żelazna. Greu de știut cum de ajunsese aici, și din ce cauză calul și vizitiul păreau liniștiți de parcă nu s-ar fi petrecut nimic în jur. Omul își opri calul la colțul străzii Sosnowa, ca și cum s-ar fi întrebăt

dacă să întoarcă acolo sau să-și continue drumul. După o scurtă ezitare, hotărî să meargă drept înainte; plescăi din limbă, iar calul porni la trap. Mai avea vreo zece pași până la colț, când se auzi un șuierat, un bubuit, și strada fu, pentru o clipă, inundată de un fulger alb, ca flashul unui fotograf. Am fost orbit. După ce m-am obișnuit iar cu lumina amurgului, nu mai rămăsesese nici urmă de trăsură. Așchii de lemn, bucăți din roți și din osii, grămezi de moloz și trupurile sfârtecate ale vizitului și calului zăcea uimitor pe lângă zidurile clădirilor. Dac-ar fi apucat-o pe strada Sosnowa...

Urmără cumplitele zile de 25 și 26 septembrie. Vacarmul explozilor se amesteca neîncetat cu bubuitul tunurilor, huruitul avioanelor în picaj răsună ca burgheurile electrice care dau găuri în fier. Aerul era greu de fumul și praful zidurilor care se năruiau. Pătrundeau peste tot, înăbușindu-i pe oamenii care se închiseseră în pivnițe sau în apartamente, cât mai departe de stradă.

Cum am supraviețuit acelor două zile, nici eu nu știu. Schija unui șrapnel a ucis pe cineva așezat chiar lângă mine în dormitorul prietenilor noștri. Am petrecut două nopți și o zi, alături de alții zece oameni, într-o spălătorie minusculă. Câteva săptămâni mai târziu, când ne întrebam cum fusese cu puțință aşa ceva și am încercat să intrăm iar acolo, am constatat că nu încăpeau decât opt persoane fără riscul de-a muri.

Varșovia s-a predat miercuri, 27 septembrie.

Abia după două zile am avut curaj să ies în oraș. M-am întors acasă profund deprimat: orașul nu mai exista — sau aşa mi s-a părut atunci, naiv cum eram.

Nowy Świat era o alei îngustă, șerpuind printre grămezi de moloz. La fiecare colț, trebuia să ocolească baricadele construite din tramvaie răsturnate și dale smul-

se din pavaj. Corpuri în descompunere zăceau de-a valma pe străzi. Oamenii, rupți de foame din pricina asediului, se poticneau de leșurile cailor, prăvălite la tot pasul. Ruinele multor clădiri încă mai fumegau.

Mă aflam pe Aleje Jerozolimskie, când, din direcția Vistulei, se apropiе o motocicletă cu doi soldați în uniforme verzi, neobișnuite, purtând pe cap căști de oțel. Aveau niște fețe late, impasibile, și ochi albastru-deschis. Se opriră lângă trotuar și strigă la un băiat însășimântat, care se duse spre ei.

— Marschallstrasse! Marschallstrasse!

Repetau într-o numele german al străzii Marszałkowska. Băiatul stătea năucit, cu gura căscată, incapabil să scoată vreun sunet.

Soldații își pierduse răbdarea.

— Du-te naibii! îi strigă șoferul, făcând un gest mâños. Apăsa pe acceleratie și motocicleta porni în trombă.

Erau primii nemți pe care-i vedeam.

Câteva zile mai târziu, zidurile Varșoviei fură împânzite de declarații bilingve, emise de comandamentul german, care promiteau populației condiții de munca pașnice și grija statului german. Există o secțiune specială destinată evreilor: li se garantau toate drepturile, inviolabilitatea proprietății și absoluta securitate a vieții.

Tata se înclină în fața nemților

Ne-am întors pe strada Šliska. Apartamentul nostru era întreg, deși nu ne-am fi putut închipui aşa ceva; lipseau câteva geamuri, în rest, nimic. Ușile fuseseră încuiate, și până și cele mai neînsemnate obiecte se aflau la locul lor. Și alte case din cartier rămăseseră nevătămate sau suferiseră pagube minore. În următoarele zile, când am început să ne interesăm de soarta cunoștințelor noastre, am descoperit că orașul, deși avariat rău de tot, mai era totuși în picioare. Pierderile nu erau atât de grele pe cât ai fi putut crede străbătând vastele întinderi de ruine încă fumegânde.

Același lucru era adevărat și în privința oamenilor. La început, se vorbise de o sută de mii de morți, o cifră care reprezenta cam zece la sută din populația orașului și însăpăimânta pe toată lumea. Mai târziu, s-a descoperit că muriseră cam douăzeci de mii de oameni.

Printre ei se numărau și prieteni pe care-i văzuse-ram în viață cu doar câteva zile înainte, și care acum erau sfârtecați de obuze sau zăceau sub ruine. Două dintre colegerile surorii mele Regina muriseră când s-a prăbușit o clădire de pe strada Koszykova. Când treceai pe-acolo, trebuia să ții la nas o batistă: mirosul respingător al celor opt trupuri intrate în putrefacție se strecura prin ferestrele blocate ale pivniței, prin unghe-re și crăpături, otrăvind aerul. Un obuz îl omorâse și pe unul dintre colegii mei, pe strada Mazowiecka. Abia

după ce i-au găsit capul s-a putut stabili că rămășițele împrăștiate aparțineau unei ființe omenești care fusese, odinioară, un violonist talentat.

Oricât ar fi fost de cumplite toate aceste vești, nu ne puteau tulbura placerea animalică de-a ne ști încă vîi, și că aceia care scăpaseră de moarte nu se mai găseau într-un pericol iminent, deși subconștientul reprema, din podoare, sentimentele astea. În noua lume, unde tot ce fusese cu o lună în urmă valoare permanentă era acum distrus, lucrurile cele mai simple, pe care abia dacă le luai în seamă înainte, căptătau o enormă semnificație: un fotoliu confortabil, solid, imaginea liniștită a unei sobe din faianță albă pe care să-ți odihnești ochii, scărățitul podelei — un preludiu calm la atmosfera de pace și tihă de acasă.

Tata a fost primul care s-a apucat din nou de muzică. Fugea de realitate cântând¹ re în sir la vioară. Când îl întrerupea cineva cu o știre proastă, asculta și se încrunda, cu o privire iritată, dar față i se lumina repede iar, și spunea, ridicându-și vioara la bărbie:

— Ei, nu-i nimic. Sunt sigur că aliații vor fi aici într-o lună.

Răspunsul ăsta invariabil la toate întrebările și problemele vremii era felul lui de a se izola și de a se întoarce în celaltă lume, a muzicii, unde se simtea cel mai fericit.

Din păcate, ultimele știri comunicate de cei care făcuseră rost de acumulatoare și-și pușeseră din nou în funcțiune aparatele de radio nu confirmau optimismul tatei. Nimic din ce auzisem nu era exact: francezii n-aveau de gând să străpungă Linia Siegfried, după cum nici englezii nu plănuiau să bombardeze Hamburgul, ca să nu mai vorbim de o posibilă debarcare pe coasta Germaniei. Pe de altă parte, în Varșovia începuseră

primele razii germane rasiste. La început erau făcute stângaci, ca și cum autorii lor s-ar fi rușinat de acest nou mod de a chinui oamenii și n-ar fi avut nici un fel de practică în domeniu. Mici automobile private rulau pe străzi, apropiindu-se de trotuar când întâlneau câte un evreu; ușile mașinii se deschideau, și o mână se întindea, făcând semn cu degetul: „Urcă!” Cei eliberați după asemenea razii descriau primele cazuri de tratament brutal. Era încă suportabil: abuzurile fizice se mărgineau la câteva palme, lovitură cu pumnii și cu picioarele. Dar cum lucrurile erau atât de noi, victimele trăiau totul foarte intens, socotind o palmă primită de la un neamț ca pe ceva ofensator. Nu înțelegeau că o asemenea lovitură n-avea o semnificație morală mai mare decât un ghiont sau o copită dată de un animal.

În această etapă de început, furia împotriva guvernului și a conducerii armatei — care fugiseră, lăsând țara în voia sortii — era în general mai puternică decât ura față de nemți. Cu multă amărăciune, ne aminteam cuvintele feldmareșalului, care jurase că nu va îngădui dușmanului să pună mâna nici măcar pe un singur nasture al uniformei lui — și s-a ținut de cuvânt, numai că nasturii rămăseseră la locul lor, pe uniformă, fiindcă reușise să-și salveze pielea fugind în străinătate. Multe voci sugerau că, poate, era mai bine aşa, fiindcă nemții urmau să pună puțină ordine în haosul din Polonia.

Acum, când nemții câștigaseră conflictul armat împotriva noastră, începeau să piardă războiul politic. Executarea primilor o sută de cetățeni nevinovați ai Varșoviei, în decembrie 1939, a reprezentat o cotitură decisivă. În câteva ore, între nemți și polonezi se ridicase un zid de ură, pe care nici una din părți nu l-a mai putut de-

păși vreodată, cu toate că nemții au dat semne că ar vrea să-o facă în ultimii ani ai ocupației.

Au fost afișate și primele decrete germane care prevedea pedeapsa cu moartea pentru nesupunere. Cel mai important dintre ele se referea la pâine: oricine era prins cumpărând sau vânzând pâine la prețuri mai mari decât cele de dinaintea războiului avea să fie împușcat. Această prohiție a avut asupra noastră un impact devastator. Zile la rând nu mâncam nici o bucătică de pâine, hrănindu-ne cu cartofi sau cu alte feluri de mâncare pe bază de amidon. Henryk a descoperit însă că se mai găsea pâine de vânzare și că aceia care o cumpărau nu cădeau morți pe loc. Așa că am început să cumpărăm din nou pâine. Decretul n-a fost niciodată abrogat, și, cum toată lumea a cumpărat și a mâncat pâine zilnic de-a lungul celor cinci ani de ocupație, Cancelaria comandamentului german de pe teritoriul polonez ar fi trebuit să semneze milioane de condamnări la moarte numai pentru acest delict. În orice caz, ne-a luat mult până ne-am convins că decretele germane n-aveau nici o valoare și că adevăratul pericol consta în ce putea să ți se întâmple complet imprevizibil, din senin — fără să fie specificat în vreo lege sauordonată, oricât de fictive ar fi fost ele.

Curând au fost publicate decrete destinate exclusiv evreilor. O familie de evrei n-avea voie să țină în casă mai mult de două mii de zloți. Celealte economii și bunurile de valoare trebuiau depozitate la bancă, într-un cont blocat. Imobilele evreiești trebuiau predate, de asemenea, nemților. Firește, nimici nu era atât de naiv încât să-i încredințeze dușmanului avutul de bunăvoie. Ca toți ceilalți, am decis să ne ascundem obiectele de valoare, deși ele nu constau decât în ceasul și lanțul de aur ale tatei și în suma de cinci mii de zloți.

Am discutat cu aprindere care era calea cea mai bună de a le ascunde. Tata a sugerat câteva metode testate în celălalt război, cum ar fi să faci o gaură în piciorul mesei din sufragerie și să ascunzi acolo ce ai de preț.

— Și dacă ne iau masa? întrebă Henryk, sarcastic.

— Prostule, se răsti tata enervat. Ce să facă ei cu o masă? O masă ca asta?

Se uită disprețuitor către masă. Suprafața lucioasă de nuc fusese pătată cu diverse lichide, și furnirul se cojea puțin într-un loc. Ca să îndepărteze orice urmă de valoare din piesa aceea de mobilier, tata se duse la ea și împinse cu degetul furnirul desprins, care plesni, lăsând în urmă o fâșie de lemn gol.

— Ce naiba faci acolo? îl certă mama.

Henryk avu o altă idee. Se gândeau c-ar trebui să folosim niște metode psihologice și să lăsăm ceasul și banii la vedere. Nemții aveau să întoarcă totul cu fundul în sus, fără să observe obiectele de valoare de pe masă.

Am ajuns la un compromis: ceasul a fost ascuns sub dulap, lanțul sub gâtul viorii lui tata, iar banii au fost îndesați în tocul ferestrei.

Cu toate că oamenii erau alarmați de severitatea legilor germane, nu și-au pierdut curajul, îmbărbătându-se cu gândul că nemții ar putea preda Varșovia, dintr-o clipă în alta, Rusiei Sovietice și că zonele ocupate doar de ochii lumii aveau să fie înapoiate Poloniei cât de curând. Nu fusese stabilită vreo graniță pe malul Vistulei, și oamenii veneau în oraș de pe ambele maluri ale râului, jurând că văzuseră cu ochii lor trupe ale Armatei Roșii în Jabłonna sau Garwolin. Dar imediat apăreau alții, care jurau că văzuseră și ei, tot cu ochii lor, cum rușii se retrag din Wilno și Lvov, abandonând orașele în mâinile nemților. Greu de spus care dintre acești martori oculari trebuia crezut.

Mulți evrei n-au așteptat sosirea rușilor; și-au vândut proprietățile din Varșovia și s-au mutat spre est, singurul mod în care puteau scăpa de nemți. Aproape toți colegii mei muzicieni au plecat și au insistat să-i însotesc. Dar familia mea a hotărât să nu se clintească din loc.

Unul dintre colegi s-a înapoiat două zile mai târziu, furios și plin de vânătăi, fără rucsac și bani. Văzuse în apropierea graniței cinci evrei pe jumătate goi, legați cu mâinile de un copac și biciuiți. Și mai asistase și la moartea doctorului Haskielewicz, care le spusese nemților că vrea să treacă râul. I-au pus pistolul la tâmplă, apoi i-au ordonat să intre în apă tot mai departe, unde era din ce în ce mai adânc, până n-a mai simțit pământul sub picioare și s-a înecat. Colegul meu și-a pierdut doar hainele și banii, a fost bătut și trimis înapoi. Dar majoritatea evreilor, jefuiți și maltratați și ei, au reușit să ajungă în Rusia.

Firește, ne părea rău pentru bietul om, dar încercam și un sentiment de triumf: mai bine ne-ar fi urmat sfatul și n-ar mai fi plecat. Hotărârea noastră n-a fost influențată de nici un argument logic. Pur și simplu am decis să rămânem pentru că iubeam Varșovia, deși n-am fi găsit nici pentru asta vreo explicație logică.

Când spun hotărârea *noastră*, mă gândesc la toți ai mei, afară de tata. Dacă n-a plecat din Varșovia a fost numai ca să nu se îndepărteze prea tare de Sosnowiec, unde se născuse. N-a iubit niciodată Varșovia, și cu cât ne era mai greu, cu atât idealiza Sosnowiec-ul și Tânjea mai tare după el. Sosnowiec era singurul loc unde se trăia bine, unde oamenii iubeau muzica și puteau aprecia un violonist bun. Numai la Sosnowiec puteai bea o bere ca lumea; la Varșovia nu te alegeai decât cu o zoaie oribilă care-ți lăsa un gust de leșie în gură. După cină, tata

își împreuna mâinile pe burtă, se lăsa pe spate, închidea visător ochii și ne plătisea cu același recital monoton despre un Sosnowiec care nu exista decât în închipuirea lui nostalgică.

În săptămânile acelea de toamnă târzie, la nici două luni după invadarea Varșoviei de către nemți, deodată și în mod cu totul neprevăzut, orașul a revenit la viața de odinioară. Îmbunătățirea situației materiale, petrecută atât de ușor, a însemnat pentru noi încă o uimire în războiul astăzi surprinzător, în care nimic nu se întâmpla aşa cum te-ai fi așteptat. Imensul oraș, capitala unei țări cu o populație de multe milioane de locuitori, era în parte distrus, o armată de funcționari civili rămăseseră fără muncă, și continuau să sosească valuri de refugiați din Silezia, regiunea Poznań și Pomerania. Dintr-o dată, toți oamenii ăștia — fără un acoperiș deasupra capului, șomeri și cu perspectivele cele mai sumbre — și-au dat seama că puteau obține bani buni, și fără efort, ignorând decretele germane. Cu cât se emiteau mai multe decrete, cu atât șansele de câștig erau mai mari.

Au început să coexiste două vieți: o viață oficială, fictivă, bazată pe reguli care obligau populația să muncească din zori și până-n noapte, aproape fără să mănânce, și o viață paralelă, neoficială, oferind șanse fabuloase de profit, cu un comerț înfloritor cu dolari, diamante, făină, piele sau chiar acte false — o viață permanent amenintată cu pedeapsa capitală, petrecută însă vesel în restaurante de lux, unde oamenii soseau în „ricșă”.

Nu toată lumea trăia astfel, firește. În fiecare seară, când mă întorceam acasă, vedeam o femeie care stătea în nișă unui zid de pe strada Sienna, cântând dintr-o armonică și fredonând cântece rusești melancolice. Nu cerșea niciodată înainte de amurg, poate de frică să nu fie recunoscută. Purta un costum gri, pesemne ul-

timul pe care-l mai avea, și eleganța ei dovedea că femeia cunoscuse timpuri mai bune. În crepuscul, fața ei frumoasă părea neînsuflată, iar ochii îi erau ațintiți întruna în același punct, undeva, deasupra capetelor treătorilor. Avea o voce plăcută, gravă, și se acompania bine la armonică. Întreaga ei ținută, felul în care se sprijinea de zid arătau că era o adevărată doamnă, pe care doar războiul o silea să-și câștige astfel existența. Dar chiar și ea scotea un ban bun. Avea întotdeauna o mulțime de monede în tamburina ei împodobită cu panglici, pe care o socotea, neîndoelnic, drept un simbol al condiției de cerșetor. O pusese la picioare, ca nimeni să nu se îndoiască de faptul că cerșește; alături de monede, puteai vedea și câteva bancnote de cincizeci de zloti.

Eu însuși nu ieșeam înainte de lăsarea întunericului, dacă aveam de ales, dar din cu totul alte motive. Printre numeroasele reguli impuse evreilor era una care, deși nescrisă, trebuia respectată cu multă grijă: bărbații de origine evreiască trebuiau să se încline în fața fiecărui soldat german. Cerința asta idioată și umilitoare ne făcea, pe Henryk și pe mine, să spumegăm de furie. Ne dădeam toată silința ca să-o evităm. Înconjuram pe tot felul de străzi, numai să nu dăm nas în nas cu vreun neamț, și dacă nu-l puteam ocoli, ne uitam în altă parte și ne prefăceam că nu-l vedem, deși riscam să fim bătuți din cauza asta.

Tata avea o atitudine total diferită. Se plimba pe străzile cele mai lungi și se înclina în fața nemților cu o grătie ironică de nedescris, fericit când vreunul din soldați, înselat de fața lui radioasă, îi intorcea politicos salutul și-i zâmbea ca unui bun prieten. Seara, de cum ajungea acasă, nu se putea abține să amintească în treacăt cercul său larg de cunoșcuți: n-avea decât să coboare în stradă, ne spunea el, și îndată era înconjurat de câteva zeci

dintre ei. Nu putea rezista cu nici un chip prieteniei lor, aşa că făcea scurtă la mână tot ridicându-și respectuos pălăria. Spunând asta, zâmbea poznaș, frecându-și bucuros mâinile.

Dar răutatea nemților nu trebuia luată ușor. Era parte a unui sistem menit să ne țină într-o continuă stare de incertitudine cu privire la viitorul nostru. La fiecare câteva zile, se emiteau noi decrete. Păreau lipsite de orice importanță, dar ne amintea că nemții nu uitaseră de noi și nici n-aveau de gând s-o facă.

Apoi evreilor li s-a interzis să mai meargă cu trenul. Ceva mai târziu, eram obligați să plătim pentru o călătorie cu tramvaiul de patru ori mai mult decât un „arian”. Au început să circule primele zvonuri despre construirea ghetoului; vreme de două zile, ele s-au răspândit cu repeziciune, ne-au adus în pragul disperării, apoi s-au stins iar.

Sunteți evrei?

Spre sfârșitul lui noiembrie, când zilele frumoase ale toamnei neobișnuit de lungi deveniseră mai rare, iar ploiile reci măsurau orașul tot mai des, tata, Henryk și cu mine am avut primul contact cu moartea de tip german.

Intr-o seară, fuseserăm împreună în vizită la un prieten. Ne luaserăm cu vorba și, când m-am uitat la ceas, am constatat alarmat că se apropia ora stingerii. Trebuia să plecăm imediat, altfel n-aveam nici o sansă să mai ajungem acasă. Dar nu era chiar aşa o crimă să întârzii un sfert de oră, și speram s-o scoatem noi cumva la capăt.

Ne-am luat paltoanele și, cu un salut grăbit, am plecat. Străzile erau cufundate în beznă și deja complet pustii. Ploaia ne biciuia fețele, vârtejuri de vânt zgâlțiau firmele, aerul era plin de zăngănîtul lor metalic. Ridicându-ne gulerul de la palton, încercam să mergem cât mai repede, fără să facem zgomot, strecurându-ne pe lângă ziduri. Ne aflam cam pe la jumătatea străzii Zielna și se părea că o să ajungem teferi la destinație, când, de după colț, se ivi deodată o patrulă de poliție. N-am avut timp să ne retragem sau să ne ascundem. Stăteam acolo, în lumina orbitoare a lanternelor, fiecare dintre noi căutând în minte o scuză, când unul din polițiști veni drept spre noi și ne băgă lanterna în ochi.

— Sunteți evrei?

Întrebarea era pur retorică, fiindcă n-a așteptat răspunsul nostru.

— Aşa, care vasăzică...

Exista o notă de triumf în afirmația lui despre originea noastră rasială, care lăsa să transpară satisfacția că ne dibuise. Nici nu ne-am dezmeticit bine, că ne-am și trezit prinși și întorși cu fața la perete, în timp ce polițiștii au făcut un pas înapoi în stradă și au început să tragă siguranțele carabinelor. Deci aşa ne era dat să murim. Urma să se întâmpile în câteva clipe, și apoi aveam să zacem în sânge pe caldarâm, cu creierii zburăți, până a doua zi. Abia atunci mama și surorile mele aveau să afle ce ni se întâmplase și să vină disperate să ne găsească. Prietenii pe care-i vizitaserăm aveau să-și reproșeze că ne-au ținut prea mult la ei. Toate gândurile astea îmi treceau ciudat prin minte, ca și cum ar fi fost ale altcuiva. Am auzit o voce spunând „Asta-i sfârșitul”. Imediat însă mi-am dat seama că eu eram cel care vorbise. În același timp am auzit cum cineva plânge în hohote și suspină convulsiv. Am întors capul și, în lumina crudă a lanternei, l-am zărit pe tata îngenuncheat pe trotuarul umed, suspinând și implo-rându-i pe polițiști să ne cruce viața. Cum se putea înjosi în aşa hal? Henryk se aplecase către tata, șoptindu-i ceva și încercând să-l ridice în picioare. Henryk, fratele meu Henryk, atât de rezervat de obicei, cu un veșnic zâmbet sarcastic în colțul gurii, avea ceva nemaiomenit de bland și de tandru în acel moment. Nu-l mai văzusem niciodată astfel. Așadar, mai exista încă un Henryk, pe care l-aș fi înțeles dacă mi-aș fi dat silința să-l cunosc, în loc să mă iau tot timpul la harță cu el.

M-am întors înapoi cu fața la zid. Nu se schimbă nimic. Tata continua să plângă. Henryk încerca să-l

liniștească, iar polițiștii încă mai aveau puștile aținute spre noi. Nu-i puteam vedea în spatele luminii orbitoare. Apoi, instinctiv, într-o fracțiune de secundă, am simțit că nu mai eram în pericol. Trecură câteva clipe, după care auzirăm o voce dinspre zidul de lumină.

— Ce meserie aveți?

Henryk răspunse pentru toți trei. Avea un sânge rece incredibil; vocea îi era calmă, de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic.

— Suntem muzicieni.

Unul dintre polițiști se opri în fața mea, mă apucă de gulerul paltonului și mă zgâlțâi, într-o ultimă izbucnire de furie, cu toate că nu mai avea nici un rost să facă acum, când hotărâse să ne lase în viață.

— Aveți noroc, și eu sunt muzician!

Mă îmbrânci și, poticnindu-mă, m-am lovit de perete.

— Ștergeți-o de-aici!

O luarăm la goană prin întuneric, nerăbdători să dispărem cât mai repede din raza lanternei înainte ca nemții să se răzgândească. Le auzeam vocile pierzându-se în urma noastră, angajate într-o dispută violentă. Cei-lalți doi polițiști îl certau pe cel care ne lăsase să plecăm. Socoteau că nu merităm nici un strop de milă, fiindcă noi începuserăm războiul în care mureau acum nemții.

Deocamdată însă, nu mureau, ci se îmbogățeau. Tot mai des, cete de nemți invadau casele evreilor, le jefuiau și încărcau mobilele în furgonete. Constațați, proprietarii caselor își vindeau piesele cele mai de valoare și le înlocuiau cu lucruri de două parale, care să nu mai tenteze pe nimeni. Și noi ne-am vândut mobila, deși mai curând de nevoie decât de teamă: eram tot mai să-

raci. Nici unul dintre noi nu se pricepea să se tocmească. A încercat Regina, dar a dat greș. Ca avocat, avea un puternic simț al cinstei și responsabilității, aşa că pur și simplu nu putea cere sau primi pe ceva un preț de două ori mai mare decât merita. A preferat să devină preparator. Tata, mama și Halina dădeau lecții de muzică, iar Henryk preda engleză. La acea vreme, numai eu nu puteam găsi un mijloc de a-mi câștiga pâinea. Scufundat în apatie, tot ce puteam face era să mai lucrez uneori la orchestrația concertino-ului meu.

În a doua jumătate a lui noiembrie, fără nici o explicație, nemții au început să baricadeze cu sârmă ghimpată străduțele laterale la nord de strada Marszałkowska, iar la sfârșitul lunii a fost făcut un anunț căruia nimeni nu i-a dat crezare imediat. Nici în gândurile noastre cele mai secrete n-am fi bănuit vreodată că s-ar fi putut întâmpla aşa ceva: de la întâi la cinci decembrie, evreii urmau să-și facă rost de niște banderole albe pe care să fie cusută o Stea a lui David albastră. Așadar, aveam să fim stigmatizați public ca niște proscriși. Câteva secole de progres umanitar aveau să fie anulate. Ne întorceam în Evul Mediu.

Săptămâni în sir, intelighenția evreiască a rămas în stare de arest voluntar la domiciliu. Nimeni nu se aventurează în stradă cu stigmatul pe mâncă, și dacă n-aveam încotro și trebuia totuși să ieşim din casă, încercam să trecum neobservați, mergând cu ochii în pământ, compleși de rușine și disperare.

Pe nesimțite, s-a instalat vremea urâtă de iarnă, și frigul părea să conspire cu nemții, omorându-i pe oameni. Gerul n-a cedat săptămâni la rând; nimeni nu-și amintea de temperaturi atât de scăzute în Polonia. Cărbunii erau o marfă rară, și prețurile atingeau cifre exorbitan-

te. În minte că zile în sir a trebuit să stăm în pat, fiindcă în apartament era un frig insuportabil.

În perioada cea mai grea a iernii, au început să se sească la Varșovia valuri de evrei deportați, evacuați din Occident. De fapt, ajungeau numai o parte din ei; fuseseră încărcați în vagoane pentru vite în locurile lor de baștină, vagoanele fuseseră sigilate, și oamenii trimiși fără hrană, apă sau vreun mijloc de încălzire. Adeseori, era nevoie de mai multe zile pentru ca transporturile astea complete să-și atingă destinația, Varșovia; abia atunci oamenilor li se îngăduia să iasă. În unele transporturi, doar jumătate din pasageri mai erau în viață, și aceia degeați rău de tot. Cealaltă jumătate erau cadavre, înțepenite în picioare printre ceilalți; cădeau la pământ numai când se mișcau cei vii.

S-ar fi zis că lucrurile nu puteau fi mai rele. Dar asta din perspectiva evreilor; nemții erau de cu totul altă părere. Fideli sistemului lor de a-și exercita treptat presiunea, în ianuarie și februarie 1940 au emis noi decrete represive. Primul anunță că evreii trebuiau să presteze doi ani de muncă în lagăre de concentrare; acolo aveam să primim o „educație socială adecvată”, care să ne vindece de condiția de „paraziți pe organismul sănătos al popoarelor ariene”. Bărbații cu vîrste cuprinse între doisprezece și șaizeci de ani și femeile între paisprezece și patruzeci și cinci de ani trebuiau să plece. Al doilea decret stabilea metoda de înregistrare și de transportare a noastră. Ca să nu aibă bătăi de cap, nemții încredințau această sarcină Consiliului Evreiesc care se ocupa de administrarea comunității. Trebuia să punem umărul la propria noastră execuție, pregătindu-ne căderea cu propriile mâini, comitând un soi de sinucidere reglementată oficial. Transporturile urmau să plece în primăvară.

Consiliul a hotărât să cruceze cea mai mare parte a intelectualității. Contra sumei de o mie de zloți de căciulă, trimiteau un membru al clasei muncitoare evreiești ca înlocuitor al persoanei aparent înregistrate. Firește, nu toți banii ajungeau în mâinile bieților înlocuitori: funcționarii Consiliului trebuiau și ei să trăiască, și trăiau bine, cu votcă și mici delicatessen.

Dar transporturile nu au plecat în primăvară. S-a văzut din nou că decretele oficiale germane nu trebuiau luate în serios; de fapt, s-a făcut simțită o relaxare a tensiunii în raporturile dintre nemți și evrei, care părea din ce în ce mai reală pe măsură ce ambele tabere erau tot mai preocupate de evenimentele de pe front.

Sosi în sfârșit primăvara, și nimeni nu se mai îndoia acum că Aliații, care-și petrecuseră iarna făcând pregătirile necesare, aveau să-i atace pe nemți simultan din Franța, Belgia și Olanda, să străpungă Linia Siegfried, să ia în stăpânire Saarland, Bavaria și nordul Germaniei, să cucerească Berlinul și să elibereze Varșovia cel mai târziu în acea vară. Întregul oraș era cuprins de o nerăbdare amestecată cu speranță. Așteptam începerea ofensivei ca și când ne-am fi pregătit cu emoție pentru o petrecere. Între timp, nemții au invadat Danemarca, dar în opinia politicienilor noștri asta nu însemna nimic. Armatatele lor aveau pur și simplu să fie izolate acolo.

La 10 mai ofensiva a început, în fine, dar era o ofensivă germană. Olanda și Belgia au fost îngenuncheate. Nemții au intrat triumfal în Franța. Un motiv în plus să nu ne descurajăm. Se repeta anul 1914. De partea franceză, la comandă se aflau aceiași oameni: Pétain, Weygand — niște străluciți exponenți ai școlii Foch. Puteai avea încredere că or să se apere împotriva nemților la fel de bine ca și ultima dată.

În sfârșit, la 20 mai, un coleg de-al meu, violonist, a venit să mă vadă după prânz. Urma să cântăm împreună, reamintindu-ne o sonată de Beethoven pe care n-o mai interpretasem de mult și care ne plăcea în mod deosebit amândurora. Mai invitasem câțiva prieteni, și mama, care dorea să ne ofere o trataie, ne făcuse cafea. Era o zi frumoasă, însorită, și ne bucuram de cafea și de prăjiturelele delicioase coapte de mama; eram bine dispuși. Știam cu toții că nemții sunt la porțile Parisului, dar nici unul din noi nu era prea îngrijorat. La urma urmei, exista Marna — clasica linie de apărare unde totul trebuie să înceteze, aşa cum se întâmplă în fermata părții a doua a scherzo-ului în Si bemol minor al lui Chopin: *un tempo* furtunos de tremolouri care se desfășoară tot mai intempestiv, până la acordul final — moment în care nemții aveau să se retragă spre granița lor la fel de energetic cum înaintaseră, antrenând sfârșitul războiului și victoria Aliaților.

După cafea, tocmai ne pregăteam să ne începem reprezentarea. M-am așezat la pian, cu un grup de ascultători sensibili în jurul meu, capabili să aprecieze plăcerea pe care planuiam să le-o fac lor și mie însumi. Violonistul stătea în dreapta mea, iar la stânga sedea o încântătoare prietenă de-a Reginei, care urma să întoarcă paginile pentru mine. Ce-aș mai fi putut dori ca fericirea mea să fie desăvârșită? N-o mai așteptam decât pe Halina; coborâse la prăvălie să dea un telefon. S-a întors ținând în mâna un ziar: o ediție specială. Pe prima pagină erau tipărite cu litere de-o șchioapă, neîndoielnic caracterele cele mai mari care existau: PARISUL CADE!

Mi-am pus capul pe pian și — pentru prima oară de la începerea războiului — am izbucnit în plâns.

După ce nemții, îmbătați de victorie, se opriseră o clipă să-și tragă sufletul, aveau acum din nou vreme să se gândească la noi, deși nu s-ar fi zis că ne uitaseră cu totul în toiul luptelor din vest. Jefuirea evreilor, evacuarea lor forțată, deportările la muncă în Germania se petreceau permanent, dar ne obisnuiserăm cu ele. Acum ne așteptau lucruri și mai rele. În septembrie au plecat primele transporturi destinate lagărelor de muncă din Belzec și Hrubieszów. Evreii care primeau acolo o „educație socială adecvată” stăteau zile în sir în apă până la brâu, îmbunătățind sistemul de canalizare, și aveau drept hrană o sută de grame de pâine și o farfurie de supă chioară pe zi, cât să nu moară de foame. Nu plecau, aşa cum se anunțase, pe doi ani, ci numai pe trei luni, destul ca oamenii să se epuizeze fizic și să se îmbolnăvească de tuberculoză.

Bărbații rămași în Varșovia trebuiau să meargă la muncă acolo: fiecare din ei urma să efectueze șase zile de muncă fizică pe lună. Am făcut tot ce mi-a stat în puțință să evit asta. Mă temeam pentru degetele mele. Era de-ajuns o atonie musculară, o inflamare a încheieturilor sau doar o lovitură păcătoasă, și cariera mea de pianist lăua sfârșit. Henryk vedea altfel lucrurile. Socotea că un creator, un intelectual trebuie să facă o muncă fizică pentru a-și evalua cum se cuvine propriile capacități, aşa că-și îndeplinea norma lui de muncă, deși asta îi întrerupea studiile.

Curând, alte două evenimente afectară starea de spirit a oamenilor. Mai întâi, a început ofensiva aeriană germană împotriva Angliei. Apoi, la intrarea străzilor au apărut niște panouri care aveau să marcheze mai târziu granițele ghetoului evreiesc, informându-i pe trecători că străzile respective erau contaminate de tifos și trebuiau ocolite. Ceva mai târziu, singurul ziar din Var-

șovia publicat în poloneză de nemți oferea un comentariu oficial asupra acestui subiect: nu numai că evreii erau niște paraziți sociali, dar mai și răspândeau infecția. Nu aveau să fie închiși în ghetou — continua articolul; de fapt, nici nu era folosit cuvântul ghetou. Germanii erau o rasă prea cultivată și generoasă, spunea ziarul, ca să închidă până și niște paraziți cum sunt evreii în ghetouri, o rămășiță medievală nedemnă de noua ordine din Europa. În loc de asta, urma să existe în oraș un cartier evreiesc separat, unde să trăiască numai evreii, bucurându-se de libertate deplină, și unde să continue practicarea culturii și obiceiurilor lor tradiționale. Din motive care țineau strict de igienă, acest cartier avea să fie înconjurat de un zid, astfel încât tifosul și alte boli evreiești să nu se propage în celelalte părți ale orașului. Raportul umanitar era ilustrat printr-o mică hartă care indica granițele precise ale ghetoului.

Cel puțin, ne puteam consola că strada noastră se afla deja în zona ghetoului, și nu trebuia să ne căutăm alt apartament. Evreii care locuiau în afara acelei zone erau într-o situație nefericită. Trebuiau să plătească sume exorbitante în bani peșin și să-și găsească un acoperiș deasupra capului în ultimele săptămâni ale lui octombrie. Cei mai norocoși au găsit camere disponibile pe strada Sienna, viitorul Champs-Élysées al ghetoului, sau în zonele învecinate. Alții au fost condamnați la bordierele sordide din zone rău-famate ca străzile Gęsia, Smocza și Zamenhof, ocupate de proletariatul evreiesc din timpuri imemoriale.

Portile ghetoului s-au închis la 15 noiembrie. În acea seară, aveam niște treburi la capătul străzii Sienna, nu departe de strada Żelazna. Burnița, dar era încă neobișnuit de cald pentru acea perioadă a anului. Străzile întunecoase roiau de siluete cu banderole albe pe braț. Toată lumea era în stare de alertă, alergând încolo și încoace

ca niște animale în cușcă neobișnuite încă să stea acolo. Femeile plângăreau, iar copiii țipau însăspământați, ghemuindu-se pe lângă pereții clădirilor, pe mormane de zdrențe tot mai umede și mai murdare de la mizeria de pe străzi. Erau familiile de evrei aruncate pesemne în ghetou în ultima clipă, fără speranță vreunui adăpost. O jumătate de milion de persoane trebuia să găsească un locșor unde să-și pună capul într-o zonă și așa aglomerată a orașului, care abia dacă avea unde aciuia o sută de mii de suflete.

Uitându-mă de-a lungul străzii cufundate în întuneric, am văzut reflectoarele care iluminau noul grilaj de lemn: poarta ghetoului, în spatele căreia trăiau oamenii liberi — neîngrădiți, cu suficient spațiu, în aceeași Varșovie. Dar nici un evreu nu mai putea pune piciorul dincolo de acea poartă.

La un moment dat, cineva mă apucă de braț. Era un prieten de-al tatălui meu, tot muzician și, ca și tata, un om vesel, prietenos.

— Ei, ce zici de asta? mă întrebă cu un râs nervos, descriind cu mâna un arc ce îmbrățișa multimea, pereții murdari ai caselor, umeziți de ploaie, și zidurile ghetoului, cu poarta care se vedea în depărtare.

— Ce să zic? am răspuns eu. Vor să termine o dată cu noi.

Dar bătrânul nu era de aceeași părere, sau nu voia să admită asta. Mai râse o dată, ușor forțat, mă bătu pe spate și zise cu o voce stridentă:

— Nu-ți face griji!

Apoi mă prinse de nasturele paltonului, își apropie fața roșcovană de a mea și spuse, cu o convingere adevarată sau prefăcută:

— Curând or să ne dea drumul. Trebuie doar să afle America.

Dansul de pe strada Chłodna

Astăzi, când mă uit în urmă la alte amintiri, mult mai cumplite, experiențele trăite în ghetoul din Varșovia, între noiembrie 1940 și iulie 1942, o perioadă de aproape doi ani, se topesc toate într-o singură imagine, de parcă ar fi durat o singură zi. Oricât m-aș strădui, nu pot să-o sparg în mici fragmente, care să-i imprime o ordine cronologică, aşa cum se întâmplă de obicei când scriu un jurnal.

Firește, la acea vreme — dar și înainte și după aceea — s-au petrecut unele lucruri despre care se știa deja și erau mai ușor de înțeles. Nemți au pornit la vânătoare de oameni, pentru a-i folosi drept animale de povară, aşa cum făceau în toată Europa. Singura diferență era, poate, aceea că în ghetoul din Varșovia vânătoarea a încetat brusc în primăvara anului 1942. În câteva luni, prada evreiască avea să slujească altor scopuri și, ca în cazul animalelor, era nevoie de o perioadă în care vânătorul să fie interzis, pentru ca mai apoi marele spectacol al vânătorii să fie cu atât mai palpitant și să nu dezamăgească. Noi, evrei, eram jefuiți ca și francezii, belgienii, norvegienii și grecii, atâtă doar că eram jefuiți mai sistematic și într-un mod strict oficial. Nemți care nu făceau parte din sistem nu aveau acces în ghetou și nici dreptul de a fura pe cont propriu. Poliția germană era autorizată să fure printr-un decret emis de guvernatorul general, în conformitate cu legea privitoare la furt, publicată de conducerea Reichului.

În 1941, Germania a invadat Rusia. În ghetou, stăteam cu sufletul la gură, urmărind desfășurarea noii ofensive. La început, ne-am înselat crezând că, în fine, nemții aveau să piardă; apoi, ne-au copleșit deznădejdea și o îndoială crescândă cu privire la soarta cimerii și a noastră însine, pe măsură ce trupele lui Hitler înaintau în adâncurile Rusiei. Apoi când nemții au ordonat, sub amenințarea pedepsei cu moartea, ca hainele de blană evreiești să fie predate, ne-a făcut plăcere să ne gândim că probabil n-o duceau prea bine, dacă victoria lor depindea de blănurile de castor și vulpe argintie.

Ghetoul se micșora. Nemții îi reduceau perimetru, stradă după stradă. Exact în același mod, Germania muta granițele țărilor europene pe care le subjugase, însușindu-și o provincie după alta; era ca și cum ghetto din Varșovia s-ar fi dovedit a fi la fel de important ca Franța, iar expulzările de pe strada Złota sau de pe strada Zielna ar fi fost la fel de semnificative pentru expansiunea *Lebensraum*-ului german ca separarea Alsaciei și Lorenei de teritoriul francez.

Cu toate acestea, incidentele de afară erau cu totul lipsite de însemnatate în comparație cu singurul lucru precis care ne preocupă permanent mintile, oră de oră și minut de minut din timpul petrecut în ghetou: eram închiși.

Cred că, psihologic, ar fi fost mai ușor de suportat dacă am fi fost cu adevărat închiși — într-o pivniță, de exemplu. Genul acela de închisoare clară, lipsită de echivoc, definește raportul unei ființe umane cu realitatea. N-ai cum să te înseli în privința situației în care te află: celula este o lume în sine, cuprinzând doar propria ta claustrare, neintersectându-se în vreun fel cu îndepărtata lume a libertății. Poți visa la acea lume, dacă ai ră-

gazul s-o faci și dispoziția necesară; dar dacă nu te gândești la ea, nu-ți va atrage atenția de la sine. Nu e tot timpul acolo, sub ochii tăi, chinuindu-te cu frânturi ce-ți amintesc de viața în libertate pe care ai pierdut-o.

Realitatea ghetoului era cu atât mai rea cu cât avea aparența libertății. Puteai să ieși în stradă și să ai iluzia că te află într-un oraș perfect normal. Banderolele care ne stigmatizau ca evrei nu ne deranjau, fiindcă le purtam cu toții, și, după o vreme petrecută în ghetou, mi-am dat seama că mă obișnuisem perfect cu ele — în aşa măsură încât, când îmi visam prietenii arieni, îi vedeam și pe ei purtând banderole, de parcă bucata aceea de pânză ar fi fost un accesoriu vestimentar la fel de indispensabil într-o garderobă ca și o cravată. Însă străzile ghetoului — și numai ele — sfârșeau în ziduri. Adeseori mă plimbam la voia întâmplării, călăuzit de instinct, și mă pomeneam brusc în fața unuia dintre zidurile astea. Îmi barau drumul când încercam să merg mai departe; totuși, n-aveam nici un motiv pentru care să mă opresc. Atunci, partea de stradă aflată în spatele zidului mi se părea deodată locul în care aş fi dorit să fiu și de care aveam cea mai mare nevoie pe lume, un loc unde lucrurile își urmau chiar în clipa asta cursul firesc — aş fi dat oricât să-l văd, dar în zadar. Mă întorceam, zdrobit, și aşa o țineam zile în sir, copleșit permanent de același sentiment de disperare.

Chiar și în ghetou puteai merge la restaurant sau la cafenea. Te întâlneai acolo cu prietenii și nimic nu părea să te împiedice să creezi o atmosferă la fel de placută ca într-un restaurant sau o cafenea din oricare altă parte. Sosea însă inevitabil momentul când unul dintre prieteni putea strecura observația că ar fi nemaipomenit ca grupul asta, antrenat într-o discuție atât de agreabilă, să facă într-o duminică o mică excursie undeva,

să zicem la Otwock. E vară, putea spune el, vremea-i bună, e o căldură plăcută — și nimic nu ne-ar putea opri să ne ducem la îndeplinire planul, chiar dacă am avea chef să-l punem în aplicare pe loc. N-ar trebui decât să plătim cafeaua și prăjiturile, să ieșim în stradă, să ne îndreptăm spre gară împreună cu tovarășii noștri veseli și fără griji, să cumpărăm bilete și să urcăm într-un tren local. Existau toate condițiile pentru crearea iluziei perfecte — până când ne izbeam de granița zidurilor...

Perioada de aproape doi ani petrecută în ghetou îmi amintește, când mă gândesc la ea, de o experiență din copilărie, care a durat mult mai puțin. Trebuia să mă operez de apendicită. Operația era socrată una de rutină, nimic special. Urma să aibă loc într-o săptămână; fusese fixată data, împreună cu doctorii, și rezervată o cameră de spital. Sperând să-mi ușureze așteptarea, părinții și-au dat toată silința să-mi umple săptămâna de dinaintea operației cu tot felul de mici bucurii. În fiecare zi mergeam să mâncăm înghețată, apoi ne duceam la teatru sau la cinema; primeam o multime de cărți și de jucării, tot ce-mi doream. Ai fi zis că nu lipsea nimic pentru ca fericirea mea să fie desăvârșită. Dar îmi aduc aminte că toată săptămâna, fie că eram la film, sau la teatru, sau mâncam înghețată, chiar și în timpul distracțiilor care-mi cereau să fiu foarte atent, simteam mereu teama cuibărită în stomac, o teamă inconștientă, persistentă, de ce-o să se întâmple când avea să sosească, în fine, ziua operației.

Aceeași frică instinctivă i-a însoțit permanent pe cei din ghetou vreme de aproape doi ani. În comparație cu ce a urmat, au fost niște ani relativ liniștiți, dar ne-au schimbat viața într-un nesfârșit coșmar; simteam cu toată ființa noastră că, dintr-o clipă în alta, avea să se în-

tâmpale ceva groaznic — nu știam încă ce pericol ne amenința, și dincotro avea să vină.

Dimineața ieșeam de obicei imediat după micul de-jun. Ritualul meu zilnic includea o lungă plimbare pe strada Miła până la vizuina întunecoasă, mohorâtă în care locuia familia paznicului Jehuda Zyskind. În condițiile din ghetou, plecarea de acasă, o activitate perfect normală, căpăta caracterul unei ceremonii, îndeosebi în timpul raziiilor. Mai întâi trebuia să-ți vizitezi vecinii, să le asculti necazurile și plângerile, ca să afli ce se petreceau în oraș în acea zi: se făceau razii, auziseră de vreun filtru, strada Chłodna era păzită? După asta, ieșeai din clădire, dar trebuia să repeti întrebările o dată ajuns în stradă, oprindu-i pe trecătorii care veneau spre tine și continuând să te interesezi la fiecare intersecție. Numai cu asemenea precauții te puteai asigura cât de cât că n-aveai să fii prins.

Ghetoul era împărțit în două, unul mare și unul mic. După o reducere suplimentară, ghetoul mic, format din străzile Wielka, Sienna, Żelazna și Chłodna, nu mai avea decât o singură legătură cu ghetoul mare, de la colțul străzii Żelazna până la strada Chłodna. Ghetoul mare cuprindea toată partea de nord a Varșoviei, inclusiv numeroase străduțe și alei înguste, urât mirositoare și gemând de evrei care trăiau în săracie, înghesuți și mizeri. Si ghetoul mic era aglomerat, dar nu excesiv. În fiecare cameră locuiau trei-patru persoane, iar când coborai în stradă nu te izbeai de alți trecători, dacă știai să te strecori cu îndemânare. Chiar dacă te atingeai de cineva, nu era periculos, fiindcă oamenii care trăiau în ghetoul mic aparțineau mai cu seamă inteligenției și prosperei clase de mijloc; de obicei n-aveau paraziți și-și dădeau toată silința să distrugă insectele cu care ne procopseam toți în ghetoul mare. Coșmarul începea

numai după ce părăseai strada Chłodna — de altfel, trebuia să ai noroc și să știi să-ți alegi momentul cel mai potrivit ca să ajungi și până acolo.

Pe strada Chłodna, situată în zona „ariană” a orașului, era un mare trafic de mașini, tramvaie și pietoni. Pentru ca populația evreiască, venind de pe strada Żelazna, să poată trece din ghetoul mic în cel mare, și invers, trebuia ca traficul de pe strada Chłodna să fie întrerupt. Era incomod pentru nemți, aşa că evreii aveau acces dintr-o parte în alta destul de rar.

Când coborai pe strada Żelazna, zăreai de departe o mare de oameni la colțul străzii Chłodna. Cei care aveau treburi urgente trepădau pe loc, nervos, așteptând ca polițiștii să fie amabili și să opreasă traficul. Ei decideau dacă strada Chłodna era destul de goală, iar strada Żelazna suficient de aglomerată încât să-i lase pe evrei să treacă. Când sosea momentul, gărzile se dădeau deoparte, și o gloată de oameni nerăbdători, îngheșuiți ca sardelele, se revărsau în valuri unii spre alții, din amândouă părțile, îmbrâncindu-se, trântindu-se la pământ, călcându-se în picioare ca să scape cât mai iute de vecinătatea periculoasă a nemților și să intre din nou în cele două ghetouri. Apoi lanțul gardienilor se reînchidea și începea iar așteptarea.

Pe măsură ce mulțimea sporea, creșteau și agitația, nervozitatea și neliniștea, căci polițiștii nemți se plăcțiseau în post și încercau să se amuze și ei cum puteau. Una din distracțiile lor favorite era dansul. Aduceau muzicanți de pe străzile învecinate — o dată cu mizeria generală se înmulțiseră orchestrelle de stradă. Soldații alegeau dintre oamenii așezăți la coadă figuri care li se păreau lor cu deosebire comice și le ordonau să danseze vals. Muzicanții se așezau lângă zidul unei clădiri, se elibera un loc în mijlocul drumului, iar unul din-

tre polițiști o făcea pe dirijorul, lovindu-i pe instrumentiști dacă nu cântau suficient de repede. Alții supravegheau executarea conștiincioasă a dansului. Cupluri de oameni infirmi, bătrâni, indivizi foarte grași sau foarte slabî trebuiau să se rotească în cerc sub ochii mulțimii îngrozite. Oameni scunzi sau copii primeau ca parteneri persoane anormal de înalte. Nemții stăteau în jurul acestui „ring de dans”, prăpădindu-se de râs și strigând „Mai repede! Și mai repede! Toată lumea dansează!”

Dacă alegerea perechilor se dovedea deosebit de hăzie și de reușită, dansul dura mai mult. Bariera se deschidea, se închidea, apoi se deschidea din nou, dar nefericiții dansatori trebuiau să țopăie în ritm de vals — gâfâind, plângând de epuizare, chinuindu-se să nu se opreasă și sperând în van c-or să fie izbăviți.

Abia după ce traversam în siguranță strada Chłodna vedeam ghetoul aşa cum era el de fapt. Locuitorii săi n-aveau capital, nici bunuri secrete; își câștigau pâinea făcând comerț. Cu cât te afundai în labirintul aleilor înguste, cu atât negoțul era mai colorat și mai activ. Femei cu țânci agățăți de poalele fustelor îi acostau pe trecători, oferindu-le spre vânzare câteva prăjitură într-o cutie de carton. Erau toată avereala celor femei, și de vânzarea lor depindea bucătăica de pâine neagră pe care copiii urmău s-o mănânce în acea seară. Evrei bătrâni, vărguiți de nu-i mai puteai recunoaște, încercau să-ți atragă atenția asupra unui soi de zdrențe din care sperau să scoată un ban. Tinerii traficau aur și bancnote, tocmindu-se aprig pentru câteva cutii de ceas rablagite, capețe de lanțuri sau dolari uzați și murdari pe care-i țineau în lumină, afirmând că erau rupti și că nu valorau mai nimic, cu toate că aşa-zisii negustori insistau cu înflăcărare că erau „aproape noi”.

Tramvaiile trase de cai, cunoscute sub numele de *konhellerki*, înaintau pe străzile aglomerate, huruind și sunând din clopoței; caii și vagoanele separau mulțimea trupurilor ca o barcă despicând valurile. Porecla tramvaiului venea de la numele proprietarilor, Kon și Heller, doi magnați evrei aflați în serviciul Gestapoului și al căror negoț prospera astfel. Biletele erau foarte scumpe, aşa că numai bogătașii își permiteau să urce în tramvaiile astea, mergând în centrul ghetoului doar pentru afaceri. După ce coborau în stația de tramvai, încercau să ajungă cât mai repede la prăvălia sau biroul unde aveau fixată o întrevedere, iar când isprăveau treaba luau de îndată alt tramvai înapoi, ca să părăsească imediat zona asta mizerabilă.

Nu era simplu nici măcar să parcurgi distanța de la tramvai la prăvălia cea mai apropiată. Zeci de cersetori așteptau momentul scurt de întâlnire cu un cetățean bogat, tăbărând pe el și trăgându-l de haine, tăindu-i drumul, milogindu-se, plângând, țipând, amenințând. Ar fi fost însă o nebunie să-ți fie milă de vreunul și să-i dai de pomană; țipetele se transformau atunci în urlet. Acel semnal ar fi atras tot mai mulți nenorociți, revârsați de pretutindeni, iar Bunul Samarițean s-ar fi trezit asediat, înconjurat de fantome în zdrențe scuipându-l cu salivă tuberculoasă, de copii acoperiți cu bube supurânde împinsî în calea lui, de cioturi de brațe gesticulând, ochi orbi, guri împușite, fără dinți, cu toții cerșindu-i compasiunea în ultima clipă a vieții lor, de parcă ajutorul dat de el ar fi putut amâna sfârșitul.

Ca să ajungi în centrul ghetoului, trebuia să cobori pe strada Karmelicka, singura care ducea într-acolo. Era de-a dreptul imposibil să nu te atingi aici de alte persoane. Mulțimea compactă nu mergea, ci se împingea

și-și croia drum înainte cu coatele, formând vârtejuri în fața dughenelor și golfuri în dreptul ușilor. Un miroș umed de râncezeală emana din lenjeria de pat ne-aerisită, din grăsimea arsă și din gunoaiele care putrezeau pe străzi. La cea mai mică provocare, gloata intra în panică, repezindu-se de pe un trotuar pe altul, sufo-cându-se, înghesuindu-se, tipând și înjurând. Strada Karmelicka era un loc foarte primejdios: dubele închisorii coborau de-a lungul ei de câteva ori pe zi. De la pușcăria Pawiak la centrul Gestapoului, de pe aleea Szuch, deținuții erau transportați în remorci cu pereti cenușii de oțel și ferestruici din sticlă mată, încât nu se vedea nimic înăuntru. La întoarcere, aduceau ce mai rămânea din ei după interogatoriu: niște momâi însângerate, cu oasele frânte, rinichii striviti în bătaie și unghiile smulse. Cei care escortau aceste transporturi nu permiteau nimăni să se apropie, cu toate că mașinile erau blindate. Când intorceau pe strada Karmelicka, atât de aglomerată încât, cu toată bunăvoița din lume, oamenii nu reușeau să se refugieze în pragul caselor, cei de la Gestapo se aplecau și loveau mulțimea de-a valma, cu bastoanele. N-ar fi fost prea periculos, dacă ar fi avut niște bastoane obișnuite de cauciuc, dar cele folosite de Gestapo erau întinute cu lame și cuie.

Jehuda Zyskind locuia pe strada Miła, nu departe de strada Karmelicka. Se îngrijea de clădirea lui și, la nevoie, o făcea pe cărăușul, șoferul, negustorul și contrabandistul de bunuri peste zidul ghetoului. Cu mințea lui vicleană și constituția lui robustă, câștiga bani pe unde se nimerea, ca să-și poată hrăni familia. Avea o familie atât de numeroasă, încât n-am ajuns niciodată să ghicesc cât e de mare cu adevărat. Dincolo de preocupările lui zilnice, Zyskind era un socialist idealist. Tinea legătura cu organizația socialistă, introducea în

ghetou rapoarte de presă secrete și încerca să formeze acolo celule, deși găsea că nu e o treabă prea ușoară. Mă trata cu un dispreț binevoitor, atitudinea cea mai potrivită — socotea el — față de artiști, care nu erau buni de conspiratori. Cu toate astea, îi plăcea de mine și-mi îngăduia să trec pe acolo în fiecare dimineată și să citesc anunțurile secrete sosite prin radio, proaspăt ieșite de sub tiparniță. Când mă gândesc astăzi la el, după anii de groază care mă despart de timpul când mai era încă în viață și-și putea răspândi mesajul, îi admir voința neclintită. Jehuda era un optimist hotărât. Oricât ar fi fost de proaste veștile de la radio, găsea întotdeauna ceva bun în ele. Odată, după ce citisem ultimele știri, mi-am sprijinit disperat mâna pe grămada de ziară și am oftat:

— Ei, trebuie să recunoști că de-acum s-a sfârșit!

Jehuda zâmbi, își luă o țigară, se așeză confortabil în scaun și spuse:

— Vai, dar nu înțelegeți, domnule Szpilman!

După care se lansa într-unul din discursurile lui politice. Înțelegeam și mai puțin lucrurile pe care mi le însira, dar avea un fel de-a vorbi și o asemenea putere de convingere contagioasă cum că totul era cât se poate de bine în cea mai bună dintre lumile posibile, încât mă trezeam că încep să gândesc la fel ca dânsul, fără să știu nici eu când și cum. Întotdeauna plecam de la el simțindu-mă mai încrezător și mai împăcat. Astă până când ajungeam acasă și mă băgam în pat, recapitulând știrile politice încă o dată; atunci abia ajungeam la concluzia că argumentele lui erau fără noimă. Dar a doua zi dimineață îl vizitam iar, și reușea să mă convingă că n-aveam dreptate, aşa că plecam cu o infuzie de optimism care dura până seara, ajutându-mă să merg înainte. Jehuda a rezistat până în iarna lui 1942, când a fost prins

in flagrante, cu o grămadă de materiale secrete pe masă, în vreme ce le sortă împreună cu nevasta și copiii. Au fost cu toții împușcați pe loc, chiar și micul Symche, de numai trei ani.

Îmi era greu să mai nutresc vreo speranță, acum că Zyskind fusese ucis și nu mai era nimenei care să-mi explice lucrurile aşa cum se cuvenea! Abia acum știu că greșeam, după cum greșite erau și știrile zilei, iar Zyskind avea dreptate. Oricât ar fi părut de incredibil la acea vreme, totul s-a întâmplat aşa cum prevăzuse el.

Mă întorceam acasă întotdeauna pe același drum: strada Karmelicka, strada Leszno, strada Żelazna. Mă abăteam din cale pe la prieteni, doar cât să le spun știrile aflate prin viu grai de la Zyskind. Coboram apoi pe strada Nowolipki, să-l ajut pe Henryk să care coșul de cărți acasă.

Henryk avea o viață grea. El și-o alesese și n-avea de gând să și-o schimbe, socotind că orice altă formă de a-și duce existența ar fi fost vrednică de dispreț. Prietenii care-i prețuiau pregătirea culturală îl sfătuiau să intre în poliția evreiască, aşa cum făceau mai toți tinerii din intelighenție; acolo erai în siguranță și, dacă știai să te învârti, puteai câștiga destul de bine. Henryk nici nu voia să audă de asta. Se înfuria și-o lua ca pe-o insultă. Adoptând obișnuita lui atitudine integră, spunea că doar n-avea să lucreze cu niște bandiți. Sentimentele prietenilor noștri erau rănite, dar Henryk începu să se ducă în fiecare dimineață pe strada Nowolipki, cu un coș plin de cărți. Făcea negoț cu ele, șiroind de transpirație în timpul verii și tremurând în bătaia gerului iarna, inflexibil, fidel cu încăpățânare ideilor lui: dacă nu putea avea, ca intelectual, alt contact cu cărțile, măcar avea asta și nu admitea să coboare mai jos.

Când Henryk și cu mine ne întorceam acasă, ceilalți, ca de obicei, erau deja adunați acolo, așteptându-ne să

mâncăm de prânz. Mama insista în mod deosebit să luăm prânzul împreună: era domeniul ei și forma prin care încerca să ne ofere ceva de care să ne agățăm. Se asigura întotdeauna că masa e frumos aranjată și că fața de masă și servetele sunt curate. Înainte de a ne așeza, își pudra ușor fața, își lega părul și arunca o privire în oglindă să vadă dacă arată elegant. Își netezea rochia spre poale, cu gesturi nervoase, dar nu putea să-și netezescă și ridurile fine din colțul ochilor — erau tot mai vizibile de la o lună la alta — sau să împiedice firele răzlețe de păr cenușiu să încărunțească.

O dată ce ne adunam cu toții în jurul mesei, aducea de la bucătărie supa și, pe când ne-o punea în furfurie, dădea tonul conversației. Încerca să facă în aşa fel încât nimeni să nu atingă teme neplăcute, iar dacă unul dintre noi comitea un asemenea *faux pas*, îl întrerupea cu blândețe.

— O să treacă, așteaptă și-ai să vezi, spunea ea, schimbând imediat subiectul.

Tata nu era un om care să-și rumege îndelung gândurile; încerca să ne copleșească mai degrabă cu vești bune. Dacă, bunăoară, avusese loc o razie și o mâna de oameni fuseseră eliberați mai târziu în schimbul mitiei, susținea radios că știe din surse sigure că bărbații fie peste, fie sub patruzeci de ani, cu sau fără educație, fuseseră eliberați pentru un motiv sau altul — oricum ar fi fost, era mereu ceva foarte încurajator. Dacă n-avea cum nega că știrile din oraș erau proaste, ședea la masă abătut, dar supa fierbințe îi readucea buna dispoziție. La felul doi, care de regulă constă din legume, se înveselea și se lansa într-o discuție oarecare.

Henryk și Regina rămâneau, în general, cufundați în gânduri. Regina își revizuia în minte treburile care-o așteptau în după-amiaza respectivă la biroul avocatu-

lui. Câștiga niște sume ridicolе, dar muncea la fel de conștiincios ca și cum ar fi fost plătită cu mii de zloti. Dacă Henryk își alunga neliniștile, o făcea numai ca să pornească o ceartă cu mine. Mă privea o vreme uimit, apoi ridică din umeri și mormăia, verde-n față:

— Zău aşa, numai un nebun sadea ar purta cravate ca ale lui Władek!

— Nebun ești tu! Și prost, pe deasupra!, îi replicam eu, și cearta era în toi. Nu-i plăcea că trebuia să fiu bine îmbrăcat când cântam la pian în public. Nu voia să înțeleagă cu adevărat cine sunt și ce fac. Cu toate acestea, acum, când a murit de-atâta vreme, știu că țineam unul la altul în felul nostru, deși ne călcam reciproc pe nervi, poate fiindcă semănam în fond atât de mult între noi.

Cel mai puțin o înțelegeam pe Halina. Era singura care nu părea să facă parte din familie. Era o ființă retrasă, nu-și dădea pe față niciodată gândurile și sentimentele, și nici nu ne spunea ce face când pleacă de-acasă. Se intorcea calmă și indiferentă ca întotdeauna. Zilnic, se așeza pur și simplu la masa din sufragerie, fără să manifeste nici cel mai mic interes față de ce s-ar fi putut întâmpla. Nu pot spune cum era de fapt, iar acum n-o să mai aflu niciodată ceva despre ea.

Prânzul nostru era foarte simplu. N-aveam aproape niciodată carne, iar mama gătea toate felurile de mâncare într-un mod foarte economicos. Dar mesele noastre erau îmbelșugate față de ce-aveau în farfurie majoritatea oamenilor din ghetou.

În iarnă, într-o zi umedă de decembrie când zăpada se preschimba în mocirlă sub pași, iar pe străzi sufla un vânt tăios, am văzut din întâmplare un pungaș bătrân luându-și prânzul. În ghetou, „pungaș” era numit cineva ajuns într-o asemenea stare de sărăcie lucie, încât trebuia să fure ca să supraviețuiască. Cei ca el obișnu-

iau să se repeadă la câte un trecător care avea un pachet în mână, să i-l șterpelească și să fugă, sperând că înăuntru aveau să găsească ceva de-ale gurii.

Traversam Piața Băncii. La câțiva pași înaintea mea, o femeie săracă ducea în mână o mică gamelă de tablă învelită într-un ziar, iar între mine și femeie se târa un bătrân zdrențăros. Cu umerii încovoați, tremura de frig, croindu-și drum prin mocirlă, încălțat cu niște pantofi găuriți care-i lăsau la vedere degetele vinetii. Deodată, bătrânul se năpusti în față și apucă gamela, încercând să i-o smulgă femeiei din mână. Nu știu dacă n-avea destulă putere, sau dacă femeia o ținea prea strâns, în orice caz, în loc să ajungă între mâinile lui, vasul atteriză pe trotuar, și o supă groasă, aburindă, se împrăștie pe strada murdară.

Toți trei am înțepenit. Femeia amuțise, îngrozită. Calicul se holbă la gamelă, apoi la femeie, și lăsă să-i scape un geamăt care suna ca un scâncet. Pe urmă se aruncă brusc, cât era de lung, în noroi, sorbind supa direct de pe caldarâm, făcându-și mâinile căuș în jurul ei, ca nu cumva să-i scape vreun strop, neluând-o în seamă pe femeia care-l lovea în cap, urlând și smulgându-și părul de disperare.

Un gest frumos al doamnei K

La începutul primăverii lui 1942, vânătoarea de oameni din ghetou, practicată până atunci sistematic, a încetat brusc. Dacă s-ar fi întâmplat cu doi ani înainte, oamenii s-ar fi simțit împăcați, văzând în asta un motiv de bucurie; ar fi nutrit iluzia că era o schimbare în bine. Dar acum, după doi ani și jumătate de trai sub ocupație germană, nimeni nu se mai amăgea. Vânătoarea fusese oprită doar fiindcă găsiseră o cale mai bună să ne chinuie. Întrebarea era: ce cale? Oamenii se avântau în cele mai fantastice presupuneri și, în loc să se simtă mai liniștiți, erau de două ori mai tulburați ca înainte.

Deocamdată, cel puțin, puteam dormi fără grijă acasă; Henryk și cu mine nu ne mai refugiam noaptea, la cea mai mică alarmă, în secția de chirurgie a doctorilor. Era foarte incomod de stat acolo. Henryk dormea pe masa de operație, iar eu în scaunul ginecologic, și când mă trezeam dimineața primul lucru pe care-l vedeam erau radiografile atârnate la uscat, deasupra capului meu, arătând inimi bolnave, plămâni tuberculoși, vezici biliare pline de pietre, oase rupte. Prietenul nostru, doctorul care era șeful acestei clinici, avusese însă dreptate: nici în cele mai îndârjițe razii nocturne, ofițerilor Gestapoului nu le-ar fi trecut prin cap să caute prin secția de chirurgie, aşa că era singurul loc unde puteam dormi în siguranță.

Calmul aparent a ținut până într-o zi de vineri din a doua jumătate a lunii aprilie, când un val de neliniște s-a abătut pe neașteptate prin ghetou. Nu părea să existe un motiv anume; dacă-i întrebai pe oameni de ce erau atât de speriați și de posomorâți, și ce credeau ei c-o să se întâmple, nimeni nu putea da un răspuns limpede. Cu toate acestea, imediat după ora prânzului toate prăvăliile se închideau, și fiecare se ascundea în casa lui.

Nu știam cu precizie ce-avea să se întâmple la cafenea. M-am dus ca de obicei la Sztuka, dar și acolo era închis. În drum spre casă, m-am simțit și mai îngrijorat pentru că, în ciuda tuturor întrebărilor pe care le-am pus unor cunoștințe îndeobște bine informate, pur și simplu n-am reușit să aflu ce se petrece. Nimeni nu știa.

Am stat cu toții îmbrăcați până pe la unsprezece noaptea, apoi am hotărât să ne vârâm în pat, fiindcă afară nu se simțea nici o mișcare. Eram aproape siguri că panica pornise de la niște zvonuri fără nici un temei. Dimineață, tata a ieșit primul din casă. S-a înapoiat după câteva minute, palid și însăpămat: peste noapte, nemții intraseră în multe clădiri, scoțând în stradă și împușcând vreo șaptezeci de persoane. Încă nu se găsise nimeni care să adune cadavrele.

Ce însemna asta? Ce le făcuseră acei oameni nemților? Eram îngroziți și indignați.

N-am avut un răspuns până după-amiază, când pe străzile pustii au fost lipite afișe. Autoritățile germane ne aduceau la cunoștință că fuseseră obligate să curețe zona în care locuiam noi de „elementele indezirabile”, dar că acțiunea lor n-avea să afecteze partea loială a populației: prăvăliile și cafenelele trebuiau să fie imediat redeschise, iar oamenii erau sfătuiri să-și reia viața obișnuită, care nu le era amenințată de nimic.

Următoarea lună s-a scurs în liniște. Era mai, și până și în ghetou liliacul înflorise pe ici, pe colo, în cele câteva grădini rămase, în vreme ce ciorchini îmbobociți atârnau din salcâmi, devenind tot mai albi cu fiecare zi. Tocmai când florile erau pe cale să se deschidă pe deplin, nemții și-au amintit de noi. Dar de astă dată era o diferență: nu mai plănuiau să trateze ei însiși cu noi, ci aveau să încredințeze sarcina vânătorii de oameni poliției evreiești și biroului evreiesc al forței de muncă.

Henryk avusese dreptate să refuze intrarea în poliție, descriindu-i pe cei de-acolo ca pe niște bandiți. Polițiștii fuseseră recrutați mai cu seamă din rândul tinerilor aparținând claselor ceva mai prospere ale comunității, printre ei figurând și câteva cunoștințe de-ale noastre. Eram cu-atât mai oripilați când vedeam că bărbați cărora obișnuiam să le strângem mâna, pe care îi tratasem ca pe niște prieteni, bărbați care, nu cu mult timp în urmă, fuseseră niște persoane decente, se purtau acum atât de josnic. Ai fi zis că se molipsiseră de la Gestapo. De cum puneau pe ei uniformele și șepcile de polițist și-și luau în primire bostoanele de cauciuc, se schimbau cu totul. Ambiția lor supremă era acum să fie în legătură strânsă cu Gestapoul, să le fie de folos ofițerilor Gestapoului, să se afișeze pe stradă cu ei, să-și etaleze cunoștințele de limba germană și să rivalizeze cu stăpânii lor în brutalitatea cu care tratau populația evreiască. Asta nu i-a împiedicat să pună pe picioare orchestra de jazz a poliției — în treacăt fie spus, excepțională.

În timpul vânătorii de oameni din luna mai, au încercuit străzile cu același profesionalism ca al SS-iștilor, reprezentanți ai „rasei pure”. Se foiau de colo-colo în uniformele lor elegante, imitând vocea pătrunzătoare

și aspră a nemților și lovindu-i pe oameni cu bastoanele de cauciuc.

Mai eram încă acasă când mama sosi în goană cu ultimele știri ale vânătorii: îl săltaseră pe Henryk. Am hotărât să-l scap cu orice preț, deși nu puteam conta decât pe popularitatea mea ca pianist; nici hârtiile mele nu erau în regulă. M-am strecurat printr-o serie de cordoane de poliție, fiind prins și apoi eliberat, până am ajuns la clădirea care adăpostea oficiul forțelor de muncă. În fața imobilului se adunase o mulțime de oameni, mânați din toate direcțiile de polițiști, care acționau ca niște câini ciobănești. Turma creștea din ce în ce mai mult, pe măsură ce erau aduși și alții, de pe străzile dimprejur. Cu mare greutate, am reușit să ajung la directorul-adjunct al oficiului forțelor de muncă și am obținut promisiunea că Henryk avea să fie acasă înainte de lăsarea întunericului.

Așa a și fost, deși — spre uimirea mea — era furios pe mine. Socotea că n-ar fi trebuit să mă înjosesc rugându-mă de asemenea specimene inferioare ca membrii poliției și funcționarii oficiului forțelor de muncă.

— Ai fi preferat poate să te ducă de-aici?

— Asta nu te privește! mormăi el drept răspuns. Pe mine mă voiau, nu pe tine. De ce te bagă în treburile altora?

Am ridicat din umeri. Ce rost are să te iei la harță cu un nebun?

În acea seară s-a anunțat că ora stingerii avea să fie amânată până la miezul nopții, în aşa fel încât familiile celor „trimiși la muncă” să aibă timp să le aducă pături, un rând de schimburi curate și mâncare pentru drum. „Generozitatea” nemților era de-a dreptul mișcătoare, iar poliția evreiască a făcut mare caz de ea, în efortul de a ne câștiga încrederea.

Am aflat abia mult mai târziu că cei o mie de oameni strânși ca oile în ghetou au fost duși direct în lagărul de la Treblinka, pentru ca nemții să poată testa eficacitatea camerelor de gazare și a cuptoarelor din crematoriile nou construite.

S-a mai scurs o lună de pace și calm, apoi, într-o seară de iunie, în ghetou a fost o baie de sânge. Nu ne-ar fi dat prin minte ce-avea să se întâmple. Fusese zăpușeală, aşa că după cină am ridicat jaluzelele de la sufragerie și am deschis larg ferestrele, să respirăm aerul ceva mai răcoros al serii. Mașina Gestapoului trecuse într-o asemenea viteză pe lângă casa de vizavi, iar focurile de avertisment au fost trase atât de repede, încât nici n-am apucat bine să sărim de la masă și să fugim la fereastră că ușile acelei clădiri fuseseră date în lături și i-am și auzit pe SS-iști strigând înăuntru. Geamurile fuseseră deschise și ele și erau întunecate; în spatele lor, puteam auzi o larmă de nedescris. Fețe speriate răsăreau din întuneric și dispăreau repede înapoi. Pe măsură ce nemții, încălțați cu cizmele lor înalte, urcau pe scări, becurile se aprindeau, etaj după etaj. Chiar peste drum de noi locuia familia unui om de afaceri; îi știam bine din vedere. Când s-au aprins și acolo luminiile, și SS-iștii, cu căști, s-au năpustit în cameră, cu automatele în poziție de tragere, cei dinăuntru erau așezați în jurul mesei, exact ca și noi cu o clipă în urmă. Încremeniseră de groază. Ofițerul care se afla în fruntea detașamentului a luat asta ca pe o insultă personală. Mut de indignare, stătea nemîșcat, scrutându-i pe cei de la masă. Abia după câteva momente strigă, cu o furie nestăpânită:

— În picioare!

S-au ridicat cât au putut de repede, toti în afară de capul familiei, un bătrân invalid. Ofițerul fierbea de mâ-

nie. Se duse către masă, își propti mâinile de ea, îl privi intens pe infirm și lătră pentru a doua oară:

— În picioare!

Bătrânul se agăță de brațele fotoliului, încercând să se sprijine astfel, și făcu eforturi desperate să se ridice, dar în zadar. N-am apucat să ne dezmeticim, că nemți l-au și înșfăcat pe bolnav cu tot cu fotoliu, l-au dus pe balcon și l-au aruncat în stradă de la etajul al treilea.

Mama țipă și închise ochii. Tata se retrase iute de la fereastră. Halina se duse repede la el, iar Regina o cuprinse pe mama cu brațul pe după umeri, spunând foarte tare și distinct, pe un ton autoritar:

— Liniște!

Henryk și cu mine nu ne puteam desprinde de la fereastră. L-am văzut pe bătrân stând încă în fotoliu o clipă sau două, prin aer, apoi desprinzându-se de el. Am auzit cum fotoliul aterizează separat în drum și bufnitura trupului strivit de caldarâm. Stăteam acolo tăcuți, împietriți, incapabili să dăm un pas înapoi sau să ne mutăm privirea de la scena din fața noastră.

Între timp, SS-iștii scoseseră deja câteva duzini de oameni în stradă. Au aprins farurile mașinii, i-au silit pe prizonieri să stea în raza lor, au pornit motoarele și i-au făcut să alerge în față, în conurile albe de lumină. Ne-au ajuns la urechi țipete de groază venind dinspre ferestrele clădirii și o salvă de mitralieră din mașină. Oamenii care fugeau înainte cădeau unul după altul, ridicăți în aer de gloanțe, făcând tumbe și descriind un cerc, de parcă trecerea de la viață la moarte ar fi constat într-un salt neînchipuit de dificil și de complicat. Numai unul reuși să iasă din bătaia luminii. Alerga din toate puterile și părea că va ajunge la strada care se intersecța cu a noastră. Dar mașina avea deasupra un proiectoare, prevăzut pentru asemenea situații. Se aprinse, îl cău-

tă pe fugar, urmă o altă salvă de mitralieră, și acum îi veni și lui rândul să zboare prin aer. Își înălță mâinile deasupra capului, se arcui înapoi într-un salt și căzu pe spate.

SS-iștii urcară cu totii în mașină și porniră mai departe, trecând peste cadavre. Vehiculul se legăna încocă și încolo, ca și cum ar fi întâlnit în cale niște hărtoape.

În acea noapte au fost împușcați în ghetou vreo sută de oameni, dar acțiunea respectivă nu ne mai impresionă la fel de mult ca aceea dintâi. A doua zi, prăvăliile și cafenelele erau deschise ca de obicei.

Oamenii mai erau interesați de ceva la acea vreme: printre celelalte activități cotidiene, nemții începuseră să facă filme. Ne întrebam de ce. Năvăleau într-un restaurant și le spuneau chelnerilor să așeze pe masă cele mai rafinate mâncăruri și băuturi. Apoi le cereau clienților să râdă, să mânânce și să bea, imortalizându-le distracția asta pe peliculă. Nemții au mai filmat spectacole de operetă la cinema *Femina* de pe strada Leszno și concerte simfonice dirijate de Marian Neuteich, susținute în același loc, o dată pe săptămână. Tot pentru filmări, au insistat ca președintele Consiliului Evreiesc să dea o recepție luxoasă, la care să invite persoanele cele mai influente din ghetou. În fine, într-o zi au adunat laolaltă o seamă de bărbați și femei la baia publică, le-au cerut să se dezbrace și să se spele în aceeași încăpere și au filmat în amănunt scena asta ciudată. Abia mult, mult mai târziu am descoperit că filmele erau destinate populației germane de acasă, din Reich, și din străinătate. Nemții au făcut aceste filme înainte de lichidarea ghetoului, ca să dezmintă orice zvon neliniștitor în cazul în care știrile ar fi ajuns în lumea de afară. Voiau să arate cât de bine o duceau evreii din Varșovia — și cât de imorali și abjecti erau, de unde și scenele cu evrei

și evreice care împărțeau băile, dezgolindu-se fără rușine unii în fața altora.

Cam în același timp, au început să circule în ghetou zvonuri tot mai alarmante, la intervale din ce în ce mai scurte, deși, ca de obicei, nu erau întemeiate și nu știai cine le scornise sau cine putea aduce vreo dovedă că se bazau pe fapte. Într-o zi, de pildă, oamenii au început să vorbească despre condițiile groaznice din ghetoul din Łódź, unde evreii fuseseră siliți să pună în circulație monede de metal — nu puteai cumpăra nimic cu ele —, iar acum mureau cu miile de foame. Unora le cădeau foarte rău aceste stiri; altora le intrau pe-o ureche și le ieșeau pe cealaltă. De la o vreme, oamenii au încetat să mai vorbească despre Łódź, îndreptându-și atenția spre Lublin și Tarnów, unde, după câte se spunea, evreii fuseseră intoxicați cu gaze, deși nimeni nu credea cu adevărat povestea asta. Mai plauzibil era zvonul că în Polonia urmau să rămână doar patru ghetouri: Varșovia, Lublin, Cracovia și Radom. Apoi s-a răspândit vestea că oamenii din ghetoul din Varșovia aveau să fie strămutați spre est, trebuind să plece într-acolo în transporturi de câte șase mii de persoane pe zi. Unii socoteau că asta ar fi trebuit să se întâpte de mult, dar că o misterioasă conferință a Consiliului Evreiesc a reușit să-i convingă pe membrii Gestapoului (fără îndoială, prin mită) să ne lase pe loc.

La 18 iulie, într-o sămbătă, Goldfeder și cu mine susțineam un concert la cafeneaua Pod Fontanną, pe strada Leszno, în sprijinul celebrului pianist Leon Boruński, care câștigase odată concursul Chopin. Acum avea tuberculoză și trăia mizerabil în ghetoul din Otwock. Grădina cafenelei era plină. Vreo patru sute de persoane din elita societății și din pretinsa elită participau la spectacol. Nimeni nu-și amintea de când nu se mai aduna-

se atâta lume, dar freamătul din rândul publicului nu se datora prezenței la concert, ci avea cu totul alte motive: doamnele bine din clasele bogate și parvenitele așteptau cu aceeași înfrigurare să vadă dacă doamna L avea să-i vorbească astăzi doamnei K. Ambele doamne erau implicate în acțiuni de caritate, jucând un rol activ în operațiunile comitetelor care fuseseră înființate în multe imobile prospere, pentru a-i ajuta pe săraci. Munca asta de binefacere era extrem de plăcută, fiind că presupunea baluri frecvente la care oamenii dansau, se amuzau și beau, sumele încasate fiind folosite în scopuri filantropice.

Cauza discordiei dintre cele două doamne era un incident survenit la cafeneaua Sztuka, în urmă cu câteva zile. Amândouă erau, în felul lor, foarte drăguțe, și se detestau din toată inima, făcând mari eforturi să-și ademenească reciproc admiratorii. Premiul cel mare, la care râvneau amândouă, era Maurycy Kohn, proprietar de căi ferate și agent al Gestapoului, un bărbat care arăta ca un actor, cu o față atrăgătoare și expresivă.

În acea seară, cele două doamne se distraseră la cafeneaua Sztuka. Stăteau la bar, fiecare cu micul ei cerc de admiratori, încercând să se întreacă una pe alta comandând cele mai fine băuturi și invitându-l pe acordeonistul orchestrei de jazz să cânte la masa lor șlagărele la modă. Doamna L plecă prima. Habar n-avea că, în timp ce petrecea înăuntru, o femeie ruptă de foame se tărâse pe stradă, apoi se prăbușise și murise chiar în fața ușii barului. La ieșire, orbită de lumina din cafenea, doamna L se împiedică de trupul moartei. Dând cu ochii de cadavru, intră în stare de soc, și nimeni nu reuși să-o calmeze. Nu aceeași reacție a avut și doamna K, informată între timp de întâmplare. Când ieși pe ușă, tipă în grozită, dar imediat, ca și cum ar fi fost copleșită de milă,

se îndreptă către moartă, luă cinci sute de zloți din propria-i poșetă și-i dădu banii lui Kohn, aflat chiar în spatele ei.

— Ai tu grijă de asta, îi ceru ea. Vezi să aibă o înmormântare decentă.

La care una din doamnele din cercul ei murmură, suficient de tare ca s-o audă toată lumea:

— Un înger, ca întotdeauna!

Doamna L nu i-a putut ierta doamnei K acel gest. A doua zi, a descris-o ca pe o „curvă ordinară”, adăugând că n-o să-i mai vorbească niciodată. Astăzi, ambele doamne urmau să vină la cafeneaua Pod Fontanna, și *la jeunesse dorée* a ghetoului aștepta curioasă să vadă cum avea să decurgă întâlnirea lor.

Prima parte a concertului se încheiașe, iar Goldfeder și cu mine am ieșit în stradă să fumăm în tihă o țigără. Ne împrietenisem și apăream în duet de un an de zile; la ora la care scriu, el e mort, deși șansele lui de supraviețuire păreau atunci mai bune ca ale mele. Era un excelent pianist și avocat, totodată. Absolvise conservatorul și facultatea de drept în același timp, dar era extrem de autocritic și ajunsese la concluzia că n-avea să fie niciodată un pianist de vârf, așa că a preferat să intre în avocatură; doar în timpul războiului a redevenit pianist.

Era extraordinar de popular înainte de război, grăție inteligenței, șarmului și eleganței sale. Mai târziu, a reușit să scape din ghetou și să supraviețuască doi ani, ascuns în casa scriitorului Gabriel Karski. Cu o săptămână înainte de ofensiva armatei sovietice, a fost împușcat de nemți într-un orășel nu departe de ruinele Varșoviei.

Fumam și vorbeam, simțindu-ne mai inviorați cu fiecare pufăit din țigără. Fusese o zi frumoasă. Soarele dis-

păruse deja în spatele clădirilor, numai acoperișurile și ferestrele de la etajele superioare mai scânteau ca focul. Albastrul intens al cerului căpăta o tentă mai stină, brăzdat de stoluri de rândunele. Multimea de pe stradă începea să se rărească, părând mai puțin murdară și nefericită decât de obicei, scăldată cum era în lumană când aurie, când roșiatic-violacee a însorării.

Apoi l-am văzut pe Kramsztyk venind spre noi. Amândurora ne-a făcut plăcere. Trebuia să-l introducem cumva la partea a doua a concertului. Îmi promisese că-mi face portretul, și voiam să discut detaliile cu el.

Dar n-am reușit să-l convingem să intre. Părea abătut, copleșit de gândurile lui sumbre. Tocmai aflase, din surse sigure, că de astă dată strămutarea ghetoului era inevitabilă: comandoul german de exterminare era deja instalat de celalătă parte a zidului, gata să înceapă operațiunile.

Un mușuroi de furnici în pericol

Cam pe atunci, Goldfeder și cu mine încercam să organizăm un concert de prânz, ca să marcăm apariția duetului nostru. Evenimentul urma să se petreacă în grădina cafenelei Sztuka, sâmbătă, 25 iulie 1942. Eram optimiști. Pusesem suflet în pregătirea concertului sătuia și ne dădusem osteneala să iasă cum se cuvine. Acum, în ajun, nu ne venea să credem că aniversarea nu mai putea avea loc. Credeam pur și simplu că zvonurile despre strămutare se vor dovedi, încă o dată, false. Sâmbătă, 19 iulie, am cântat din nou într-o cafea de pe strada Nowolipki, fără să știu că avea să fie ultimul meu concert în ghetou. Grădina cafenelei era plină, dar starea de spirit rămânea mai degrabă morhorâtă.

După spectacol, am trecut pe la Sztuka. Se făcusee târziu, și n-am mai găsit pe nimeni la cafenea; doar personalul, ocupat cu ultimele treburi ale zilei. M-am așezat să stau puțin de vorbă cu administratorul. Era deprimat, dădea ordine fără convingere, parcă de ochii lumii.

— V-ați apucat să aranjați locul pentru concertul nostru de sâmbătă? am întrebat.

Mă privi ca și cum n-ar fi înțeles despre ce vorbeam. Pe urmă, fața lui exprimă o simpatie ironică văzând că habar n-aveam de evenimentele care schimbaseră cu totul soarta ghetoului.

— Chiar crezi c-o să mai fim în viață sâmbătă? întrebă el, aplecându-se peste masă către mine.

— N-am nici o îndoială! i-am replicat.

La care, ca și cum răspunsul meu ar fi deschis noi perspective de siguranță, iar siguranța aceea ar fi depins de mine, îmi apucă mâna și spuse febril:

— Ei, dacă o să mai fim cu adevărat în viață, sămbătă poți comanda la cină orice-ți poftește inima, pe cheltuiala mea, și...

Ezită scurt, apoi hotărî să-și ducă gândul până la capăt, și adăugă:

— ... și poți comanda ce-i mai bun în pivnițele cafenelei Sztuka, oricât ai dori — tot eu plătesc!

Potrivit zvonurilor, „acțiunea” de strămutare urma să înceapă duminică, pe-ntuneric. Noaptea respectivă trecu însă în liniște, iar oamenii prinseseră curaj luni dimineață; poate că din nou nu erau decât niște născociri.

Spre seară însă, panica izbucni iarăși: conform ultimelor informații, acțiunea trebuia să înceapă în acea noapte, cu reinstalarea locuitorilor din ghetoul mic; de astă dată, nu mai încăpea nici o îndoială. Multimi agitate de oameni, cărând boccele și cufere mari, însorite de copii, începură să se mute din ghetoul mic în cel mare, trecând podul construit de nemți pe strada Chłodna pentru a înlătura ultima posibilitate de contact cu cartierul arian. Sperau să scape din zona primejdioasă înainte de ora stingerii. Potrivit atitudinii fataliste a familiei noastre, nu ne-am clintit din loc. Seara târziu, vecinii au aflat de la cartierul general al poliției poloneze că fuseseră declarată starea de alertă. Așadar, urma să se petreacă ceva rău. Nu m-a prins somnul până pe la patru dimineață; am rămas treaz, aşezat lângă fereastra deschisă. Dar și acea noapte a trecut în liniște.

Marți dimineață, Goldfeder și cu mine ne-am dus la corpul administrativ al Consiliului Evreiesc. Încă nu ne pierduserăm de tot speranța că lucrurile se puteau aran-

ja cumva, aşa că voi am să primim informații oficiale de la Consiliu cu privire la planurile germane, în următoarele zile, privind ghetoul. Aproape că ajunsescerăm la clădire, când o mașină deschisă trecu pe lângă noi. L-am văzut stând în ea, încurajat de poliție, palid și cu capul descoperit, pe colonelul Kon, șeful Departamentului de sănătate al comunității. Mulți alți funcționari evrei fuseseră arestați în același timp, și pe străzi începuse vânătoarea.

În după-amiaza aceleiași zile, s-a întâmplat ceva care a zguduit întreaga Varșovie, de ambele părți ale zidului. Un renumit chirurg polonez, dr Raszeja, specialist de vârf în domeniul lui și profesor la Universitatea din Poznań, fusese chemat în ghetou ca să efectueze o operație dificilă. Cartierul general al poliției germane din Varșovia îi dăduse un permis de liberă trecere în ghetou, dar după ce omul ajunsese și-și începuse operația câțiva SS-iști intrară în încăperea unde se desfășura intervenția chirurgicală și împușcară pe pacientul anesteziat aflat pe masa de operație, apoi pe chirurg și pe toți cei de față.

Miercuri, 22 iulie, pe la 10 dimineață, am ieșit în oraș. Starea de spirit de pe stradă era ceva mai puțin tensiонată decât în seara precedentă. Circula zvonul linisitor că funcționarii Consiliului arestați ieri fuseseră eliberați. Așadar, nemții nu intenționau încă să ne strămutem, fiindcă în asemenea cazuri (așa cum se arăta în rapoartele provenind din afara Varșoviei, unde comunități evreiești cu mult mai mici fuseseră strămutate de ceva vreme) începeau întotdeauna prin a lichida oficialitățile.

Am ajuns la podul peste strada Chłodna pe la ora unsprezece. Mergeam de-a lungul lui, adâncit în gânduri, încât nu mi-am dat seama că oamenii stăteau tăcuți pe pod și arătau ceva cu degetul. Apoi s-au împrăștiat agitați.

Tocmai mă pregăteam să urc treptele arcului de lemn al podului, când un prieten pe care nu-l mai văzusem de mult mă prinse de braț.

— Ce faci aici?

Era foarte tulburat, și, când vorbea, buza de jos i se contracta comic, ca botul unui iepure.

— Du-te acasă imediat!

— Ce se întâmplă?

— Acțiunea începe într-o oră.

— Imposibil!

— Imposibil?

Râse nervos, cu amărăciune, apoi se întoarse spre mine, cu fața la balustradă, și-și îndreptă arătătorul spre strada Chłodna.

— Ia privește!

Un detașament de soldați în uniforme galbene, de care nu mai văzusem, mărsăluia pe strada Chłodna, condus de un ofițer german. La fiecare câțiva pași, unitatea se oprea și unul din soldați își ocupa poziția lângă zidul care împrejmua ghetoul.

— Ucraineni. Suntem înconjurați!

Spuse cuvintele mai mult suspinând. Apoi se grăbi să coboare treptele, fără să-și ia rămas-bun.

Într-adevăr, pe la prânz, trupele au început să evacueze casele celor bătrâni și ale veteranilor, precum și adăposturile de noapte. Aceste adăposturi erau rezervate evreilor din preajma Varșoviei, care se pomeniseră aruncați în ghetou, și celor din Germania, Cehoslovacia, România și Ungaria. După-amiază, orașul a fost împânzit de afișe care anunțau demararea acțiunii de strămutare. Toți evreii apti de muncă urmau să plece în Est. Fiecare putea să ia cu sine douăzeci de kilograme de bagaje, provizii pe două zile — și bijuteriile. După ce ajungeau la destinație, cei buni de muncă urmau să

fie instalați în barăci și să primească de lucru în fabricile germane locale. Nu erau scuțiți decât funcționarii din instituțiile sociale evreiești și din Consiliul Evreiesc. Pentru prima dată, decretul nu purta semnătura președintelui Consiliului Evreiesc. Czerniaków se si-nucisese îngrijind cianură.

Așadar, până la urmă, răul cel mare a prins chip: oamenii dintr-un întreg cartier, în care trăiau aproape o jumătate de milion de suflete, aveau să fie strămutați. Părea absurd — nimeni nu putea crede aşa ceva.

În primele zile, evacuarea se desfășură după sistemul loteriei. Clădirile erau încunjurate la întâmplare, când într-o parte a ghetoului, când în alta. Un fluier îi chema pe locuitorii din imobil să iasă în curte; fără excepție, erau cu toții urcați în căruțe trase de cai, indiferent de sex sau vîrstă, de la sugari la bătrâni, și duși în *Umschlagplatz* — centrul de adunare și tranzit. Apoi victimele erau îngheșuite în camioane și trimise în necunoscut.

La început, planul de dislocare a fost îndeplinit doar de poliția evreiască, dirijată de trei ajutoare ale călăilor germani: colonelul Szerynski, căpitanul Lejkin și căpitanul Ehrlich. Erau la fel de periculoși și de neîndurători ca și nemții. Poate că erau chiar mai ticăloși, fiind că, atunci când găseau persoane care se ascunseseră pe undeva în loc să coboare în curte, puteau fi convinși să închidă ochii, dar numai pentru bani. Lacrimi, rugămintă — nimic nu-i mișca, nici chiar tipetele desperate ale copiilor.

Cum prăvăliile fuseseră închise, iar aprovisionarea ghetoului întreruptă, după câteva zile a început să bântuie foamea; de astă dată, suferea toată lumea. Oamenii nu păreau însă prea afectați din acest motiv: îi pre-

ocupa altceva, mult mai important decât mâncarea. Voiau certificate de angajare.

Nu-mi vine în minte decât o singură comparație care să ilustreze, aproximativ, ce însemna viața noastră în acele zile și ore cumplite: eram ca un mușuroi de furnici amenințat. Când piciorul brutal al unui idiot începe să distrugă, cu tocul lui plin de ținte, casa insectelor, furnicile aleargă încolo și încوace, căutând tot mai frenetic o poartă de ieșire, o cale prin care să se salveze; dar fie că sunt paralizate de surpriza atacului, fie din grijă față de soarta ouălor și a tot ce-ar mai putea fi salvat, se întorc buimace, ca sub o vrajă funestă, în loc să meargă tot înainte și să iasă din raza primejdiei, reluând un du-te-vino bezmetic pe aceleași cărări și în aceleași locuri, incapabile să spargă cercul morții — și astfel, pier. Exact asta ni se întâmpla și nouă.

A fost o perioadă groaznică pentru noi, dar nemții s-au învărtit bine. Firmele germane au răsărit în ghetto ca ciupercile după ploaie, toate gata să ne elibereze certificate de lucru. Sigur, contra câtorva mii de zloti, dar sumele colosale nu i-au descurajat pe oameni. În fața firmelor se formau cozi, care devineau de-a dreptul uriașe la birourile fabricilor cu adevărat mari și importante, ca Toebbens și Schultz. Cei suficient de norocoși ca să-și procure certificate de angajare își prindeau de haine un mic anunț care indica numele locului unde se presupunea că lucrează. Socoteau că asta avea să-i apere de strămutare.

Aș fi putut face rost cu ușurință de un asemenea certificat, dar din nou, ca în cazul vaccinului împotriva tifosului, numai pentru mine. Nici una din cunoștințele mele, nici cele mai influente, nu-și permitea să ofere certificate pentru întreaga familie. Șase certificate gratuite — era cam prea mult să ceri, iar eu nu-mi îngă-

diam să plătesc nici măcar cel mai mic preț pentru noi toți. Câștigam de pe o zi pe alta, și tot ce agoniseam se ducea pe mâncare. Începutul acțiunii m-a găsit cu numai câteva sute de zloți în buzunar. Mă chinuia propria mea neputință și faptul că eram silit să văd cum prietenii mai bogați puteau asigura lesne securitatea familiilor lor. Nepieptănat, neras, nemâncat, mă tăram de dimineața până noaptea, de la o firmă la alta, impotrîndu-i pe oameni să le fie milă de noi. După șase zile de alergătură și de tras sforzi, am reușit să adun cumva certificatele de care aveam nevoie.

Cred că l-am întâlnit pentru ultima oară pe Roman Kramsztyk cu o săptămână înainte de începerea acțiunii. Părea vlăguit și nervos, deși încerca să-și ascundă adevărata stare. Îi făcu plăcere să mă vadă.

— Încă n-ai plecat în turneu? încercă el să glumească.

— Nu, am răspuns eu scurt.

Nu-mi ardea de glume. Apoi l-am întrebat, aşa cum făceam întotdeauna când ne vedeam unii cu alții:

— Ce crezi? Or să ne strămute pe toți?

Evită răspunsul la întrebare, făcând remarcă:

— Arăți îngrozitor!

Mă privi cu înțelegere.

— Prea pui totul la inimă.

— Ce pot să fac? am ridicat eu din umeri.

Zâmbi, își aprinse o țigară și nu mai spuse nimic o vreme, apoi continuă: .

— Ai răbdare, într-o bună zi o să se termine totul, fiindcă...

Își roti brațele în jur.

— ... fiindcă toate acestea n-au nici un sens, nu-i aşa?

Spuse ultimele cuvinte cu un soi de convingere comică și mai degrabă neputincioasă, de parcă absurdă-

tatea a ceea ce se petreceea era, neîndoieilnic, un argument că totul avea să se sfârșească.

Din păcate, nu s-a sfârșit. Ba chiar lucrurile s-au înrăutățit când, în următoarele zile, au fost aduși lituanieni și ucraineni. Erau la fel de corupti ca și poliția evreiască, deși în alt mod. Primeau mită, dar de îndată ce-o aveau în buzunar îi omorau pe cei ai căror bani îi luaseră. Oricum, le plăcea să ucidă: crima ca sport sau ca mijloc de a-și face munca mai usoară, ca sarcină de plan sau pur și simplu ca distracție. Îi omorau pe copii sub ochii mamelor lor, și găseau amuzantă disperarea femeilor. Îi împușcau pe oameni în burtă, privindu-i cum se chinuie. Uneori, câțiva dintre ei își aliniau victimele pe un rând și aruncau în ele, de la o oarecare distanță, grenade de mână, să vadă cine țintește mai bine. Orice război scoate la iveală mici grupuri din rândul populației aparținând unei etnii: minorități prea lașe ca să lupte deschis, prea neînsemnate ca să joace un rol politic independent, dar suficient de Josnice ca să acționeze ca niște călăi plătiți în folosul uneia din părțile beligerante. În războiul de față, acei oameni erau fasciștii ucraineni și lituanieni.

Roman Kramsztyk a fost unul dintre primii care au murit când aceștia au început să dea „o mână de ajutor” în acțiunea de strămutare. Clădirea în care locuia a fost încunjurată, dar el n-a coborât în curte când a auzit fluierul. A preferat să fie împușcat în casă, printre tablourile lui.

Tot cam pe-atunci au murit și agenții Gestapoului, Kon și Heller. Nu-și consolidaseră suficient de abil poziția, sau poate că erau prea zgârciți. N-au cotizat decât la unul din cele două cartiere generale SS din Varșovia și au avut ghinionul să cadă în mâinile oamenilor din celălalt cartier general, pe care nu-l mituiseră. Autori-

zațiile prezentate de ei, eliberate de unitatea SS rivală, n-au făcut decât să-i înfurie și mai tare pe cei care i-au capturat: nu s-au mulțumit să-i împuște pur și simplu, ci au cerut să fie aduse căruțele de gunoi, și acolo, printre resturi și lături, cei doi magnați au traversat pentru ultima oară ghetoul spre o groapă comună.

Ucrainenii și lituanienii nu dădeau nici o atenție certificatelor de angajare. Cele șase zile pe care le-am petrecut încercând să le procur pe ale noastre fuseseră o pierdere de timp. Am înțeles că trebuia să lucrezi cu adevărat, dar întrebarea era cum. M-am descurajat cu totul. Stăteam în pat cât era ziua de lungă, cu urechea ciulită la zgomotele care veneau din stradă. De câte ori auzeam huruitul roților pe caldarâm, intram în panică. Vehiculele astea îi duceau pe oameni la *Umschlagplatz*. Dar nu treceau toate direct prin ghetou; unul dintre ele s-ar fi putut opri lângă clădirea noastră. Am fi putut auzi oricând fluierul în curte. Săream într-o din pat, alergând la fereastră, mă întindeam iar, mă sculam din nou.

Numai eu, din toată familia, dădeam dovedă de o asemenea slăbiciune rușinoasă. Poate pentru că eram singurul care aş fi putut-o salva, nu se știe cum, datăriță popularității mele ca pianist, așa că mă simțeam răspunzător.

Părinții, surorile și fratele meu știau că nu pot face nimic. Își dădeau toată silința să se controleze și să mențină aparența unei normalități a vieții cotidiene. Tata cânta toată ziua la vioară, Henryk studia, Regina și Halina citeau, iar mama ne cărpea hainele.

Nemților le-a venit apoi o altă idee genială ca să-și ușureze misiunea. Pereții au fost împânziti de decrete în care se spunea că toate familiile care veneau de bunăvoie în *Umschlagplatz*, să „emigreze”, aveau să primeas-

că o pâine și un kilogram de marmeladă de persoană, și că asemenea familii n-aveau să fie despărțite. Oamenii se grăbiră să accepte propunerea, fiindcă erau flămânci și trăgeau nădejde că or să înfrunte împreună destinul greu, necunoscut.

Pe neașteptate, Goldfeder ne-a venit în ajutor. Avea șansa de a angaja un număr de persoane la centrul de colectare de lângă *Umschlagplatz*, unde erau sortate mobila și lucrurile din casele evreilor care fuseseră deja strămutați. Ne-a instalat acolo pe mine, pe tata și pe Henryk, după care am reușit să le aducem pe mama și pe surorile mele, cu toate că ele nu munceau la centrul de colectare, ci se îngrijeau de noua noastră „casă” din clădire — barăcile noastre. Rațiile nu aveau nimic special: primeam fiecare câte o jumătate de pâine și un sfert de litru de supă pe zi, și trebuia să le porționăm intelligent, ca să ne amăgim foamea cât puteam mai bine.

Era prima oară când lucram pentru nemți. Transportam mobilă, oglinzi, covoare, lenjerie de corp, așternuturi și haine, de dimineața până noaptea; bunuri care aparținuseră cuiva cu numai câteva zile în urmă, care formaseră interiorul casei unor oameni cu sau fără gust, bogați sau săraci, buni sau nemiloși. Acum, nu mai aveau nici un stăpân; erau stivuite în mormane de obiecte, mânuite brutal, și numai câteodată, când duceam câte un braț de lenjerie de corp, simteam ridicându-se delicat din ele, ca o amintire, aroma stinsă a parfumului preferat de o ființă anume, sau zăream în fugă monogramele colorate pe fond alb. Dar n-aveam timp să zăbovesc asupra acestor amănunte. Fiecare moment de contemplație, chiar de neatenție, atrăgea după sine o lovitură dureroasă sau un picior în fund date de gheata cu blacheuri de metal sau de bastonul de cauciuc al polițiștilor. Te putea costa viața, cum s-a întâmplat cu

niște tineri împușcați pe loc fiindcă scăpaseră din mâini și spârseseră o oglindă de toaletă.

În zorii zilei de 2 august, a sosit ordinul ca toți evreii să părăsească ghetoul mic până la ora 6 seara. Am reușit să obțin o învoie ca să adun ceva haine și așternuturi de pe strada Śliska, precum și vioara lui tata, alături de compozițiile mele, o colecție de articole despre spectacolele pe care le susținusem și despre munca mea de compozitor. Le-am dus la barăcile noastre într-un cărucior cu două roți, o muncă foarte grea. Asta era toată avearea noastră.

Într-o zi, în jur de 5 august, când luasem o scurtă pauză de la lucru și mergeam pe strada Gęsia, i-am văzut, întâmplător, pe Janusz Korczak și pe orfanii lui părăsind ghetoul.

Evacuarea orfelinatului evreiesc condus de Janusz Korczak fusese ordonată pentru acea dimineață. Copiii urmau să fie luați singuri. Korczak ar fi avut șansa să se salveze, și numai cu mare greutate îi convinse pe nemți să-l ia și pe dânsul. Petrecuse mulți ani din viață alături de copii, și acum, în această din urmă călătorie, n-avea să-i abandoneze. Voia să le ușureze soarta. Le spuse orfanilor că mergeau la țară, aşa că trebuiau să fie veseli. În sfârșit, puteau lăsa în urmă zidurile oribile, sufocante ale orașului, bucurându-se de pași înlăzite, părâiașe unde să se scalde, crânguri pline de mure și ciuperci. Le mai spuse să pună pe ei hainele cele mai bune, astfel că ieșiră în curte, doi câte doi, frumos îmbrăcați și bine dispuși.

Micuța coloană era condusă de un SS-ist care, ca toți nemții, iubea copiii, chiar și pe cei pe care tocmai se pregătea să-i trimită pe lumea cealaltă. Îndrăgise mai cu seamă un băiețăș de vreo doisprezece ani, un violonist care-și ținea instrumentul sub braț. SS-istul îi spuse să

meargă în fruntea șirului de copii și să cânte — și astfel porniră la drum.

Când i-am întâlnit pe strada Gęsia, copiii, cu fețe numai zâmbet, cântau în cor, instrumentistul măruntel cânta la vioară, iar Korczak ducea în brațe pe doi dintre cei mai mititei, care străluceau și ei de bucurie, semn că le plăcea povestioara amuzantă pe care le-o spunea el.

Sunt sigur că până și în camera de gazare, când Zyklon B le asfixia gâturile firave, răspândind teroare în loc de speranță în inimile orfanilor, Bătrânul Doctor trebuie să le fi șoptit, într-un ultim efort, „E în regulă, copii, totul o să fie bine”, astfel încât să-i cruce pe micii lui protejați de spaima trecerii de la viață la moarte.

În sfârșit, la 16 august 1942, ne-a sosit și nouă rândul. La centrul de colectare a fost făcută o selecție, și numai Henryk și Halina au fost socotiți buni de munca. Lui tata, Reginei și mie ni s-a spus să ne întoarcem în barăci. De cum am ajuns acolo, clădirea a fost încunjurată și am auzit fluierul din curte.

Nu mai avea nici un rost să lupt. Făcusem tot ce-mi stătuse în puteri ca să-i scap pe cei dragi mie și ca să mă salvez pe mine însuși. De la bun început, fusese lîmpede că nu e cu puțință. Poate că cel puțin Henryk și Halina urmau să aibă o soartă mai bună decât noi, ceilalți.

Ne-am îmbrăcat repede, în larma țipetelor și împuşcăturilor din curte, care ne cereau să ne grăbim. Mama încropi o boceluță cu ce-i căzu la îndemână, și am coborât scările.

Umschlagplatz

Umschlagplatz se afla la marginea ghetoului. Era un teren împrejmuit, lângă calea ferată, înconjurat de un labirint de străzi, alei și cărări murdare. În ciuda aspectului său respingător, înainte de război adăpostise adevărate bogății. Una dintre liniile secundare fusese destinația unor mari cantități de bunuri din toată lumea. Angrosiștii evrei se tocmeau pentru ele, apoi le transportau în depozitele de pe strada Nalewicki și Pasajul Simon, de unde se aprovizionau magazinele din Varșovia. Piața era un oval uriaș, parțial înconjurat de clădiri, parțial îngrădit, străbătut de mai multe drumuri, ca șuveoaiele care se varsă într-un lac — niște legături utile cu orașul. Zona fusese închisă cu porți spre fiecare din străzile care ajungeau până aici, și putea să cuprindă acum până la opt mii de persoane.

Când am sosit noi, piața era destul de goală. Oamenii mergeau încolo și încoace, căutând în zadar apă. Era o zi fierbinte și frumoasă de vară târzie. Cerul era albastru-fumuriu, parcă preschimbat în cenușă de căldura ce se ridică din pământul bătătorit și din zidurile orbitoare ale clădirilor, iar soarele în flăcări storcea și ultimele picături de sudoare din trupurile vlăguite.

La marginea terenului, în dreptul uneia din străzi, era un spațiu neocupat. Toată lumea oculea grăbită locul acesta, mulțumindu-se doar să arunce într-acolo pri-viri îngrozite. Mai multe cadavre zăceau de-a valma;

erau ale celor uciși cu o zi în urmă, pentru o crimă oarecare, sau poate numai fiindcă încercaseră să scape. Printre ele se aflau și cadavrele unei tinere femei și a două fete cu țestele zdrobite. Zidul sub care zăceau trupurile neînsuflețite păstra clare urme de sânge și bucați de creier. Copiii fuseseră uciși după una din metodele favorite ale nemților: apucați de picioare și izbiți violent cu capetele de zid. Muște mari, negre, umblau pe morți și prin băltile de sânge de pe jos, iar trupurile se umflau și putrezeau aproape văzând cu ochii în arșița zilei.

Ne instalasem destul de convenabil, în așteptarea trenului. Mama sedea pe bocceaua cu cele câteva lucheruri ale noastre, Regina — pe jos, alături de ea, eu stăteam în picioare, iar tata se foia fără astămpăr, cu mâinile la spate, patru pași într-o direcție, patru înapoi. Abia acum, sub soarele torid, când nu mai avea nici un rost să mă frământ făcând tot felul de planuri inutile de salvare, am avut răgazul să o examinez îndeaproape pe mama. Arăta groaznic, deși părea stăpână pe sine. Părul, altădată frumos și atent îngrijit, nu mai avea nici o culoare și atârna în șuvițe peste fața plină de riduri și copleșită de griji. Scânteia din ochii ei negri se stinsese, și un spasm nervos îi cobora de la templa dreaptă, peste obraz, până în colțul gurii. Nu-l observasem până atunci, și demonstra cât de îndurerată era mama de scena din jurul nostru. Regina plângea, acoperindu-și fața cu mâinile, iar lacrimile i se prelungeau printre degete.

Din când în când, mașinile ajungeau până la porțile de la *Umschlagplatz*, și mulțimile de oameni care trebuiau strămutați erau împinși înăuntru. Chipurile nou-veniților trădau disperarea. Bărbații vorbeau cu voce tare, iar femeile cărora le fuseseră luați copiii se

tânguiau și suspinau convulsiv. Curând, atmosfera de apatie, ca de plumb, care domnea în perimetru înțărcuit începu să-i afecteze și pe ei. Se liniștiră, și doar uneori mai izbucnea scurt panica, atunci când vreunui SS-ist, aflat în trecere, îi dădea prin gând să împuște pe cineva care nu se ferise din calea lui suficient de repede sau al cărui chip nu exprima destulă umilință.

Nu departe de noi, ședea pe jos o femeie Tânără. Rochia îi era ruptă, iar părul în dezordine, de parcă s-ar fi luptat cu cineva. Acum stătea calmă, cu față inexpressivă și ochii ațintiți undeva, în gol. Își cuprinseșe gâtul cu degetele larg răsfirate, și din când în când întreba, cu o regularitate monotonă:

— De ce-am făcut asta? De ce-am făcut asta?

Un Tânăr aflat în picioare lângă dânsa, de bună seamă soțul ei, încerca să-o aline și să-o convingă de ceva, vorbindu-i bland, dar femeia nu părea să priceapă ce i se spune.

Continuam să ne întâlnim cu diverse cunoștințe printre oamenii aduși în piață. Veneau la noi, ne salutau și, din pură obișnuință, încercau să înjghebe un soi de conversație, dar curând discuțiile astea încetau abrupt. Plecau de acolo, preferând să rămână singuri cu îngrijorarea lor.

Soarele se ridică treptat pe cer, din ce în ce mai arăzător, iar noi suferăram cumplit de foame și de sete. Cu o seară înainte isprăvisem ultima rație de pâine și supă. Era greu să stai locului, aşa că am decis să mă mișc puțin, în speranța că avea să-mi fie ceva mai bine.

Pe măsură ce sosea mai multă lume, piața era tot mai aglomerată și trebuia să-i ocolești pe cei care stăteau în picioare sau trântiți pe jos. Toți vorbeau despre același lucru: unde aveam să fim duși, și dacă urma să fim cu

adevărat trimiși la muncă, aşa cum încerca să ne convingă poliția evreiască.

Am văzut un grup de oameni în vîrstă — bărbați și femei — așezați la o margine a terenului, evacuați pe semnele dintr-un azil de bătrâni. Erau cumpălit de slabii de foame și căldură, și ajunși neîndoelnic la capătul puterilor. Unii zăceau cu ochii închiși, și nu puteai să-i dacă muriseră deja sau erau tocmai pe punctul de a-și da duhul. Dacă urma să fim folosiți drept forță de muncă, ce căutați aici oamenii ăștia?

Femei cu copii în brațe se tărau de la un grup la altul, cerând un strop de apă. În mod deliberat, nemții opriseră alimentarea cu apă în *Umschlagplatz*. Ochii copiilor erau stinși, cu pleoapele căzute: căpșoarele lor se bălăbăneau pe gâturile subțiri, iar buzele uscate le erau deschise ca gurile peștișorilor aruncați pe mal de pescari.

Când m-am întors la ai mei, am văzut că nu sunt singuri. O prietenă de-a mamei stătea lângă ea, iar soțul său, care fusese odinioară patronul unui mare magazin, venise lângă tata împreună cu alte cunoștințe de-ale lor. Negustorul era foarte bine dispus. Tovarășul lor însă, un dentist care avusesese un cabinet pe strada Šliska, nu departe de apartamentul nostru, vedea totul în culori foarte sumbre. Era încordat și plin de amăraciune.

— Este o rușine pentru noi toți! aproape că strigă el. Ne lăsăm duși la moarte ca vitele la abator! Dacă i-am fi atacat pe nemți — noi, o jumătate de milion — ne-am fi putut elibera din ghetou sau căcar am fi murit onorabil, nu ca o pată pe obrazul istoriei!

Tata asculta. Mai degrabă încurcat, dar cu un zâmbet blând, ridică ușor din umeri și întrebă:

— Cum poți fi atât de sigur că ne trimit la moarte?

Dentistul își încleștează mâinile.

— Ei, firește că nu știu cu certitudine. Cum aș putea? Doar n-au de gând să ne spună. Dar nouăzeci la sută poți fi convins că planul lor e să ne lichideze.

Tata zâmbi iar, de parcă ar fi fost și mai sigur de el după această replică.

— Uite, spuse el arătând spre mulțimea adunată în *Umschlagplatz*. Nu suntem eroi! Suntem niște oameni cât se poate de obișnuiți, și de asta riscăm să ne punem speranță în acele zece la sută șanse de supraviețuire.

Negustorul împărtășea părerea lui tata. Opiniile lui erau și ele diametral opuse celor ale dentistului: nemții nu puteau fi atât de proști încât să risipească uriașul potențial al forței de muncă evreiești. Socotea că aveam să mergem în lagăre de muncă, conduse poate foarte sever, dar cu siguranță nu urmau să ne omoare.

Între timp, nevasta negustorului le spunea mamei și Reginei cum își lăsase argintăria zidită în pivniță. Erau niște obiecte din argint frumoase, de valoare, și spera să le mai găsească la întoarcerea din deportare.

Se făcuse deja amiază când am văzut cum un nou grup pentru strămutare era amestecat cu celealte din *Umschlagplatz*. Am fost îngroziți să-i recunoaștem acolo pe Halina și Henryk. Așadar, aveau să ne împărtășească soarta — și ce alinare fusese gândul că măcar ei doi urmau să fie în siguranță!

M-am grăbit să-l întâmpin pe Henryk, convins că el și Halina ajunseseră acolo din pricina atitudinii lui idiot de cinstite. L-am bombardat cu întrebări și reproșuri înainte de a apuca să-mi dea vreo explicație, dar, oricum, n-ar fi catadicsit să-mi răspundă. Ridică din umeri, scoase din buzunar o mică ediție Oxford a operelor lui Shakespeare, se mută mai la o parte și începu să citească.

Halina a fost cea care ne-a povestit ce se întâmplase. Auziseră la muncă despre faptul că fuseserăm ridicăți,

și pur și simplu se oferiseră să vină în *Umschlagplatz*, vrând să fie cu noi.

Ce stupidă reacție emoțională din partea lor! Am hotărât să-i scot de aici cu orice preț. La urma urmei, nu figurau pe lista de strămutare. Puteau rămâne în Varșovia.

Polițistul evreu care-i adusese măștia de la cafeneaua Sztuka, și speram să-i îmblânzesc inima cu ușurință, mai ales că cei doi n-aveau nici un motiv oficial să se afle în acest loc. Din nefericire, mi-am făcut un calcul greșit: nici nu se gândeau să-i lase să plece. Ca orice polițist, avea datoria de a preda zilnic cinci persoane în *Umschlagplatz*, în caz contrar riscând să fie el însuși strămutat. Halina și Henryk tocmai îi rotunjiseră cota zilnică. Era obosit și nu intenționa să le dea drumul — asta ar fi însemnat să pornească iar la vânătoare, după încă două persoane, Dumnezeu știe pe unde. După părerea lui, nu era o treabă simplă, fiindcă oamenii nu veneau când îi cheme poliția, ci se ascundeau și, oricum, era sătul până peste cap de toată povestea.

M-am întors la ai mei cu mâinile goale. Până și această din urmă tentativă de a-i salva măcar pe doi dintre noi eșuase, ca toate celelalte încercări ale mele. M-am așezat lângă mama, foarte abătut.

Se făcuse cinci după-amiaza, dar arșita era la fel de puternică și, cu fiecare oră care trecea, mulțimea era tot mai numeroasă. Oamenii se pierdeau în îngheșuală și se strigau în zadar unii pe alții. Am auzit împușcături și tipete, semn că pe străzile dimprejur tocmai se desfășurau niște razii. Cu cât se aprobia ora de plecare a trenului, cu atât creștea și forfota.

Femeia de lângă noi, care nu înceta să se întrebe „De ce-am făcut asta?”, ne călca pe nervi mai mult decât origine altcineva. Aflasem între timp despre ce era vorba,

de la prietenul nostru, negustorul. Când toată lumea a trebuit să părăsească clădirea, femeia, bărbatul și copilul lor se ascunsese că într-un loc pregătit dinainte. Când polițiștii au trecut prin dreptul lor, sugarul a început să plângă, și, însărcinată, mama îl sufocase cu propriile-i mâini. Din păcate, nici asta n-a fost de nici un folos. Plânsetele copilului și apoi horcațul agoniei lui s-au auzit, iar ascunzătoarea lor a fost descoperită.

La un moment dat, un băiat și-a croit drum prin multime către noi, purtând o cutie de dulciuri legată de gât cu o sfoară. Le vindea la prețuri exagerat de mari, deși numai Dumnezeu știe ce credea el că să facă mai apoi cu banii. Punând laolaltă măruntișul care ne mai rămăsesese, am cumpărat o caramea. Tata a împărțit-o cu briceagul în șase bucățele. A fost ultima „masă” pe care am luat-o împreună.

Pe la ora șase, un soi de tensiune nervoasă a cuprins întreaga piață. Mai multe mașini germane s-au apropiat, iar polițiștii au început să-i trieze pe oamenii care trebuiau să plece, alegându-i pe cei tineri și puternici. Norocoșii aceștia urmau să fie folosiți, fără nici o îndoială, în alte scopuri. Câteva mii de persoane au început să se împingă în acea direcție; oamenii tipau, încercau să treacă înaintea altora, să ajungă în față și să-și etaleze calitățile fizice. Nemții replicau cu focuri de armă. Dentistul, care nu părăsise grupul nostru, abia-și mai putea stăpâni indignarea.

— Ei, acum mă credeți că vă spun că au de gând să ne omoare? Cei buni de muncă or să rămână aici. În direcția cealaltă se află moartea.

Vocea i se frânse în vreme ce ne spunea toate astea strigând, ca să acopere zgromotul mulțimii și al împușcăturilor, arătând spre locul de unde trebuiau să plece transporturile cu deportați.

Deprimat și istovit de durere, tata nu răspunse. Ne-gustorul ridică din umeri și surâse ironic; nu-și pierduse cu totul buna dispoziție. Nu credea că selecția câtorva sute de oameni avea vreo însemnatate.

Nemții își alese să până la urmă forța de muncă și acum se retrăgeau, dar multimea continua să fie agitată. La scurt timp după aceea am auzit șuieratul unei locomotive în depărtare și huruitul vagoanelor pe şine, pe măsură ce se apropiau. Câteva minute mai târziu, trenul își făcu apariția: mai bine de o duzină de vagoane pentru vite și pentru mărfuri înaintau încet către noi. Briza înserării, care adia din aceeași direcție, ne aduse un val sufocant de clor.

În același timp, cordonul poliției evreiești și al SS-iștilor care înconjurau terenul deveni mai compact și începu să-și croiască drum spre centru. Am auzit din nou împușcături menite să ne însăşimânte. Din multimea înghesuită ca sardelele se auziră tânguirile puternice ale femeilor și plânsetele copiilor.

Ne-am pregătit de plecare. De ce să mai fi așteptat? Cu cât urcam mai iute în vagoane, cu atât era mai bine. La câțiva pași de tren staționa un culoar de polițiști, lăsând liberă o cărare lată pentru multime. Cărarea ducea la ușile deschise ale vagoanelor dezinfecțiate cu clor.

Pe când ne îndreptam spre tren, primele vagoane se umpluseră deja. Oamenii stăteau înghesuiți în ele, strâns lipiți unii de alții. SS-iștii tot îi mai împingeau cu patul puștilor, deși din interior se auzeau tipete puternice și vociferări că nu e destul aer. Din pricina mirosului de clor, aproape că nu se putea respira, nici la oarecare de-părtare de vagoane. Ce se petrecuse oare acolo, de fusese să nevoiți să toarne atâta clor pe dușumele? Străbătusem cam jumătate din distanța până la tren, când am auzit pe cineva strigând:

— Aici! Aici, Szpilman!

O mâna mă înhăță de guler și mă împinse în spate, dincolo de cordonul de poliție.

Cine îndrăznea să facă aşa ceva? Nu voi am să fiu separat de familie. Voi am să fiu cu ei!

Nu vedeam decât spinările polițiștilor, care făcuse-
ră un zid, strânși aproape unii de alții. M-am aruncat
în ei, dar n-au cedat. Privind pe furiș peste capetele po-
lițiștilor, am văzut cum mama și Regina, ajutate de Ha-
lină și Henryk, s-au cățărat în vagoane, în vreme ce tata
se uita după mine.

— Tată! am strigat eu.

Mă văzu și înaintă câțiva pași în direcția mea, dar
apoi ezită și se opri. Era palid, și buzele îi tremurau ner-
vos. Încercă să zâmbească, neajutorat, dureros, ridică
mâna și schiță un semn de rămas-bun, de parcă mă pre-
găteam să pornesc într-o nouă viață, iar el mă saluta
deja de dincolo de mormânt. Apoi se întoarse și se în-
dreptă spre vagoane.

M-am izbit din nou, cu toată puterea, în umerii po-
lițiștilor.

— Tată! Henryk! Halina!

Urlam ca un apucat, îngrozit că acum, în ultimul mo-
ment, de o importanță vitală, aş fi putut să nu ajung
la ei și să fim despărțiti pentru totdeauna.

Unul dintre polițiști se întoarse și mă privi mânos.

— Ce naiba ai de gând să faci? Dă-i drumul, salvea-
ză-te!

Să mă salvez? De la ce? Într-o clipită am înțeles ce-i
aștepta pe oamenii din vagoanele pentru vite. Mi s-a fă-
cut părul măciucă. Am privit în urma mea. Am văzut
terenul deschis, liniile ferate și peroanele, iar în spate-
le lor — străzile. Mânăt de o teamă animalică nestăvi-
lită, am alergat spre ieșire, m-am strecurat într-o coloa-

nă a muncitorilor de la primărie care tocmai părăseau acel loc și am trecut astfel de poartă.

Când am reușit să-mi adun mințile cât de cât, mă aflam pe un trotuar, între niște clădiri. Un SS-ist tocmai ieșea dintr-o casă, însotit de un polițist evreu. SS-istul avea o față impasibilă, arogantă; polițistul făcea literalmente sluj în fața lui, zâmbea, nu-i ieșea din voie. Arătă spre trenul oprit în *Umschlagplatz* și-i spuse neamțului, cu o familiaritate camaraderească și pe un ton sarcastic:

— Ei, uite-i că se topesc.

M-am uitat în direcția spre care arăta cu degetul. Ușiile vagoanelor fuseseră închise, iar trenul se punea în mișcare, încet, greoi.

M-am răsucit și am luat-o, clătinându-mă, în josul străzii, plângând în hohote, urmărit de țipetele tot mai stinse ale oamenilor închiși în vagoane. Sunau precum ciripițul păsărilor dintr-o colivie, aflate în pericol de moarte.

Mergeam pur și simplu drept înainte. Nu-mi păsa unde. Lăsasem în urmă *Umschlagplatz* și vagoanele care-mi duceau familia departe. Nu mai auzeam trenul; depășise deja cu câțiva kilometri granițele orașului. Îl simțeam însă înăuntrul meu, cum se îndepărta. Cu fiecare pas de-a lungul trotuarului, eram din ce în ce mai singur. Îmi dădeam seama că m-am rupt definitiv de tot ceea ce fusese până atunci viața mea. Nu știam ce mă așteaptă, presimțeam doar că avea să fie cât se poate de rău. Nu mă puteam întoarce în nici un caz acolo unde locuise până nu de mult familia mea. Gărzile SS m-ar fi ucis pe loc sau m-ar fi trimis iarăși în *Umschlagplatz*, ca pe unul omis din transportul de strămutare, dintr-o greșală. Habar n-aveam unde urma să petrec noaptea, dar în acea clipă nici nu-mi prea păsa, cu toate că undeva, în subconștient, încolțea frica de momentul înserării.

Străzile arătau ca după o curățenie generală: ușile erau încuiate sau larg deschise în clădirile din care fusese ridicați toți locatarii. Un polițist evreu se apropiie de mine. Nu mă interesa, și nu i-aș fi acordat nici cea mai mică atenție dacă nu s-ar fi oprit, strigând:

— Władek!

Când m-am oprit și eu, adăugă, surprins:

— Ce faci aici la ora asta?

Abia atunci l-am recunoscut. Era o rudă de-a mea, nu prea simpatizată în familie. Socoteam că are un ca-

racter dubios și încercam să-l evităm. Reușea întotdeauna să iasă cumva din orice încurcătură și cădea mereu în picioare prin niște metode considerate de alții suspecte. Intrarea în poliție n-a făcut decât să confirme proasta lui reputație.

De cum l-am recunoscut, în uniformă, toate gândurile astea mi-au trecut prin minte, dar în secunda următoare am înțeles că acum el era ruda mea cea mai apropiată, de fapt, unica mea rudă. Oricum, aveam în fața ochilor pe cineva legat de amintirea familiei mele.

— Uite cum e... am început eu.

Voiam să-i spun că părinții, surorile și fratele meu fusese să luăți, dar n-am putut articula nici un singur cuvânt. El pricepu totuși. Veni către mine și mă prinse de braț.

— Poate-i mai bine aşa, murmură el, făcând un gest de resemnare. Cu cât mai repede, cu-atât mai bine. Asta ne așteaptă pe toți.

După un moment de tăcere, adăugă:

— Mă rog, hai acasă la mine. O să ne mai înveselească puțin.

Am acceptat și mi-am petrecut prima noapte de singurătate la acele rude.

Dimineață, m-am dus să-l văd pe Mieczysław Lichtenbaum, fiul noului președinte al Consiliului Evreiesc, pe care-l cunoscusem bine pe vremea când încă mai cântam prin cafenelele din gheto. Îmi sugeră să mă angajez la cazinoul comandoului de exterminare german, unde ofițerii SS și ai Gestapoului se relaxau seara, după oboseala unei zile întregi de omorât evrei. Erau servuți la mese de evrei care, mai devreme sau mai târziu, aveau să fie și ei uciși. Firește că n-am vrut să primesc o asemenea ofertă, cu toate că Lichtenbaum nu pricepea de ce nu mă tentea să munca asta, și s-a simțit ofen-

sat când i-am respins propunerea. Fără alte discuții, mă înrolă într-o coloană de muncitori care demolau zidurile fostului ghetou mare, încorporat acum în partea ariană a orașului.

A doua zi, am părăsit cartierul evreiesc pentru prima dată după doi ani. Era cam în jur de 20 august, o zi de vară frumoasă, fierbinte. La fel de frumoasă ca multe alte zile din ultima vreme, la fel de frumoasă ca cea din urmă zi pe care am petrecut-o alături de familia mea în *Umschlagplatz*. Mergeam în coloană, câte patru în rând, sub comanda unor maiștri evrei, păziți de doi SS-iști. Ne-am oprit în piața Żelazna Brama. Așadar, mai exista în unele locuri viață adevărată!

Vânzătorii ambulanți, cu coșurile pline de mărfuri, stăteau în afara pieței, care acum era închisă și transformată, pesemne, într-un fel de depozite pentru nemți. Scânteierile soarelui înviorau culoarea fructelor și a legumelor, făceau să strălucească solzii peștilor și se reflectau orbitor în capacele de tablă ale conservelor. Femeile se învârteau în jurul negustorilor, se târguiau, mergeau de la un coș la altul, își făceau cumpărături și se îndreptau apoi spre centrul orașului. Traficanții de aur și valută strigau cu un glas uniform:

— Aur, cumpărați aur! Dolari, ruble!

La un moment dat, se auzi de departe, la capătul unei străzi lăturalnice, zgomotul unei mașini, și curând se ivi silueta cenușiu-verzuie a unui camion al poliției. Negustorii intrară în panică și își strânseră grabnic mărfurile, îmbulzindu-se să o steargă cât mai repede de acolo. Întreaga piață fu cuprinsă de țipete și de o confuzie totală. Deci nici aici lucrurile nu erau tocmai în regulă!

Încercam să lucrăm cât mai încet la demolarea zidului, astfel încât slujba să dureze cât mai mult. Maiștrii evrei nu ne hăituiau, și nici măcar SS-iștii nu se pur-

tau atât de rău aici ca în ghetou. Se țineau ceva mai deoparte, adânciți în conversație, dar cu ochii în toate părțile.

Camionul trecu pe lângă piață și dispăru. Comerțanții își reluară locurile, și piața arăta de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic. Camarazii mei părăseau grupul unul câte unul, să cumpere de-ale gurii de la tarabe și să îndesese ce-au achiziționat în sacoșele pe care le aduseseră cu ei sau în buzunarele hainelor și pantalonilor. Din păcate, n-aveam o lețcaie, și nu-mi rămânea decât să mă uit, deși leșinam de foame.

Un cuplu Tânăr se apropiu de grupul nostru, venind dinspre Ogród Saski. Erau amândoi bine îmbrăcați. Femeia arăta încântător, nu-mi puteam lua ochii de la ea. Era rujată, zâmbea și-și unduia grațios trupul, iar soarele făcea ca părul ei blond să devină auriu, ca un nimb sclipitor în jurul capului. Când trecu prin dreptul nostru, femeia încetini pasul, strigând:

— Uite! Vai, uită-te aici!

Bărbatul nu înțelesе. O privi întrebător.

Ea arăta spre noi.

— Evrei!

El rămase uimit.

— Ei și? spuse ridicând din umeri. Sunt primii evrei pe care-i vezi?

Femeia zâmbi, ușor stânjenită, se lipi strâns de însoțitorul ei, și amândoi își continuărum drumul în direcția pieței.

În acea după-amiază am reușit să împrumut cincizeci de zloti de la unul dintre coechipierii mei. I-am cheltuit pe pâine și cartofi. Am mâncat o parte din pâine, luând cu mine în ghetou ce mai rămăsese din ea și cartofii. Seară, am făcut prima tranzacție comercială din viața mea. Plătisem pe pâine douăzeci de zloti; în ghe-

tou am vândut-o pe cincizeci. Cartofii costaseră trei zloți kilogramul; i-am vândut contra sumei de opt-sprezece zloți. Nu mai mâncasem bine de o veșnicie; acum eram sătul și aveam și ceva capital pentru cumpărăturile de-a doua zi.

Munca de demolare era foarte monotonă. Plecam din ghetou în zori, după care stăteam în jurul unui morman de cărămizi, prefăcându-ne că lucrăm, până la cinci după-amiaza. Tovarășii mei își omorau timpul cu tot felul de afaceri: își procurau diverse bunuri și apoi se lansau în controverse despre ce să cumpere, cum să introducă marfa în ghetou și cum s-o vândă acolo cu un profit cât mai mare. Eu îmi cumpăram lucrurile cele mai simple, cât să nu mor de foame. Gândurile îmi zburau neîncetat la ai mei: unde erau acum, în ce lagăr fuseseră trimiși, cum o duceau acolo.

Într-o zi, un vechi prieten de-al meu trecu pe lângă grupul nostru. Era Tadeusz Blumental, un evreu, însă unul cu trăsături atât de „ariene” încât nu era obligat să-și recunoască etnia și putea trăi dincolo de zidurile ghetoului. Era bucuros să mă vadă, dar măhnit că mă găsește într-o asemenea situație grea. Îmi dădu niște bani și-mi promise că va încerca să mă ajute. Îmi spuse că a doua zi avea să trimită aici o femeie care, dacă reușeam să mă strecor neobservat, urma să mă ducă într-un loc unde să mă ascund. Femeia veni, ce-i drept, dar din păcate cu vestea că oamenii la care ar fi trebuit să locuiesc nu erau de acord să adăpostească un evreu.

În altă zi, directorul Filarmonicii din Varșovia, Jan Dworakowski, m-a observat pe când traversa piață. Era sincer mișcat că mă vede. Mă îmbrățișă și începu să mă întrebe cum ne merge mie și familiei mele. Când i-am povestit că ceilalți fuseseră duși din Varșovia, mă privi cu adâncă compasiune și deschise gura, vrând parcă să spună ceva. Dar în ultima clipă renunță.

— Ce crezi c-o să se întâmple cu ei? l-am întrebat cuprins de o mare neliniște.

— Władysław!

Îmi luă mâinile între ale lui și mi le strânse cu căldură.

— Poate e mai bine să știi... ca să fii cu ochii în patru.

Ezită un moment, îmi strânse din nou mâna și adăugă încet, aproape șoptind:

— N-ai să-i mai vezi niciodată.

Se răsuci iute și plecă grăbit. După câțiva pași, se răzgândi și veni înapoi să mă îmbrățișeze, dar n-am fost în stare să-i răspund la fel. În subconștient, intuisem din prima clipă că poveștile nemților despre lagăre unde evreilor le erau rezervate „condiții bune de munca” o dată cu strămutarea erau minciuni — și că nu ne puteam aștepta decât la moarte din partea lor. Totuși, ca și ceilalți evrei din ghetou, nutrisem iluzia că lucrurile ar putea sta altfel, că de data asta nemții aveau să-și țină făgăduiala. Când mă gândeam la familia mea, încercam să mi-i închipui vii, chiar dacă trăind în condiții cumplite, dar fiind vii: în felul acesta am fi putut să ne revedem într-o bună zi. Dworakowski năruise castelul de nisip pe care îl protejasem cu atâta ardoare. Abia mult mai târziu m-am convins că avusese dreptate să procedeze astfel: certitudinea morții mi-a dat energia să mă salvez în momentul crucial.

Am petrecut următoarele zile ca într-un vis, sculându-mă mecanic dimineața, mișcându-mă mecanic, așezându-mă mecanic, seara, ca să dorm pe un pat de scânduri din depozitul de mobilă evreiască atribuit Consiliului. Într-un fel sau altul, trebuia să admit ideea morții mamei, a tatei, a Halinei, a Reginei și a lui Henryk.

În Varșovia avu loc un raid aerian sovietic. Toată lumea a coborât în buncăre. Nemții erau alarmați și furioși, evreii — încântați, deși nu puteau să o arate deschis. De câte ori auzeam huruitul bombardierelor ni se luminau fețele; pentru noi, ele reprezentau sunetul apropiatului ajutor și al înfrângerii Germaniei, singurul lucru care ne putea salva. Eu n-am mers în buncăr — pentru mine era totuna dacă trăiam sau nu.

Între timp, condițiile noastre de muncă la demolarea zidurilor s-au înrăutățit. Lituanienii care ne păzeau acum se asigurau că nu cumpărăm nimic de la piață și ne verificau cu sărg la poarta principală, atunci când ne întorceam în ghetou. Într-o după-amiază, în mod cu totul neașteptat, în grupul nostru a fost făcută o triere. Un Tânăr polițist se așeză în exteriorul porții principale, cu mânele sufletești, și începu să ne împartă după sistemul loteriei, cum socotea el că e mai bine: cei din stânga urmău să moară, cei din dreapta — să trăiască. Mie îmi ordonă să trec în dreapta. Celor din stânga le ceru să se întindă la pământ, cu față în jos, apoi a scos revolverul și i-a împușcat.

Cam după o săptămână, pe zidurile ghetoului apărură anunțuri despre o nouă selecție în rândul evreilor care mai rămăseseră în Varșovia. Trei sute de mii fuseseră deja „strămutați”; mai erau cam o sută de mii, dintre care trebuiau să rămână în oraș doar douăzeci și cinci de mii — specialiști și alți muncitori indispensabili nemților.

În ziua cu pricina, funcționarii Consiliului trebuiau să iasă în curtea clădirii care adăpostea Consiliul Evreiesc, iar restul populației — la secția ghetoului dintre străzile Nowolipki și Gęsia. Ca să fie și mai siguri, unul dintre polițiștii evrei, un ofițer pe nume Blaupapier, stă-

tea în fața clădirii Consiliului cu un bici în mână, folosindu-l ori de câte ori cineva încerca să intre acolo.

Celor care urmău să rămână în ghetou li s-au dat niște bucați de hârtie pe care era stampilat câte un număr. Consiliul avea dreptul să-și țină cinci mii dintre funcționari. În prima zi nu mi s-a dat un număr, dar am reușit să dorm toată noaptea, resemnat cu soarta mea, în timp ce tovarășii mei aproape că-și ieșiseră din minți de neliniște. A doua zi, am primit și eu un număr. Am fost aliniați în coloane, câte patru în rând, și a trebuit să aşteptăm până când comisia de control SS, condusă de Untersturmführer Brandt, catadicsi să vină și să ne numere, ca nu cumva cei scăpați de la moarte să fie mai mulți decât era prevăzut.

Patru câte patru, mărșăluind încunjurați de poliție, ne-am îndreptat spre poarta clădirii Consiliului ca să mergem spre strada Gęsia, unde urma să fim cazați. În spatele nostru, oamenii condamnați la moarte se îngrămădeau, plângând și blestemându-ne pentru că ne salvasem miraculos, în vreme ce lituanienii care le supravegheau trecerea de la viață la moarte trăgeau în multime ca s-o calmeze, modalitate care de-acum devenise obișnuință.

Așadar, mi se dăduse din nou o sansă de a trăi. Dar pentru cât timp?

Mă mutasem încă o dată, a nu știu câtă oară de când locuiam pe strada Śliska, înainte de izbucnirea războiu-lui. Stăteam acum în niște camere pe care le împărțeam cu alții, mai degrabă niște celule care nu cuprindeau decât strictul necesar într-o gospodărie și niște paturi de scândură. Cu mine se aflau cei trei membri ai familiei Prózański și doamna A, o femeie tăcută și rezervată, care acceptase, de nevoie, să stea în aceeași cameră cu noi, ceilalți. În prima noapte petrecută acolo am avut un vis care m-a descurajat cu totul. Mi s-a părut a fi ultima confirmare a supozitiilor pe care le făceam cu privire la soarta familiei mele. L-am visat pe fratele meu, Henryk, care a venit la mine, s-a aplecat peste pat și a spus: „Acum suntem morți.“

Am fost trezită pe la șase dimineață de un du-te-vino continuu pe corridor. Se vorbea tare și era mare zarvă. Muncitorii care aveau privilegiul de a reamenaja palatul comandantului SS din Varșovia, de pe Aleje Ujazdowskie, plecau la lucru. Statutul lor „privilegiat“ însemna că, înainte de a-și începe munca, primeau câte o porție bună de supă cu carne; era consistentă și ținea de foame câteva ore. Curând după ei am ieșit și noi, cu burțile aproape goale; nu ni se dăduse decât un soi de zreamă apoasă. Faptul că era mai puțin hrănitoare corespundea importanței reduse a muncii prestate de noi: trebuia să curățăm curtea clădirii ce adăpostea Consiliul Evreiesc.

A doua zi, eu, Prózański și băiatul acestuia, un adolescent, am fost trimiși în clădirea unde se aflau depozitele Consiliului și apartamentele funcționarilor. Pe la ora două după-amiaza, am auzit bine cunoscutul semnal dat cu fluierul și obișnuitele comenzi sacadate, în germană, care convocau pe toată lumea în curte. Deși suferisem atâtă de pe urma nemților, am rămas împietriți. Cu numai două zile în urmă, ne fuseseră atribuite numerele care ne dădeau dreptul la viață. Toată lumea din clădire avea câte un asemenea număr, aşa că nici vorbă nu putea fi de o nouă triere. Dar atunci, ce era? Ne-am grăbit să coborâm: ba da, era totuși o selecție. I-am văzut iarăși pe oameni pradă disperării și am auzit cum SS-iștii strigau mânoși, în vreme ce se separau familiile și ne împărțeau la stânga și la dreapta, înjurându-ne și lovindu-ne. Încă o dată, grupului nostru de muncitori îi era sortit să trăiască, cu excepția cătorva. Printre ei se număra și fiul lui Prózański, un băiat fermecător, cu care mă împrietenisem. Îmi devenise foarte drag, deși nu trecuseră decât două zile de când locuiam în aceeași cameră. N-am cuvinte să descriu disperarea părintilor lui. Mii de alte mame și de alți tați din ghetou treceau, în acele luni, printr-o deznaidejde asemănătoare. Există un aspect și mai caracteristic al selecției: familiile personalităților proeminente din comunitatea evreiască și cumpărau pe loc libertatea de la ofițerii Gestapoului, care se presupunea că sunt incoruptibili. Pentru ca acestora să le iasă numărul corect, dulgheri, chelneri, frizeri și bărbieri, precum și alți muncitori calificați, care le-ar fi putut fi cu adevărat de folos nemților, erau duși în locul lor în *Umschlagplatz* și trimiși la moarte. Întâmplător, Tânărul Prózański a scăpat de la *Umschlagplatz* și a mai supraviețuit astfel încă puțin.

Într-o zi, nu mult după aceea, șeful grupului nostru mi-a spus că reușise să mă repartizeze într-o echipă care lucra la construirea barăcilor SS din îndepărțatul cartier Mokotow. Mă asigură că aveam să primesc acolo hrană mai bună și, în general, că urma să o duc mai bine.

În realitate, situația era complet diferită. Aveam de străbătut vreo doisprezece kilometri prin mijlocul orașului și, ca să nu întârzi la muncă, trebuia să mă scol cu două ore mai devreme. Când ajungeam acolo, epuizat de-atâta mers pe jos, eram nevoit să mă duc direct la lucru, care depășea cu mult capacitatele mele fizice; aveam de cărat în spate cărămizi stivuite pe o scândură. Din când în când, duceam găleți cu var și drugi de fier. M-aș fi descurcat eu oarecum, dacă supraveghetorii SS, cei care urmău să locuiască în acele barăci, n-ar fi socotit că ne mișcăm prea încet. Ne-au poruncit să cărăm grămezile de cărămizi sau barele de fier alergând, și, dacă vreunua din noi i se făcea rău și se oprea, îl băteau cu bice de piele plumbuite.

De fapt, nici nu știu cum aş fi scos-o la capăt cu muncă asta grea dacă nu m-aș fi dus din nou la șeful de grup, rugându-l, și convingându-l, să fiu transferat în echipa care renova micul palat pentru comandantul SS, de pe Aleje Ujazdowskie. Aici, condițiile erau mai acceptabile și mă descurcam mulțumitor. Erau acceptabile mai ales pentru că lucram cu meșteri zidari germani și meseriași polonezi calificați, dintre care unii execuțau muncă silnică, deși alții aveau contract. Drept urmare, ieșeam mai puțin în evidență și ne puteam lua câte o pauză, cu rândul, nemaifiind un grup format numai din evrei. Mai mult, polonezii se aliau cu noi împotriva supraveghetorilor germani și ne dădeau o mâna de ajutor. Mai exista o circumstanță favorabilă; arhitectul care se

ocupa de clădire era el însuși evreu, un inginer pe nume Blum, având în subordine membri ai personalului și alți ingineri evrei, cu toții niște profesioniști remarcabili. Nemții nu recunoșteau în mod oficial acestă situație, și maistrul zidar Schultke, numit de formă arhitect-șef, un sadic tipic, avea dreptul să-i bată pe ingineri ori de câte ori potdea. Dar fără priceperea meșterilor evrei nu s-ar fi înfăptuit cu adevărat nimic. Din această pricina, eram tratați cu toții relativ bine — cu excepția bătăilor amintite mai sus, firește, dar asemenea lucruri abia dacă mai contau în climatul acelor timpuri.

Eram salahorul unui zidar pe nume Bartczak, un polonez de treabă, cu toate că, vrând nevrând, mai existau frecușuri între noi. Uneori, nemții nu ne slăbeau din ochi, și trebuia să muncim aşa cum voiau ei. Făceam tot ce-mi stătea în puteri, dar mereu se întâmpla să răstorn scara, să vărs varul sau să împing cu piciorul cărămizile de pe schele, și Bartczak era și el bruftuluit. Atunci se supăra la rândul lui pe mine, se făcea roșu la față, morăgia pentru sine tot felul de lucruri, așteptând ca neamțul să se îndepărteze, după care își dădea șapca pe spate, își punea mâinile în șolduri, clătina din cap în față neîndemnării mele și-și începea tirada obișnuită:

— Cum naiba reușeai să cântă la radio, Szpilman? se minuna el. Un muzician ca tine — nu poți să ţii ca lumea o lopată și nici să răzui varul de pe o scândură — trebuie să-i fi adormit pe toți!

După care ridica din umeri, se uita neîncrezător la mine, scuipa și-și revârsa pentru o ultimă dată furia, strigând cât îl țineau rărunchii:

— Prostule!

Totuși, când mă cufundam în sumbra contemplare a vietii mele și mă opream din lucru, uitând unde mă aflu, Bartczak mă previnea întotdeauna la timp dacă un supraveghetor neamț se îndrepta spre mine.

— Mortar! zbiera el, și ecoul cuvântului răsuna pe tot șantierul; însfăcam atunci prima găleată care-mi ieșea în cale, sau o mistrie, și mă prefăceam că muncesc plin de râvnă.

Perspectiva iernii care se apropiă îmi provoca o neliniște specială. Nu aveam haine călduroase și, desigur, nici mănuși. Întotdeauna am fost mai degrabă sensibil la frig, iar dacă mâinile mi-ar fi degerat în timpul acestei munci fizice grele mi-aș fi putut lua adio de la orice viitoare carieră de pianist. Tot mai înnegurat, mă uitam cum frunzele din copacii de pe Aleje Ujazdowskie își schimbă culoarea, iar vântul devine tot mai tăios pe zi ce trece.

Cam pe atunci, numerele care însemnau dreptul provizoriu de a trăi au primit un statut permanent, iar eu am fost mutat în partea nouă a ghetoului, pe strada Kurza. Ne-am schimbat și locul de muncă, în partea ariานă a orașului. Lucrul la micul palat de pe Aleje se apropii de sfârșit și nu mai era nevoie acolo decât de o mână de muncitori. Cățiva dintre noi au fost transferați pe strada Narbutt, la numărul 8, ca să pregătim locuința unui detașament de ofițeri SS.

Se făcea tot mai frig, iar degetele îmi amortneau din ce în ce mai des când munceam. Nu știau cum s-ar fi terminat totul dacă soarta nu mi-ar fi venit în ajutor — un ghinion norocos, ca să zic așa. Într-o zi, m-am împiedicat pe când căram var și mi-am scrântit glezna. Nu mai eram de nici un folos pe șantier, și Blum, inginerul, m-a repartizat la depozite. Se apropiua sfârșitul lui noiembrie — ultimul moment când mai puteam spera să-mi salvez mâinile. În orice caz, era mai cald în magazine decât afară.

Tot mai mulți din cei care lucraseră pe Aleje Ujazdowskie erau acum aduși la noi — și tot mai mulți din-

tre SS-iștii care fuseseră supraveghetorii noștri acolo erau și ei mutați pe strada Narbutt. Într-o dimineată, l-am descoperit printre ei pe acela care ne otrăvise viața: un sadic al cărui nume de familie nu-l știam, dar pe care-l poreclisem Trosc-Pleosc. Avea o plăcere aproape perversă de a-i maltrata pe oameni: îi ordona deținutului să se aplece, îi prindea capul între coapse, strângea puternic și-l altoia pe nefericit la fund cu o biciușcă din curele de piele, alb la față de-atâta furie și șuierând printre dintii înclestați „Trosc-pleosc, trosc-pleosc”. Nu-și lăsa victima din mâna până când aceasta nu leșina de durere.

În ghetou au reînceput să circule zvonurile despre „strămutare”. Dacă erau adevărate, nu mai încăpea nici o îndoială că nemții voiau să ne lichideze până la ultimul. La urma urmei, nu mai rămăseserăm decât vreo șaizeci de mii; în ce alt scop ar fi plănit să mute din oraș un număr atât de mic de persoane? Ideea de a le opune rezistență nemților revinea în discuție tot mai des. Îndeosebi evreii mai tineri se dovedeau foarte dornici să lupte; îci și colo, unele clădiri din ghetou începuseră să fie fortificate, aşa încât oamenii să le poată apăra din interior, în caz că se întâmpla ce e mai rău. E limpede că nemților le-au ajuns la urechi toate asta, fiindcă pe peretele ghetoului au apărut afișe care ne asigurau insistent că n-or să mai aibă loc alte strămutări. Paznicii grupului nostru ne transmitea aceleași informații în fiecare zi; ca să fie și mai convingători, ne-au îngăduit, fiecăruia dintre noi, să cumpărăm din acea clipă câte cinci kilograme de cartofi și o pâine din zona ariană a orașului, și să le luăm cu noi în ghetou. Bunăvoieța nemților a mers chiar până la a permite unui delegat al grupului nostru să circule liber prin oraș în fiecare zi și să facă aceste cumpărături în contul nos-

tru. L-am ales pe un Tânăr de ispravă, căruia-i ziceam „Majorek”, micul maior. Nemții habar n-aveau că Majorek, instruit de noi, avea să devină elementul de legătură între mișcarea subterană de rezistență din ghetto și organizațiile poloneze similare din exterior.

Aprobarea oficială de a introduce o anumită cantitate de hrană în ghetto a creat un comerț înfloritor în jurul grupului nostru. O mulțime de comercianți ne așteptau zilnic la ieșirea din ghetto. Făceau troc cu tovarășii mei, dându-le *ciuchy*, haine la mâna a doua, în schimbul alimentelor. Mai mult decât negoțul în sine, mă interesau știrile pe care comercianții ni le aduceau în același timp. Aliații debarcaseră în Africa. Stalingradul intrase de-acum în a treia lună de asediul, iar în Varșovia avusese loc o conpirație: fuseseră aruncate niște grenade în cafeneaua-club a nemților. Fiecare asemenea informație ne ridică moralul, dându-ne forță să rezistăm și întărimu-ne credința că Germania avea să fie învinsă în viitorul apropiat. Curând după aceea, în ghetto începură primele represalii armate, în primul rând împotriva indivizilor coruși din mijlocul nostru. A fost ucis unul dintre cei mai ticăloși polițiști evrei: Lejkin, renumit pentru zelul cu care-i vâna pe oameni și-și îndeplinea cota la *Umschlagplatz*. Puțin mai apoi, un bărbat pe nume First, care funcționa ca verigă de legătură între Gestapo și Consiliul Evreiesc, a murit de mâna unor asasini evrei. Pentru prima dată, spionii din ghetto au început să se teamă.

Treptat, mi-am regăsit moralul și voința de a supraviețui. Într-o zi, m-am dus la Majorek și l-am rugat ca atunci când merge în oraș să le telefoneze unor cunoștințe de-ale mele și să le întrebe dacă n-ar putea să mă scoată cumva din ghetto și să mă ascundă. După-amiază, am așteptat cu sufletul la gură întoarcerea lui Ma-

jorek. A revenit cu vești proaste: cunoștințele mele îi spusese că nu pot risca să ascundă un evreu. La urma urmei, explicaseră ele, indignate până și de sugestia mea, un asemenea gest era pedepsit cu moartea! N-aveam ce face. Mă refuzaseră; poate că alții aveau să fie mai omeniști. Nu trebuia cu nici un chip să-mi pierd speranța.

Se aprobia Anul Nou. La 31 decembrie 1942 a sosit pe neașteptate un mare convoi care transporta cărbune. A trebuit să-l descarcăm în întregime în aceeași zi și să-l depozităm în pivnița clădirii de pe strada Narbutt. Era o muncă grea, anevoieasă, și ne-a luat mai mult timp decât credeam. În loc să pornim spre ghetou la ora șase seara, n-am reușit să plecăm de-acolo decât după ce se înnoptase de mult.

Mergeam întotdeauna pe același drum, în grupuri de câte trei, de pe strada Polna pe strada Chałubiński, apoi de-a lungul străzii Żelazna în ghetou. Ajunsesem deja pe strada Chałubiński, când am auzit strigăte disperate din capul coloanei. Ne-am oprit. În clipa următoare, am văzut ce se întâmplase. Cu totul întâmplător, dădusem peste doi SS-iști beți crișă. Unul dintre ei era Trosc-Pleosc. Au tăbărât asupra noastră, lovindu-ne cu bicele de care nu se despărțeau nici măcar când plecau la băut. Au făcut-o sistematic, bătând pe rând fiecare grup de câte trei, începând din fruntea coloanei. Când au terminat, s-au așezat la câțiva pași de noi, pe caldrâm, și-au scos pistoalele, iar Trosc-Pleosc a strigat:

— Intelectualii, un pas înainte!

Întențiile lor erau clare: voiau să ne ucidă pe toți, imediat. Mi-a venit greu să mă decid ce am de făcut. Dacă nu ne supuneam, riscam să-i înfuriem și mai rău. Ar fi sfârșit prin a ne tări chiar ei afară din coloană, biciuindu-ne iar, înainte de a ne omori, drept pedeapsă că nu

ieşisem din formaţie de bunăvoie. Istoricul dr Zajczyk, un lector universitar care stătea alături de mine, tremura din toate încheieturile, asemenei mie, şi nu se putea hotărî nici el. La al doilea ordin, am ieşit din rând. În total eram şapte. M-am pomenit iarăşi faţă în faţă cu Trosc-Pleosc, care acum ţipa direct către mine.

— Te învăţ eu ce înseamnă disciplina! De ce ţi-a trebuit atâta?

Îmi flutură pe sub nas pistolul.

— Trebuia să fiţi aici la ora şase, şi acum e zece noaptea!

N-am spus nimic, convins că în clipa următoare m-ar fi împuşcat oricum. Mă privi ţintă, cu ochi înceţoşaţi, se poticni sub un felinar, apoi ne anunţă în chip neaşteptat, cu o voce cât se poate de fermă:

— Voi, aştia şapte, răspundeţi personal de întoarcerea coloanei în ghetou. Puteţi pleca.

Ne întorseserăm deja, când zbieră deodată:

— Înapoi!

De data asta se afla în dreptul dr Zajczyk. Îl apucă de guler, îl zgâlţâi şi spuse rânjind:

— Ştii de ce v-am bătut acum?

Zajczyk nu spuse nimic.

— Ei, ştii de ce? repetă el.

Un bărbat aflat ceva mai departe, vizibil alarmat, întrebă timid:

— De ce?

— Ca să vă aduc aminte că-i Anul Nou!

Când am format din nou coloana, am mai auzit un ordin:

— Cântaţi!

L-am privit pe Trosc-Pleosc uluiţi. Se clătină din nou, râgâi şi adăugă:

— Cântaţi ceva vesel!

Râzând de propria-i glumă, se întoarse și plecă bă-lăbanindu-se de-a lungul străzii. După câțiva pași se opri și strigă amenințător:

— Cântați bine și tare!

Nu ștui cine a fost primul care a dat tonul, sau de ce i-a venit în minte tocmai cântecul acela ostășesc. Am început să cântăm și noi. În fond, nu conta ce cântam.

Abia astăzi, când îmi amintesc acel moment, îmi dau seama cătă tragedie se ascundea în ridicoulul situației. În Ajunul Anului Nou, o mână de evrei vlăguiti străbateau străzile orașului unde de ani de zile fusese interzisă orice manifestare a patriotismului polonez, cântând cât ii țineau plămânnii și fără să li se întâmple nimic rău un cântec patriotic, *Hej, strzelcy wraz!* — „Hei, pușcași, înainte!”

1 ianuarie 1943. Anul în care Roosevelt anunțase că nemții vor fi învinși. Ce-i drept, înregistrau acum mai puține succese pe front. De-ar fi fost liniile frontului mai aproape de noi! Sosiră vești despre înfrângerea germană la Stalingrad; erau prea importante pentru a fi mușamalizate sau trecute ușor cu vederea în presă, afirmându-se, ca de obicei, că „acest lucru n-avea nici o însemnatate pentru mersul victorios al războiului”. De astă dată, nemții au fost nevoiți să admită realitatea și au declarat trei zile de doliu, prima perioadă liberă de care ne bucuram după luni în sir de muncă. Cei mai optimiști dintre noi își frecau bucuroși mâinile, ferm convinși că războiul avea să se termine cât de curând. Pesimistii erau de altă părere: socoteau că războiul urma să continue o bună bucată de vreme, dar că nu mai exista nici cel mai mic dubiu cu privire la rezultatul său final.

În paralel cu știrile politice din ce în ce mai bune, organizațiile clandestine din ghetou și-au intensificat activitățile. și grupul meu era implicat. Majorek, care ne aducea zilnic saci de cartofi din oraș, strecuру munizioni dedesubtul lor. Le împărteam între noi și le introduceam în ghetou ascunse în cracii pantalonilor. Era o treabă riscantă, și într-o zi am fost cu toții la un pas de tragedie.

Majorek livrase sacii, ca de obicei, la depozitul unde eram repartizat eu. Trebuia să-i golesc, să ascund munțiile și să le împart colegilor mei în acea seară. Dar nici n-apucase bine Majorek să descarce sacii și să părăsească magazia, că ușa a fost dată în lături și Untersturmführer-ul Young s-a năpustit înăuntru. Privi în jur, observă sacii și se îndreptă spre ei. Am simțit cum mi se moaie genunchii. Dacă inspecta conținutul lor, eram pierduți, cel dintâi care avea să primească un glonțe în cap fiind eu. Young se opri în fața sacilor și încercă să desfacă unul. Sfoara se încurcase însă și era greu de deznodat. SS-istul înjură nerăbdător și se uită la mine.

— Dezleagă-l! se răsti el.

M-am apropiat de dânsul, încercând să-mi liniștesc nervii. Am desfăcut nodul anume foarte încet, aparent cât se poate de calm. Cu mâinile în șold, neamțul privea.

— Ce-i înăuntru? întrebă el.

— Cartofi. Avem permisiunea să aducem zilnic în ghetou ceva cartofi.

Sacul era acum deschis. Veni și ordinul următor:

— Scoate-i să-i văd.

Am băgat mâna în sac. Nici urmă de cartofi. Întâmplător, Majorek cumpărase astăzi niște făină de ovăz și fasole, în loc de cartofi. Erau deasupra, iar cartofii la fundul sacului. Am scos o mână de păstăi lungi, galbene.

— Cartofi, hai?

Young râse sarcastic. Apoi îmi porunci:

— Caută mai la fund!

De astă dată, am scos o mână de făină de ovăz. Mă așteptam să mă lovească dintr-o clipă în alta, fiindcă-l mințisem. De fapt, asta și speram să se întâmple; i-ar fi mutat gândul de la sac. Totuși, nu mi-a dat nici măcar o palmă. S-a răsucit pe călcâie și a plecat. Năvăli însă imediat înapoi, ca și cum s-ar fi așteptat să mă prindă

comitând o nouă infracțiune. Stăteam în mijlocul magaziei, încercând să-mi revin din spaima prin care trecusem. A trebuit să mă adun. Abia când am auzit pașii lui Young răsunând tot mai slab pe corridor, până s-au pierdut cu totul, m-am repezit să golesc sacii, ascunzând muniția sub o grămadă de var care fusese deșertată într-un colț al depozitului. În acea seară, când ne-am apropiat de ghetou, am aruncat ca de obicei peste zid noua provizie de gloanțe și grenade de mâna. Scăpasem de ele!

Pe 14 ianuarie, într-o vineri, furioși din pricina înfrângerilor suferite în prima linie a frontului și iritați de bucuria evidentă a polonezilor, nemții au reînceput vânătoarea de oameni. Acum, vânătoarea s-a extins asupra întregii Varșovii. Trei zile la rând nu s-au mai oprit. În fiecare zi, când plecam la lucru și când ne întorceam în ghetou, vedeam oameni urmăriți și capturați pe străzi. Convoaie de camioane ale poliției, încărcate cu prizonieri, se îndreptau spre pușcărie și revaneau goale, gata să adune o nouă serie de viitori deținuți în lagărele de concentrare. O seamă de arieni s-au refugiat în ghetou. În acele zile grele s-a înregistrat un nou paradox al perioadei de ocupație: banderola cu Steaua lui David, odioasă unul dintre simbolurile cele mai amenințătoare, a devenit o formă de protecție peste noapte, fiind că nu evreii erau cei hăituiți acum.

După două zile însă, ne-a venit și nouă rândul. Luni dimineață, când am părăsit clădirea, n-am mai regăsit în drum tot grupul nostru, ci numai câțiva muncitori, considerați, de bună seamă, indispensabili. Ca „administrator al depozitului”, mă număram printre ei. Am pornit, escortați de doi polițiști, către poarta ghetoului. De obicei, era păzită doar de ofițerii poliției evreiești, dar în acea zi o întreagă unitate a poliției germane con-

trola atent documentele tuturor celor care plecau din ghetou la muncă. Un băiețaș de vreo zece ani veni alergând de-a lungul trotuarului. Era foarte palid și atât de speriat, încât a uitat să-și scoată șapca în fața unui polițist german care se îndrepta spre el. Neamțul se opri, scoase revolverul fără nici o vorbă, îl puse la tâmpla băiatului și trase. Copilul se prăbuși la pământ, cu brațele fluturându-i prin aer, apoi rămase nemîșcat și muri. Calm, polițistul își puse revolverul în toc și-și continuă drumul. M-am uitat la el: n-avea trăsături deosebit de aspre și nici nu părea furios. Era un bărbat normal, flegmatic, care-și îndeplinise una dintre numeroasele îndatoriri zilnice mărunte, uitând-o apoi pe loc, fiindcă îl așteptau alte treburi, mult mai importante.

Ne aflam deja în zona ariană, când am auzit împușcături în spatele nostru. Veneau dinspre celelalte grupuri de muncitori evrei, asediate în ghetou și replicând, pentru prima dată, cu focuri de armă terorii germane.

Ne-am văzut abătuți de drum, întrebându-ne cu totii ce-avea să se întâmpile acum în ghetou. Nu încăpea nici o îndoială că începuse o nouă fază a lichidării lui. Micul Prózański mergea alături de mine, neliniștit la gândul că părinții lui rămăseseră în camera noastră și întrebându-se dacă vor reuși să se ascundă undeva la timp ca să scape de strămutare. Cât despre mine, eram främântat de propriile mele griji, de o factură foarte specială: îmi lăsasem stiloul și ceasul, singura mea avere, pe masa din cameră. În caz că reușeam să fug, plănuisem să le vând și să trăiesc câteva zile din banii obținuți astfel, suficienți până să găsesc, cu ajutorul prietenilor mei, pe cineva care să mă ascundă.

În acea seară, nu ne-am întors în ghetou; am fost încartiruiți provizoriu pe strada Narbutt. Abia mai târziu am aflat ce se petrecuse în spatele zidurilor, unde oa-

menii s-au apărat cum au putut mai bine înainte de-a fi scoși din locuințele lor și trimiși la moarte. S-au ascuns în locuri pregătite din vreme, iar femeile au turnat apă pe casa scărilor, ca să înghețe și să îngreuneze accesul nemților la etajele superioare. Unele clădiri erau pur și simplu baricadate, iar locatarii au schimbat focuri de armă cu SS-iștii, hotărâți să moară mai degrabă luptând decât să piară în camerele de găzare. Nemții îi evacuaseră pe pacienții din spitalul evreiesc aşa cum erau, în lenjerie de corp, îi încărcaseră în camioane cu remorcă pe un ger de crăpau pietrele și-i duseseră la Treblinka. Dar, datorită acestei prime manifestări a rezistenței evreiești, nemții nu puseseeră mâna decât pe cinci mii de persoane în decursul a cinci zile, în loc de zece mii, cum avuseseră în plan.

În a cincea seară, Trosc-Pleosc ne informă că acțiunea de „curățare a ghetoului de elementele parazite” se încheia și că ne puteam întoarce acolo. Inimile ne băteau mai-mai să ne spargă pieptul. Străzile ghetoului oferea o priveliște cutremurătoare. Trotuarele erau acoperite de sticla de la geamurile sparte. Penele din pernele sfâșiate astupau canalele de scurgere. Erau pene peste tot; fiecare pală de vânt ridică nori groși, învolburând aerul ca o ninsoare deasă inversă, care se înălță de la pământ la cer. La fiecare pas, vedeam trupurile celor uciși. Domnea o asemenea tăcere pretutindeni, încât ecoul pașilor noștri ni se întorcea din pereții caselor, de parcă am fi trecut printr-un defileu stâncos, în munți. N-am mai găsit pe nimeni în cameră, dar nu fusese prădată. Toate erau exact aşa cum le lăsaseră părinții lui Prózański, reținuți pentru transport. Paturile de scanduri nu erau încă strânse după ultima noapte pe care-o petrecuseră aici, și pe plita de gătit, rece, se afla o cană cu puțină cafea pe care n-apucaseră să-o ter-

mine. Stiloul și ceasul meu erau pe masă, unde le lăsasem.

Trebuia să acționez acum energetic și rapid. Următoarea operațiune de strămutare urma să aibă loc probabil foarte curând, și de astă dată m-aș fi putut afla printre cei trecuți pe lista evacuațiilor. Prin intermediul lui Majorek, am luat legătura cu niște prieteni, o Tânără pereche de artiști. Andrzej Bogucki era actor, iar soția lui — o cântăreață care își interpreta rolurile sub numele de domnișoară, Janina Godlewska. Într-o zi, Majorek mi-a spus că aveau să vină pe la ora șase seara. În clipa în care muncitorii arieni au plecat acasă, am profitat să mă strecor pe poartă afară. Mă așteptau amândoi acolo. Am schimbat câteva cuvinte, le-am înmânat compozițiile mele, stiloul și ceasul, tot ce voiam să iau cu mine. Scoseseam deja lucrurile astea din ghetou și le ascunsesem în magazie. Ne-am întăles ca Bogucki să vină după mine sămbătă, la ora cinci, când un general SS urma să inspecteze clădirea. Contam pe agitația pe care avea să-o provoace sosirea lui, ca să pot ieși mai ușor.

În ghetou, atmosfera devenise tot mai tensionată și apăsătoare. Plutea în aer ceva rău prevestitor. Comandantul poliției evreiești, colonelul Szeryński, s-a sinucis. Trebuie să fi primit niște vești tare proaste dacă până și el, mai apropiat decât oricine altcineva de nemți, omul de care aveau o imperioasă nevoie și care ar fi fost ultimul strămutat, nu mai găsise o altă soluție decât moartea. În fiecare zi când ieșeam la muncă, se amestecau printre noi și alți evrei, încercând să scape în zona ariană a zidului. Nu reușeau întotdeauna. Erau așteptați de spioni, agenți plătiți sau voluntari, pândind pe vreo străduță laterală și atacându-i apoi pe fugari, silindu-i să le dea banii și bijuteriile și amenințându-i că, dacă nu se supun, îi predau nemților. Adeseori îi dădeau pe mâna lor chiar și după ce-i depozaud de bunuri.

Władysław Szpilman
fotografie făcută pentru buletinul de identitate, 1942

Władysław Szpilman
cu frații lui, Halina, Regina
și Henryk, 1914

Władysław Szpilman
cu părinții lui, 1935

În studio la
Radio Polonia

ANDRZEJ GOLDFEDER

Afiș pentru
concertele de la
Café Sztuka, Ghetoul
din Varșovia, 1942

WŁADYSŁAW SZPILMAN

Wilm Hosenfeld, 1944

În acea sămbătă, mi-a tremurat inima în mine începând de dimineată. Oare avea să meargă? Orice pas greșit însemna moarte instantanee. După-amiază, generalul a apărut, la momentul stabilit, să-și facă inspecția. O vreme, SS-iștii, ocupați până peste cap, și-au luat gândul de la noi. Pe la ora cinci, muncitorii arieni au început lucrul pentru acea zi. Mi-am pus paltonul, mi-am scos — pentru prima dată în trei ani — banderola cu steaua albastră și m-am strecurat pe poartă alături de ei.

Bogucki mă aștepta la colțul străzii Wiśniowa. Însemna că, până în acea clipă, totul se petrecuse conform planului. Când m-a văzut, s-a îndepărtat repede. Mergeam la câțiva pași în urma lui, cu gulerul paltonului ridicat, încercând să nu-l pierd din ochi în întuneric. Străzile erau pustii și foarte slab luminate, conform regulamentelor în vigoare de la începerea războiului. Trebuia doar să am grija să nu mă întâlnesc cu vreun neamț în lumina unui felinar, unde ar fi putut să-mi vadă fața. Am apucat-o pe drumul cel mai scurt, grăbind pasul, dar mie tot mi se părea fără capăt. În sfârșit, ne-am atins ținta călătoriei — strada Noakowski, numărul 10 —, unde urma să mă ascund la etajul cinci, în atelierul unui artist, încăpere aflată la dispoziția lui Piotr Perkowski, unul dintre liderii muzicienilor care conspirau la acea vreme împotriva nemților. Am urcat iute scările, câte trei deodată. Janina Godlewska ne aștepta în studio; părea nervoasă și speriată. Văzându-ne, a scos un oftat de ușurare.

— Of, bine că ați ajuns!

Se luă cu mâinile de cap și adăugă, aplecându-se către mine:

— Abia după ce-a plecat Andrzej să te aducă mi-am dat seama că azi e 13 februarie — 13, zi cu ghinion!

Atelierul artistului unde mă găseam acum, și unde urma să stau o vreme, era de fapt o cameră foarte spațioasă, cu un tavan din sticlă. De o parte și de alta, avea niște firide fără ferestre, închise cu uși. Familia Bogucki îmi făcuse rost de un pat pliant care, după paturile din scândură pe care dormisem atâtă timp, mi se părea extrem de confortabil. Eram foarte fericit pur și simplu pentru că nu mai dădeam cu ochii de nemți. Nu mai trebuia să-i aud cum tipă sau să mă tem că în orice moment aş putea fi bătut sau chiar ucis de un SS-ist. În acele zile, am încercat să nu mă gândesc la ce mă așteaptă înainte de sfârșitul războiului — dacă aveam să apuc acea clipă. M-au bucurat veștile aduse într-o bună zi de doamna Bogucka: trupele sovietice puseseră din nou stăpânire pe Harkov. Și totuși, ce-avea să se aleagă de mine? Mi-am dat seama că nu pot rămâne multă vreme în atelier. Perkowski trebuia să găsească un chiriaș în următoarele zile, fie și numai pentru că nemții anunțaseră un recensământ care presupunea percheziționarea tuturor caselor de către poliție, spre a controla dacă oamenii erau înregistrați corect și aveau dreptul să locuiască acolo. Potențiali chiriași veneau să vadă camera aproape în fiecare zi, și atunci trebuia să mă ascund într-una din nișe și să încui ușa pe dinăuntru.

După două săptămâni, Bogucki s-a întăles cu fostul director muzical de la Radio Polonia, șeful meu de di-

naintea războiului, Edmund Rudnicki, care sosi într-o seară împreună cu un inginer pe nume Gębczyński. Urma să mă mut în casa inginerului și a soției sale, la parterul aceleiași clădiri. În acea seară, am atins clavatura unui pian pentru prima oară după șapte luni. Șapte luni în care îi pierdusem pe toți cei dragi mie, supraviețuiesem lichidării ghetoului și ajutasem la demolarea zidurilor lui, aruncând în jur tencuială și grămezi de cărămizi. La început, m-am opus insistențelor doamnei Gębczyńska, dar în cele din urmă am cedat. Degetele mele înțepenite se plimbau fără tragere de inimă pe clape, iar sunetul era supărător de ciudat și mă călca pe nervi.

În aceeași seară, am auzit o altă știre alarmantă. Gębczyński a primit un telefon de la un prieten bine informat de obicei care i-a spus că a doua zi oamenii aveau să fie vânați în tot orașul. Eram cu toții cât se poate de neliniștiți. Cu toate acestea, s-a dovedit a fi o alarmă falsă, ca multe altele din acea perioadă. A doua zi, și-a făcut pe neașteptate apariția un fost coleg de la studio-ul de radio, dirijorul Czesław Lewicki, care mi-a devenit mai târziu prieten apropiat. Avea la dispoziție o garsonieră pe strada Puławska, numărul 83, dar nu locuia acolo, și a fost de acord să mă lase s-o ocup eu.

Am părăsit apartamentul lui Gębczyński sâmbătă, 27 februarie, pe la ora șapte seara. Slavă Domnului, era întuneric beznă. Am luat o trăsură din Plac Unii, am ajuns fără nici un fel de probleme pe strada Puławska și am urcat grăbiți la etajul patru, sperând să nu ne întâlnim cu nimeni pe scări.

Garsoniera s-a dovedit a fi confortabilă și elegant mobilată. Străbateai un culoar ca să ajungi la toaletă, iar în celălalt capăt exista un dulap mare în perete și un aragaz. Camera cuprindea o canapea comodă, un șifonier,

o mică etajeră pentru cărți, o măsuță și niște scaune confortabile. Mica bibliotecă era plină de partituri muzicale, și avea și câteva cărți de teorie. Mă simțeam ca-n paradis. În prima noapte n-am dormit prea mult; voi am să mă bucur de plăcerea de a sta întins pe o canapea adevarată, cu arcuri bune.

A doua zi, Lewicki a venit cu o prietenă, doamna Malczewska, soția unui doctor, ca să-mi aducă lucrurile. Am vorbit despre cum aveam să mă hrănesc și cum urma să mă descurc la recensământul de-a doua zi. Trebuia să petrec toată ziua în toaletă, cu ușa încuiată pe dinăuntru, tot aşa cum încuiasem ușile firidelor din atelier. Chiar dacă nemții dădeau buzna în apartament în timpul recensământului, am socotit că era puțin probabil să remarce ușița în spatele căreia mă ascundeam. Cel mult, ar fi putut-o lua drept ușa unui dulap încuiat.

M-am ținut strict de acest plan strategic. Luându-mi o mulțime de cărți, m-am închis dimineață în toaletă și am așteptat cu răbdare până seara — nu era tocmai ușor să stai acolo mult timp, și de pe la prânz n-am făcut decât să visez că-mi întind picioarele. Toată manevra s-a dovedit inutilă; abia spre seară a trecut pe la mine Lewicki, deopotrivă neliniștit și curios să afle ce făceam. A adus cu el votcă, pâine, cârnați și unt, și ne-am ospătat regește. Recensământul urmărea ca nemții să-i depisteze dintr-un foc pe toți evreii care se ascundeau în Varșovia. Pe mine nu m-au găsit, și m-am simțit din nou încrezător în șansa mea.

Lewicki locuia destul de departe, aşa că am convenit să ne vedem numai de două ori pe săptămână, ca să-mi aducă de mâncare. Trebuia să-mi ocup într-un fel sau altul timpul dintre vizitele lui mult așteptate. Am citit mult și am învățat să-mi pregătesc niște mâncăruri

delicioase, urmând sfaturile culinare ale soției docto-rului. Totul trebuia făcut fără nici un zgomot. Mă de-plasam cu încetinatorul, în vîrful degetelor — ferească Dumnezeu să mă fi pocnit de vreun obiect! Pereții erau subțiri, și orice mișcare neatentă m-ar fi dat de gol față de vecini. Îi puteam auzi distinct, mai ales pe cei din stânga. Judecând după vocile lor, locatarii din acel apartament erau un cuplu Tânăr, proaspăt căsătoriți; își începeau în fiecare seară conversația cu nume tan-dre de alint — „Pisicuțo” și „Cățelușule”. Cam după un sfert de oră, armonia domestică se risipea, cei doi ridi-cau vocea, iar epitetele pe care le foloseau de astă dată erau luate din întregul nomenclator al animalelor domes-tice, culminând cu porcul. Atunci intervenea, pesemne, reconcilierea; vocile rămâneau tăcute o vreme, apoi au-zeam o a treia voce, sunetul pianului la care Tânără fe-meie cânta cu sensibilitate — deși de multe ori apăsa gre-șit clapele. Oricum, melodia ei nu dura de obicei prea mult. Muzica se oprea, și o voce de femeie iritată relua cearta.

— Foarte bine, atunci, n-am să mai cânt! Totdeauna pleci când încep să cânt.

Și iar începeau să dea o raită prin lumea anima-lelor.

În timp ce-i ascultam, mă gândeam cu tristețe c-aș fi dat oricât — și aş fi fost din cale-afară de fericit — măcar să pot atinge vechiul pian hodorogit și dezacor-dat care provoca atâtea necazuri și ceartă în vecini.

Zilele treceau. Doamna Malczewska sau Lewicki mă vizitau în mod regulat, de două ori pe săptămână, adu-cându-mi de-ale gurii și vești privind ultimele evolu-ții politice. Nu erau încurajatoare: mi-a părut rău să aud că trupele sovietice cedaseră din nou Harkovul, iar Alian-ții se retrăgeau din Africa. Condamnat la inactivitate,

petrecându-mi cele mai multe zile singur cu gândurile mele sumbre, meditând iar și iar la soarta cumplită a familiei mele, m-am trezit că îndoielile și deprima-rea mea se adâncesc. Când mă uitam pe fereastră la traficul de afară, mereu același, și-i vedeam pe nemți cum se mișcă la fel de calm ca întotdeauna, mi se părea că starea asta de lucruri n-o să se mai sfârșească niciodată. Și atunci, ce urma să se întâmple cu mine? După ani de suferință inutilă, aveam să fiu descoperit într-o bună zi și ucis. Tot ce puteam spera era să mă sinucid, ca să nu cad viu în mâinile nemților.

Mi-am mai revenit oarecum abia după ce a început marea ofensivă aliată din Africa, încununată de victorii succesive. Într-o zi caldă de mai, tocmai îmi pregăteam o supă pentru prânz, când a apărut Lewicki. Găfăind, fiindcă urcase în fugă cele patru etaje, se opri cât să-și tragă răsuflarea și apoi îmi spuse nouitatea: rezistența germană și italiană din Africa cedase, în fine.

De-ar fi început totul mai devreme! Dacă trupele aliate ar fi izbutit să obțină succese mai degrabă în Europa decât în Africa, poate m-aș fi entuziasmat și eu. Atunci poate că răzmerița uneltită și organizată de puținii evrei rămași în ghetou ar fi avut o sansă cât de mică să reușească. În paralel cu veștile tot mai bune aduse de Lewicki, circulau și detaliile din ce în ce mai complete despre tragicile acțiuni ale camarazilor mei: mâna de evrei care hotărâseră să opună o rezistență activă nemților în această din urmă și fără de speranță etapă. Din publicațiile clandestine pe care le primeam, am aflat despre revolta evreilor, despre luptele pentru fiecare clădire și pentru fiecare palmă de stradă, și despre mările pierderi suferite de nemți. Cu toate că în timpul luptelor din ghetou fuseseră antrenate artleria, tancurile și forțele aeriene, nemților le-au fost necesare câ-

teva săptămâni pentru a-i lichida pe rebeli, chiar dacă erau mult mai slabii decât ei. Nici un evreu nu voia să fie prins viu. Când nemții capturau un imobil, femeile care se mai aflau înăuntru își luau copiii în brațe, se duceau în balcoanele de la ultimul etaj și se aruncau în gol. Când mă aplecam seara peste geam, la ora stingerii, puteam zări flăcările care cuprinseseră nordul Varșoviei și nori grei de fum plutind pe cerul limpede și înstelat.

Pe la începutul lui iunie, Lewicki a venit într-o zi pe neașteptate, nu la ora obișnuită, ci la prânz. De astă dată nu-mi mai aducea vești bune. Era neras, cu ochii încercănați, ca și cum n-ar fi dormit toată noaptea, iar chipul său trăda o tulburare adâncă:

— Îmbracă-te! mi-a șoptit.

— Ce s-a întâmplat?

— Ieri-seară Gestapoul mi-a sigilat camera de la doctorul Malczewski. Pot sosi aici dintr-o clipă în alta. Trebuie să plecăm imediat.

Să plecăm? Ziua-n amiaza mare? Era sinucidere curată, cel puțin în ce mă privea. Lewicki începea să-și piardă răbdarea.

— Haide-odată! mă îndemnă el, văzând cum stau nemîșcat, în loc să-mi împachetez lucrurile într-o geantă.

Hotărî să mă încurajeze și să mă înveselească.

— Nu te teme, începu el nervos. Totul e sub control. Te așteaptă cineva, nu departe de aici, pregătit să te ducă într-o casă mai sigură.

Tot nu-mi venea să mă urnesc. Ce-o fi o fi, m-am gândit. Lewicki oricum ar fi scăpat, și Gestapoul n-avea să-i dea de urmă. Dacă se întâmpla ce e mai rău, preferam să-mi pun capăt zilelor aici, decât să risc aventurându-mă din nou prin oraș. Pur și simplu nu mai aveam puterea să fac. I-am explicat într-un fel toate astea prie-

tenului meu și ne-am îmbrățișat, fără să fim câtuși de puțin convinși că ne vom mai întâlni vreodată. Apoi Lewicki părăsi apartamentul.

Am început să mă plimb încolo și-ncoace prin camera care mi se păruse a fi locul cel mai sigur din lume, deși acum aducea mai degrabă cu o cușcă. Fusesem închis acolo ca un animal, și era doar o chestiune de timp înainte ca ucigașii să mă găsească și să mă omoare. Aveau să fie încântați de prada lor. Nu mai fumasem niciodată, dar în acea zi, pe când îmi așteptam moartea, am fumat toate cele o sută de țigări pe care mi le adusese Lewicki. Moartea se lăsa însă așteptată, ceas după ceas. Știam că oamenii Gestapoului descind de obicei seara sau dimineața devreme. Nu m-am dezbrăcat și n-am aprins lumina, ci am continuat să mă uit țintă la balustrada balconului, vizibilă prin fereastră, cu urechea ciulită la cel mai mic zgomot care venea din stradă sau dinspre casa scărilor. Ultimele cuvinte ale lui Lewicki îmi răsunau încă în urechi. Pusese deja mâna pe clanța ușii, dar s-a mai întors o dată, a venit la mine, m-a îmbrățișat iar și mi-a spus:

— Dacă apar și dau buzna în apartament, aruncă-te de la balcon. Nu-i lăsa să te prindă viu!

Apoi a adăugat, ca să-mi ușureze decizia de a mă sinucide:

— Am la mine otravă. N-or să pună mâna nici pe mine.

Dar acum se făcuse târziu. Pe stradă circulația încețase, și la ferestrele clădirii de vizavi luminile se stinseră una câte una. Nemții tot nu soseau. Nervii îmi erau întinși la maximum. Uneori mă pomeneam gândindu-mă că, dacă tot trebuiau să vină, atunci, cu cât mai repede, cu atât mai bine. Voiam să se sfârșească o dată cu chinurile astea. La un moment dat, în cursul ace-

lei nopți, mi-am schimbat planurile în legătură cu sînuciderea. Mi-a trecut prin minte că ar fi mai bine să mă spânzur decât să mă arunc de la balcon și, cu toate că n-aș putea spune de ce, moartea asta mi se părea un mod mai simplu și mai liniștit de a dispărea. Tot fără să aprind lumina, am început să bâjbâi prin cameră după ceva care să-mi servească drept frângchie. Până la urmă am găsit o bucată de sfoară lungă și solidă în spatele raftului cu cărți.

Am coborât tabloul care atârna deasupra etajeriei, am verificat dacă e prins bine în perete cârligul, am pre-gătit nodul — și am așteptat. Gestapoul nu a venit.

Nu au apărut nici dimineața în zori, și nici în zilele următoare. Dar vineri dimineața, pe la ora unsprezece, pe când zăceaam pe canapea după o noapte aproape albă, am auzit împușcături în stradă. Am dat fuga la fereastră. Se formase un cordon de poliție pe toată lărgimea străzii, inclusiv pe trotuar, și se trăgea la întâmplare în mulțimea care alerga unde vedea cu ochii. După un timp, s-au ivit câteva camioane SS, și o mare porțiune a străzii a fost înconjurată — partea unde se afla și clădirea mea. Grupuri de ofițeri ai Gestapoului intrau în casele din zonă și-i scoteau pe oameni afară. Au intrat și în imobil unde mă adăpostisem eu.

Nu mai încăpea nici o îndoială: aveau să-mi descoperă acum ascunzătoarea. Am împins un scaun spre etajera pentru cărți, ca să ajung mai ușor la cârligul tabloului, mi-am verificat lațul și m-am apropiat de ușă, trăgând cu urechea. Îi auzeam pe nemți cum strigă pe scări, câteva etaje mai jos. După o jumătate de oră, totul s-a cufundat iar în tăcere. Am privit pe fereastră. Blocada fusese ridicată, camioanele SS dispăruseră.

Iar m-au ocolit.

Trecuse o săptămână de la fuga lui Lewicki. Gestapoul tot nu apăruse, și treptat nervii mi s-au potolit. Dar exista o altă amenințare: începeau să mi se termene rezervele de alimente. Nu mai aveam decât o cantitate mică de fasole și făină de ovăz. Mâncam doar de două ori pe zi, iar când îmi făceam supă puneam de fiecare dată numai zece boabe de fasole și o lingură de ovăz; însă chiar porționate astfel, proviziile mele aveau să fie gata în câteva zile. Într-o dimineață, altă mașină a Gestapoului a tras în fața clădirii unde mă ascundeam. Doi SS-iști, cu o bucată de hârtie în mână, intră în imobil. Eram convins că pe mine mă caută, aşa că m-am pregătit de moarte. Nici de astă dată nu eu eram prada pe care intenționau s-o vâneze.

Proviziile mi s-au terminat în cele din urmă. Două zile n-am mai înghițit decât apă. Aveam două alternative: să mor de foame sau să risc o ieșire afară ca să cumpăr o pâine de la brutăria cea mai apropiată. Am optat pentru a doua variantă. M-am ras cu grija, m-am îmbrăcat și am părăsit clădirea la ora opt dimineață, silindu-mă să merg cât mai natural. Nimeni nu m-a remarcat, în ciuda trăsăturilor mele „neariene”. Am cumpărat pâinea și m-am înapoiat în apartament. Era 18 iulie 1943. Am trăit din pâinea aceea — n-aveam bani pentru mai mult — vreme de zece zile, până pe 28 iulie.

Pe 29 iulie, puțin după prânz, am auzit o bătaie ușoară în ușă. N-am reacționat. După un timp, o cheie s-a

răsucit în broască, s-a deschis ușa și un Tânăr pe care nu-l știam își făcu apariția.

— Nimic deosebit?

— Nimic.

Abia atunci își îndreptă atenția spre mine. Mă privi din cap până-n picioare, cu uimire în ochi.

— Așadar, n-ai murit?

Am ridicat din umeri. Bănuiam că arăt destul de viu ca să nu mai fie nevoie să răspund. Străinul zâmbi și, într-un târziu, se prezenta: era fratele lui Lewicki, și venise să-mi spună că aveam să primesc de mâncare a doua zi. În zilele următoare, aveam să fiu dus în altă parte, fiindcă Gestapoul încă îl mai căuta pe Lewicki și putea oricând să dea o raită pe aici.

A doua zi, inginerul Gębczyński trecu pe la mine însoțit de un alt bărbat, pe care mi-l prezenta ca fiind un tehnician de radio pe nume Szałas, un militant clandestin de nădejde. Gębczyński se repezi să mă strângă la piept; fusese încredințat că murisem de foame și de slăbiciune. Îmi spuse că toți prietenii noștri comuni fuseseră îngrijorați de soarta mea, dar că nu s-au putut aprobia de clădire, ținută permanent sub observație de niște agenți secreți. De îndată ce supraveghetorii plecaseră, i se spusese să aibă grijă de rămașițele mele și să-mi facă o înmormântare decentă.

De acum înainte, Szałas urma să aibă permanent grija de mine, sarcină ce-i fusese încredințată de organizația clandestină.

S-a dovedit a fi însă un protector foarte dubios. Apărea cam din zece în zece zile cu o cantitate infimă de mâncare, explicându-mi că nu reușise să facă rost de mai mulți bani. I-am dat să vândă câteva din puținele lucruri pe care le mai aveam, dar totdeauna reieșea că-i fuseseră furate, aşa că venea din nou cu foarte puțină

hrană, suficientă pentru două-trei zile, deși uneori trebuia să-mi ajungă două săptămâni. Când, în cele din urmă, cădeam la pat, epuizat de foame și convins că eram aproape cu un picior în groapă, Szałas se ivea iar cu ceva alimente pentru mine, cât să mă țină în viață și să-mi dea puterea de a continua să mă chinui. Radios și evident cu mintea în altă parte, mă întreba întotdeauna:

— Ei, n-ai murit încă?

Eram încă în viață, deși combinația dintre malnutriție și mâhnire mă îmbolnăvise de icter. Szałas n-a luat asta prea în serios, și mi-a istorisit povestea „veselă” a bunicului său, a cărui prietenă l-a părăsit când s-a îmbolnăvit brusc de icter. După părerea lui Szałas, icterul nu era mare scofală. Drept consolare, mi-a spus că Aliații debarcaseră în Sicilia. Apoi și-a luat rămas-bun și a plecat. A fost ultima noastră întâlnire: n-a mai venit pe la mine nici după zece zile; au trecut apoi două-sprezece zile, pe urmă două săptămâni.

Nu mâncam nimic; nu mai aveam putere nici să mă târasc până la robinet, să beau apă. Dacă Gestapoul ar fi apărut acum, n-aș fi fost în stare să mă spânzur. Moțăiam cât era ziua de lungă, iar când mă trezeam cădeam pradă unor cumplite accese de foame. Fața, brațele și picioarele începuseră deja să mi se umfle, când, în mod cu totul nesperat, doamna Malczewska veni pe la mine: știam că ea, soțul ei și Lewicki fuseseră nevoiți să plece din Varșovia și să se ascundă. Era convinsă că n-avea de ce să-și facă griji în privința mea și trecuse numai ca să stea puțin de vorbă cu mine, la o ceașcă de ceai. Am aflat că Szałas colectase bani în contul meu prin toată Varșovia și, cum nimeni nu se opunea când era în joc viața unui om, adunase o sumă frumuoșică. Îi asigurase pe prietenii mei că mă vizitează aproape zilnic și că nu duc lipsă de nimic.

Soția doctorului părăsi din nou Varșovia câteva zile mai târziu, dar înainte de a pleca îmi lăsă niște provizii îmbelșugate și-mi făgădui un sprijin mai de încredere.

Pe 12 august, cam pe la vremea prânzului, pe când îmi pregăteam ca de obicei o supă, am auzit cum cineva încearcă să intre cu forță în apartament. Nu aşa ciocăneau prietenii veniți să mă viziteze; era o bătaie puternică în ușă. Așadar, nemții. După o vreme, am identificat vocile care însoțeau bubuiturile acelea ca fiind ale unor femei. Una dintre ele răcni:

— Deschide imediat ușa, sau chem poliția!

Loviturile devineau din ce în ce mai insistente. Nu încăpea nici o îndoială: locatarii din clădire aflaseră că mă ascund acolo și hotărâseră să mă predea nemților, ca să nu fie acuzați că adăpostesc un evreu.

M-am îmbrăcat repede și am vîrât compozițiile și câteva lucruri într-o geantă. Pentru o clipă, loviturile au încetat. Pe semne că femeile, iritate de tăcerea mea, se pregăteau să-și pună amenințarea în practică și porniseră deja spre cel mai apropiat post de poliție. Am deschis atent ușa și m-am strecurat pe trepte, când deodată m-am trezit față în față cu una dintre femei. Stătea de pază acolo, ca nu cumva să scap. Mi-a barat drumul.

— Ești din apartamentul acela?

Arătă spre ușă.

— Nu ești înregistrat.

I-am spus că proprietarul apartamentului era un prieten de-al meu și că nu-l găsim acasă. Explicația mea n-avea nici un sens și, firește, femeia aceea agresivă n-a fost cătuși de puțin convinsă.

— Ia să-ți văd permisul! Permisul — imediat! răcni ea și mai furioasă.

Ici și colo, alții locatari ai imobilului începeau să scoată capul pe ușă, alarmați de zgomet.

Am împins-o pe femeie într-o parte și m-am repetit în jos, pe scări. Am auzit-o cum țipă strident în urma mea.

— Închideți ușa din față! Nu-l lăsați să iasă!

La parter, am trecut în goană pe lângă portăreasă. Din fericire, nu auzise ce striga cealaltă femeie pe scări. Am ajuns la ieșire și am fugit în stradă.

Scăpasem încă o dată de la moarte, dar tot mă mai aștepta la cotitură. Era unu după-amiaza, și eu umblam pe străzi: neras, netuns de mai multe luni, îmbrăcat într-un costum șifonat și ponosit. Aș fi atras oricum atenția, chiar și fără trăsăturile mele semite. Am luat-o pe o străduță laterală, grăbind pasul. Încotro s-o apuc? Singurele cunoștințe pe care le aveam în vecinătate erau cei din familia Boldok, care locuiau pe strada Narbutt. Eram însă atât de agitat, încât m-am rătăcit, cu toate că știam bine cartierul. Am bântuit pe străduțe aproape o oră, până când, în fine, am ajuns la destinație. Am ezitat îndelung înainte de a suna, cu speranța că voi găsi un adăpost în spatele acelei uși, știind prea bine cât de periculoasă putea fi prezența mea pentru găzde. Dacă eram găsit acolo, binefăcătorii mei ar fi fost și ei împușcați. Dar n-aveam alternativă. De cum au deschis ușa, i-am asigurat că n-am să stau mult; voiam doar să dau câteva telefoane, ca să văd unde puteam găsi o nouă ascunzătoare permanentă. Dar telefoanele mele au fost un eșec. Mai mulți prieteni de-aici nu mă puteau primi, alții nu puteau pleca de acasă, fiindcă organizațiile noastre tocmai prădaseră în acea zi una dintre cele mai mari bănci din Varșovia, și tot centrul orașului era încercuit de poliție. Înținând cont de această situație, familia Boldok, un inginer și soția lui, a decis să mă lase să dorm într-un apartament gol situat la un etaj inferior, de la care avea cheile. A doua zi își făcu apa-

riția fostul meu coleg de la radio, Zbigniew Jaworski. Urma să stau cu el câteva zile.

Așadar, mă aflam în siguranță în casa unor oameni buni, cărora le păsa de mine! În prima seară, am făcut o baie, apoi am avut o cină delicioasă, stropită cu câteva pahare de snaps, care, din păcate, nu mi-au făcut prea bine la ficat. Însă în ciuda atmosferei plăcute și, mai presus de toate, a ocaziei de-a vorbi pe săturate după atâtea luni de tăcere forțată, plănuiam să-mi părăsesc prietenii cât mai repede posibil, de frică să nu-i pun în pericol, deși Zofia Jaworska și curajoasa ei mamă, doamna Bobrowickna, o femeie de vreo șaptezeci de ani, m-au îndemnat să stau acolo cât era nevoie.

Între timp, toate încercările mele de a-mi găsi o nouă ascunzătoare au fost zadarnice. Mă loveam de refuzuri pretutindeni. Oamenii se temeau să ascundă un evreu; la urma urmei, riscau pedeapsa cu moartea. Mă simteam mai deprimat ca niciodată când, în ultima clipă, soarta mi-a venit din nou în ajutor, de astă dată sub forma Helenei Lewicka, cumnata doamnei Jaworska. Nu ne mai întâlnisem până atunci, era prima dată când mă vedea, dar când a aflat prin ce trecusem a fost imediat de acord să-mi ofere un adăpost. Îmi plânse de milă, deși nici viața ei nu fusese prea ușoară, și avea de jelit moartea multor prieteni și cunoștințe de-ale sale.

La 21 august, după ultima noapte pe care am petrecut-o cu familia Jaworski, pe când Gestapoul cutreiera prin cartier, fiinând pe toată lumea cu sufletul la gură de-atâta îngrijorare și neliniște, m-am mutat într-un bloc mare de apartamente, pe Aleja Niepodległości. Aceasta avea să fie ultima mea ascunzătoare înaintea rebeliunii poloneze și a distrugerii complete a Varșoviei — o garsonieră spațioasă, la etajul al patrulea, în care intrai direct din casa scărilor. Avea lumină electrică și gaze,

dar nu și apă curentă; apa era adusă de la un robinet de pe corridor, și tot acolo era și spălătorul comun. Vecinii mei erau intelectuali; aparțineau unei clase superioare locatarilor de pe strada Puławska. Cei din imediata mea apropiere erau un cuplu de militanți în clandestinitate. Erau căutați de poliție și nu dormeau acasă. Asta implica un risc și pentru mine, dar preferam să am în jur asemenea oameni decât polonezi semianalfabeti loiali stăpânilor, capabili să mă predea ca să-și salveze pielea. Celelalte clădiri din apropiere erau ocupate mai ales de nemți și adăposteau diverse autorități militare. Vizavi de ferestrele mele, se afla construcția neterminată a unui mare spital, prevăzută și cu un fel de depozit. În fiecare zi îi vedeam pe prizonierii de război bolșevici cum cărau înăuntru sau scoțea afară niște lădoaie grele. De astă dată, nimerisem într-una din zonele cele mai pline de nemți ale Varșoviei, chiar în gura lupului, încât, în mod paradoxal, eram poate mai în siguranță.

Aș fi fost foarte fericit în noua mea ascunzătoare dacă sănătatea n-ar fi început să mi se deterioreze rapid. Ficatul îmi dădea mult de furcă; pe la începutul lui decembrie am avut o criză atât de dureroasă, încât numai printr-un efort uriaș n-am țipat în gura mare. Criza a durat toată noaptea. Doctorul chemat de Helena Lewicka a diagnosticat o inflamație acută a veziciei biliare și mi-a recomandat o dietă strictă. Slavă Domnului că la vremea aceea nu mai eram în „grija” unuia ca Szałas; mă luase sub obloduirea ei Helena, femeie cu suflet bun și spirit de sacrificiu. Cu ajutorul ei, m-am însănătoșit treptat.

Și aşa am intrat în anul 1944.

Încercam să duc, pe cât posibil, o viață normală. Dîmineața, de la nouă la unsprezece, învățam engleză, ci-

team de la unsprezece la unu, îmi pregăteam prânzul, apoi, de la trei la șapte, reveneam la studierea englezii și la citit.

Între timp, nemții sufereau înfrângere după înfrângere. Despre contraatacuri nu se mai vorbea de mult. Se „reträgeau strategic” de pe toate fronturile, operațiune prezentată în presă drept cedarea unor zone lipsite de însemnatate, astfel încât linia frontului să fie scurată în avantajul Germaniei. Cu toate că erau învinși pe front, teroarea pe care o răspândeau în țările ocupate creștea continuu. În toamnă începuseră execuțiile publice pe străzile Varșoviei, iar acum aveau loc aproape zilnic. Ca întotdeauna, cu modul lor sistematic de a face lucrurile, avuseseră timp să demoleze zidăria ghetoului, „curățat” total de oameni. Distruseau clădire după clădire, stradă după stradă, iar molozul era scos din oraș pe ecartamentul îngust de cale ferată. „Stăpânii lumii”, a căror onoare fusese șirbită de răzmerița evreiască, erau acum deciși să nu lase piatră pe piatră.

La începutul anului, un eveniment complet neașteptat m-a scos din monotonia obișnuită. Într-o zi, cineva a încercat să-mi descuie ușa — dându-și toată silința, lucrând îndelung, încet, hotărât, cu pauze. La început, nu eram sigur ce puteau însemna toate astea. După o reflectie îndelungată, am ajuns la concluzia că era un spărgător, ceea ce ridică unele probleme. În ochii legii, amândoi eram niște criminali: eu, prin simplul fapt biologic de a fi evreu, el, ca hoț. Așadar, trebuia să-l ameninț cu poliția o dată ce pătrundează înăuntru? Sau era mai plauzibil că și el o să mă amenințe la fel? Trebuia să ne predăm reciproc poliției sau să facem un pact de neagresiune ca între criminali? Până la urmă, n-a reușit să intre în apartament; îl speriașe un locatar din imobil.

La 6 iunie 1944, Helena Lewicka m-a vizitat după-amiaza, strălucind de bucurie, cu vestea că americanii și britanicii debarcaseră în Normandia; străpunseseră rezistența germană și înaintau. Primeam acum, într-o succesiune amețitoare, tot mai mult stiri bune: Franța fusese recucerită, Italia se predase, Armata Roșie se afla la granița poloneză, Lublinul fusese eliberat.

Raidurile aeriene sovietice deasupra Varșoviei se întăiseră; de la fereastra mea, puteam să văd „focurile de artificii”. Dinspre est se auzeau bubuituri, la început palide, apoi tot mai puternice: artilleria sovietică. Nemții evacuau Varșovia, inclusiv materialele din spitalul neterminat de vizavi. Priveam totul cu speranță și convingerea — mereu mai înrădăcinate în suflet — că am să trăiesc și am să fiu liber. Pe 29 iulie, Lewicki năvăli cu stirea că rebeliunea din Varșovia urma să înceapă de la o zi la alta. Organizațiile noastre cumpărăau în grabă arme de la nemții demoralizați, care se retrăgeau. Achiziționarea unui transport de puști-mitraileră și fusese încredințată neuitatei mele gazde de pe strada Fałat, Zbigniew Jaworski. Din nefericire, se întâlnise cu niște ucraineni, care erau mai ticăloși decât nemții. Sub pretextul că-i înmânează armele pe care le cumpărase, l-au dus în curtea Institutului agronomic, iar acolo l-au împușcat.

La 1 august, Helena Lewicka trecu pentru un minut pe la mine, la ora patru după-amiaza. Voia să mă ducă în pivniță, fiindcă rebeliunea avea să înceapă într-o oră. Călăuzit de instinctul care deja îmi salvase viața de mai multe ori, am decis să rămân unde mă aflam. Protectoarea mea își luă rămas-bun de la mine cu lacrimi în ochi, de parcă aş fi fost fiul ei. Printre suspine, îmi spuse:

— O să ne mai întâlnim vreodată, Władek?

Într-o clădire în flăcări

În ciuda asigurărilor Helenei Lewicka, potrivit cărora rebeliunea urma să înceapă la ora cinci, în doar câteva minute, pur și simplu nu puteam crede. În timpul Ocupației, în oraș circulaseră constant zvonuri politice, anunțând evenimente care nu se materializau niciodată. Evacuarea Varșoviei de către nemți — pe care o putusem observa eu însuși de la fereastra mea —, retragerea panicată spre vest a camioanelor supraîncărcate și a automobilelor private se opriseră în ultimele zile. Iar bubuitul artilleriei sovietice, atât de aproape cu numai câteva nopți mai devreme, se îndepărta acum de oraș în mod evident, devenind tot mai slab.

M-am dus la geam: pe străzi domnea pacea. Am văzut traficul pietonal obișnuit, poate mai puțin animat decât de obicei, dar partea astă din Aleja Niepodległości nu fusese niciodată prea aglomerată. Un tramvai care cobora dinspre Politehnică opri în stație. Era aproape gol. Se dădură jos din el câțiva oameni: niște femei, un bătrân cu un baston, apoi trei tineri, cărând niște obiecte lungi învelite în ziar. Tinerii se opriră în dreptul primului wagon; unul dintre ei se uită la ceas, pe urmă aruncă o privire împrejur și îngenunche brusc în drum; își puse pachetul pe umăr și îndată se declanșără o serie rapidă de păcănituri. Ziarul de la capătul pachetului începu să alunece, dând la iveală țeava unei mitraliere.

În același timp, ceilalți doi tineri își puseră și ei, nervoși, armele la umăr.

Primele rafale ale Tânărului au fost ca un semnal dat întregului cartier; curând se trăgea de peste tot, iar când exploziile din imediata vecinătate au încetat, se auziră mai multe împușcături venind dinspre centrul orașului. Urmau una după alta, necontenit, ca bolboroseala apei care clocotește într-un cazan uriaș. Nu mai era tipenie de om pe stradă. Doar bătrânul domn se mai grăbea, stângaci, ajutându-se de baston, abia trăgându-și sufletul; îi venea greu să alerge. Până la urmă, ajunse și el la intrarea unei clădiri și dispără înăuntru.

M-am dus la ușă, mi-am lipit urechea de ea și am stat să ascult. Pe culoar și în casa scărilor se auzea o fotografă nedeslușită. Ușile erau date în lături, apoi trântite din nou, iar oamenii fugeau în toate părțile. O femeie șiă:

— Isuse Cristoase și Sfântă Fecioară!

O alta strigă în direcția scărilor:

— Fii atent, Jerzy!

Răspunsul sosi de la unul din etajele inferioare:

— Da, n-avea grijă!

Femeile plângneau; una dintre ele, incapabilă să se controleze, suspina nervos. O voce adâncă de bas încerca să-liniștească, în surdină:

— N-o să țină mult. De fapt, asta aștepta toată lumea.

De această dată, prevestirea Helenei Lewicka se adeverise: începuse rebeliunea.

M-am așezat pe canapea, gândindu-mă la pasul următor.

Când doamna Lewicka plecase, mă încuiase ca de obicei, folosind cheia de la apartament și lacătul. M-am înapoiat la fereastră. Grupuri de nemți se ațineau în pragul clădirilor. Li se alăturară și alții, venind dinspre

Pole Mokotowskie. Erau toți înarmați cu semiautomate, purtau căști și aveau grenade de mâna la brâu. În partea noastră de stradă nu se purtau lupte. Nemții trăgeau din când în când, dar numai în ferestre și în cei care-i priveau. Nu li se răspundeau cu focuri de armă. Abia când nemții au ajuns la colțul străzii 6 August au deschis focul atât în direcția Politehnicii, cât și în direcția opusă, spre „filtre” — instalațiile hidraulice ale orașului. M-am gândit că aş putea să-mi croiesc drum spre centru, fugind prin spatele clădirii, alergând drept spre sistemul de alimentare cu apă, dar n-aveam nici o armă și, oricum, eram încuiat. Dacă începeam să izbesc cu putere în ușă, oare vecinii ar fi remarcat, prinși cum erau cu propriile treburi? Ar fi trebuit să le cer atunci să coboare la prietena Helenei Lewicka, singura din clădire care știa că mă ascund în acea cameră. Ea avea cheile, aşa că, dacă se întâmpla ce e mai rău, putea să descuie ușa și să mă lase să ies. Am hotărât să aştept până dimineață și să văd atunci ce e de făcut, în funcție de ce se petreceea între timp.

Împușcăturile se întăiseră. Focurile de mitralieră se întretaiau cu exploziile puternice ale grenadelor de mâna — sau poate că, dacă intrase în acțiune artilleria, auzeam acum ūieratul obuzelor. O dată cu lăsarea în-tunericului, am văzut prima strălucire a flăcărilor. Limbile de foc scânteauaici și colo pe cer, luminându-l puternic, după care pierdeau. Încet-încet, împușcăturile au încetat. Se mai auzeau doar câteva explozii izolate și răpăitul scurt al mitralierelor. Forfota din casa scăriilor s-a terminat și ea; de bună seamă, locatarii se barricadaseră în apartamentele lor, reflectând fiecare la această primă zi a rebeliunii. Într-un târziu, am adormit dintr-o dată, fără să mă dezbrac, cufundându-mă într-un somn adânc din pricina epuizării nervoase.

Dimineața m-am trezit la fel de brusc. Era foarte de-vreme, abia se crăpase de ziuă. Primul sunet pe care l-am auzit a fost huruitul unei trăsuri trase de cai. M-am dus la fereastră. Trăsura trecea într-un trap ușor, cu co-viltirul tras în spate, de parcă nu s-ar fi întâmplat ni-mic. Strada era pustie, cu excepția unui bărbat și a unei femei care mergeau de-a lungul trotuarului de sub gea-mul meu, cu mâinile ridicate. De unde eram, nu-i pu-team vedea pe nemții care îi escortau. Deodată, făcu-ără amândoi un salt înainte și începură să fugă. Femeia țipă:

— La stânga, ia-o la stânga!

Bărbatul o coti primul, dispărând din câmpul meu vizual. În acea clipă, se auzi o salvă de mitralieră. Fe-meia se opri, se prinse cu mâinile de burtă și căzu în-cet la pământ, ca un sac, cu picioarele sub ea. De fapt, nu căzu, cât se lăsă în genunchi, cu obrazul drept cul-cat pe asfaltul drumului, și rămase în această poziție contorsionată. Cu cât se lumina mai bine, cu atât erau mai intense focurile de armă. Când soarele se ridică pe cer — un cer foarte limpede —, toată Varșovia ră-suna din nou de rafalele mitralierelor, iar zgomotul ar-tileriei grele începu să se amestece cu ele tot mai des.

Pe la prânz, prietena doamnei Lewicka urcă la mine cu ceva de-ale gurii și cu știri. Informațiile despre soar-ta cartierului nostru nu erau prea îmbucurătoare; aproape de la bun început, fusese în mâinile nemților; tine-rii din rezistență abia apucaseră să-și croiască drum spre centrul orașului, că a și pornit insurecția. Acum nici nu se mai punea problema să te aventurezi afară din casă. Trebuia să așteptăm până când veneau să ne elibereze detașamentele din centru.

— Dar m-aș putea strecu afară cumva! am pro-testat eu.

Mă privi cu milă.

— Ascultă, n-ai mai ieșit din casă de un an și jumătate! Te-ar lăsa picioarele înainte de a ajunge la jumătatea drumului.

Clătină din cap, îmi luă mâna într-o zi și adăugă, liniștitor:

— Mai bine stai aici. Găsim noi o soluție.

În ciuda tuturor greutăților, avea moralul ridicat. Mă duse la casa scărilor, de unde se vedea o laterală a clădirii de peste drum. Tot complexul rezidențial de vile de pe domeniul Staszic, din apropierea instalației de apă, era în flăcări. Auzeam părâitul bârnelor care ardeau, trostnetul tavanelor care se prăbușeau, oameni țipând, împușcături. Un nor uriaș de fum roșcat-maroniu acoperăea cerul. Când vântul a început să-l împrăștie, am zărit în depărtare steagurile alb-roșii.

Zilele treceau. Din centrul orașului nu sosea nici un ajutor. De câțiva ani, mă obișnuisem să mă ascund de toată lumea, exceptând un grup de prieteni care știau că sunt încă în viață și unde mă aflu. Nu mă puteam decide să părăsesc încăperea, dezvăluindu-le celorlalți oameni din bloc că mă ascund acolo și că împart cu ei viața în apartamentele noastre asediate. Să fi aflat de mine, s-ar fi temut și mai tare: dacă nemții descopeau, pe lângă toate celelalte, că locatarii ascund în imobil un „nonarian”, i-ar fi pedepsit de două ori mai sever. Am decis să trag doar cu urechea, prin ușă, la discuțiile de pe casa scărilor. Veștile nu erau prea bune: în centrul orașului se purtau lupte aprige, din afara Varșoviei nu sosea nici un ajutor, iar teroarea germană creștea în cartierul nostru. Pe strada Langiewicz, ucrainenii i-au lăsat pe oamenii dintr-o clădire incendiată să ardă de vii și i-au împușcat pe locatarii din-

tr-un alt bloc. Celebrul actor Mariusz Mszyński a fost ucis foarte aproape de acea zonă.

Vecina de la etajul inferior a încetat să mă mai viziteze. Poate că vreo tragedie de familie o făcuse să uite de existența mea. Proviziile de care dispuneam erau pe sfârșite: nu mai aveam decât niște pesmeți.

La 11 august, tensiunea nervoasă din clădire a crescut în mod sensibil. Ascultând la ușă, nu m-am lămurit ce se petrece. Toți locatarii se aflau la primele etaje; vorbeau cu voce ridicată când, brusc, au amuțit. De la fereastra mea, am văzut mici grupuri de oameni care se strecurau din clădirile dimprejur și intrau pe furiș în imobilul nostru. Ceva mai târziu, au plecat. Spre seară, locatarii de la etajele inferioare s-au repezit deodată pe scări, în sus. Cățiva dintre ei se aflau chiar la etajul meu. Am aflat din șoaptele lor însăși că în bloc intraseră niște ucraineni. De astă dată, nu veniseră însă să ne omoare. Și-au văzut de treabă în pivniță, o vreme, au luat proviziile depozitate acolo și apoi au dispărut. Seară, am auzit cheile întorcându-se în broasca ușii mele și în lacăt. Cineva descuie ușa și scoase lacătul, dar nu intră; oricine ar fi fost, fugi repede în jos pe scări. Ce mai însemna și asta? În acea zi, străzile fusseră împânzite de manifeste. Cineva le împrăștiase, dar cine?

La 12 august, cam pe la prânz, pe casa scărilor izbucni din nou panica. Oameni zăpăciți urcau și coborau întruna treptele. Judecând după frânturile de conversație, am ajuns la concluzia că nemții încercuiseeră clădirea și că trebuia s-o evacuăm imediat, fiindcă artilleria tocmai se pregătea s-o distrugă. Prima mea reacție a fost să mă îmbrac, dar apoi mi-am dat seama că nu puteam coborî în stradă, în văzul SS-iștilor, dacă nu vom să fiu ucis pe loc. Am auzit împușcături venind din stradă și o voce neobișnuită de ascuțită care striga:

— Toată lumea afară, vă rog! Părăsiți imediat apartamentele, vă rog!

Am aruncat o privire pe casa scărilor: era liniștită și pustie. Am coborât jumătate de etaj și am privit pe ferestrele care dădeau spre strada Sędziowska. Un tanc își îndreptase tunul spre apartamentul meu. Curând după aceea țâșni scurt o lumină, tunul reculă puternic, se auzi un zgomot asurzitor și un perete din apropiere se prăbuși. Soldații, cu mânele suflete și cu obuzele în mână, alergau încolo și încocace. Nori negri de fum începură să se ridice deasupra zidului exterior al clădirii, răspândindu-se și în casa scărilor, ajungând până la etajul patru, unde mă aflam eu. Câțiva SS-iși se repeziră în clădire, luând-o la fugă pe scări, în sus. M-am încuiat în cameră, am golit în palmă conținutul micului tub de somnifere puternice din care luasem când am avut necazuri cu ficatul și mi-am pus la îndemâna sticluța de opiu. Intenționam să îngheț pastilele și să beau opiumul de îndată ce nemții ar fi încercat să-mi deschidă ușa. Dar la scurt timp, călăuzit de un instinct pe care cu greu l-aș fi putut explica în mod rațional, mi-am schimbat planul: am părăsit camera, m-am grăbit spre scara care ducea din corridor spre pod, am urcat pe ea, apoi am împins-o într-o parte și am închis chepenglul. Între timp, nemții loveau deja în ușile de la al treilea etaj cu țevile mitralierelor. Unul dintre ei ajunse la etajul patru și intră în camera mea. Camarazii lui socotiră pesemne primejdios să mai zăbovească în clădire și începură să-l cheme:

— Hai, mișcă-te, Fischke!

Când zgomotul pașilor se îndepărta, m-am târât afară din pod, unde aproape că mă sufocasem din pricina fumului care pătrundea prin gurile de ventilație ale apartamentelor de la etajele inferioare, și m-am întors

în camera mea. Nădăduiam că doar apartamentele de la parter, incendiate ca un factor de intimidare, aveau să ardă și că locatarii urmau să revină de îndată ce documentele le vor fi fost verificate. Am luat o carte, m-am instalat confortabil pe canapea și am început să citesc, dar n-am fost în stare să pricep nici un singur cuvânt. Am pus cartea deoparte, am închis ochii și am decis să aștept până aveam să aud voci omenești undeva, în apropiere.

Nu m-am hotărât să mă aventurez iar pe culoar până în amurg. Camera mi se umplea acum de fum, iar flăcările roșietice și strălucitoare se strecuau de afară prin fereastră. Fumul de pe casa scărilor era atât de gros, încât nu se mai vedea balustradele. Dinspre etajele inferioare se auzea trosnetul sonor, exploziv al focului arzând tot mai puternic, precum și părăitul lemnului care crăpa și zgomotul obiectelor din gospodărie care cădeau. De-acum, nu mai puteam folosi scările. M-am dus la fereastră. Clădirea era înconjurată de un cordon de SS-iști, plasat la oarecare distanță. Nici urmă de civili. Neîndoelnic, tot imobilul ardea, iar nemții așteptau pur și simplu ca focul să cuprindă etajele superioare și grinzi acoperișului.

Așadar, de aici avea să mi se tragă, în fine, moartea — moartea pe care o așteptasem vreme de cinci ani; moartea, de care scăpasem zi după zi până acum, mă prinsease din urmă. De multe ori am încercat să mi-o închipui. Mă așteptam să fiu capturat și torturat, apoi împușcat sau sufocat în camera de gazare. Nu-mi dăduse niciodată prin minte că aveam să ard de viu.

Ar fi trebuit să râd de ingeniozitatea sortii. Eram perfect calm, un calm care provenea din convingerea că nu mai puteam face nimic pentru a schimba cursul evenimentelor. Mi-am rotit ochii prin încăpere: contu-

rurile ei erau din ce în ce mai neclare, pe măsură ce fulmul devinea tot mai gros, și arăta ciudat, nelinișitor, în lumina însorării. Respiram tot mai greu. Mă simțeam amețit și îmi țiuia capul — primele efecte ale intoxicației cu monoxid de carbon.

M-am așezat din nou pe canapea. De ce să mă las ars de viu, când aş fi putut evita asta înghițind somniferele? Cât de ușoară mi-ar fi fost moartea, în comparație cu aceea a părinților, surorilor și fratelui meu, gazați la Treblinka! În aceste ultime clipe, încercam să mă gândesc numai la ei.

Am găsit micul tub cu somnifere, le-am deșertat în gură și le-am înghițit. Eram pe punctul de a lua și opiumul, ca să fiu sigur că voi muri, dar n-am mai apucat. Pastilele și-au făcut instantaneu efectul, pe un stomac gol, infometat.

Am adormit.

N-am murit. Nu încape îndoială că pastilele nu fuseseră totuși destul de tari. M-am trezit la șapte dimineața, cu o supărătoare senzație de greață. Îmi zumzăiau urechile, tâmpalele îmi zvâcneau dureros, ochii îmi ieșeau din orbite, iar brațele și picioarele îmi erau amorțite. De fapt, m-am sculat din pricina unei gâdilături pe gât. O muscă — pe jumătate moartă, ca și mine — mi se târa pe grumaz; evenimentele din noaptea precedentă mă anesteziaseră. A trebuit să mă concentrez și să-mi adun toate puterile ca să-mi mișc mâna și să-o alung.

Primul meu sentiment n-a fost unul de dezamăgire că nu murisem, ci de bucurie că trăiam; o poftă de viață animalică, nemărginită, cu orice preț. Supraviețuiesem o noapte într-o clădire în flăcări — acum, principalul lucru era cum să mă salvez.

Am zăcut o vreme în locul unde mă găseam, ca să-mi vin cât de cât în fire, apoi m-am lăsat să lunec de pe canapea și m-am târât spre ușă. Camera era încă plină de fum, și când am apucat clanța ușii frigea atât de tare, încât i-am dat drumul imediat. La a doua tentativă, mi-am învins durerea și am deschis ușa. Pe casa scărilor era acum mai puțin fum decât în camera mea, fiindcă ieșea prin breșele carbonizate ale ferestrelor înalte de pe palier. Zăream scările; mi s-a părut că aş putea coborî pe ele.

Adunându-mi întreaga voință, m-am străduit să mă ridic în picioare, m-am agățat de balustrade și am început să cobor. Etajul de sub mine era deja ars, și focul se stinsese acolo. Tocurile ușilor încă mai ardeau, iar aerul din încăperi tremura din pricina căldurii. Resturi de mobilă și alte obiecte ardeau mocnit pe dușumele, preschimbându-se în grămăjoare albe de cenușă pe măsură ce, ici și colo, jarul stătea să se stingă.

Când am ajuns la primul etaj, am dat peste cadavrul ars al unui bărbat întins pe scări; hainele ii fuseseră făcute scrum, era pământiu și îngrozitor de umflat. Trebuia să trec într-un fel de dânsul, dacă voiam să-mi continuu drumul. Am crezut că voi putea ridica picioarele destul de sus ca să pășesc peste el, tărându-mă înainte. Dar, de la prima încercare, piciorul a lovit pântecele cadavrului, așa că m-am împiedicat, mi-am pierdut echilibrul, am căzut și m-am rostogolit pe trepte jumătate de etaj, împreună cu trupul mistuit de foc. Din felicire, cadavrul era acum în urma mea; am reușit să mă adun și să ajung la parter. Am ieșit în curtea înconjurată de un mic zid acoperit cu iederă. M-am tărât spre zid și m-am ascuns într-o nișă din colț, la doi metri de clădirea în flăcări, camuflându-mă cu lujerii plantei agățătoare și cu frunzele și tulpinile câtorva cui-buri de roșii care creșteau între zid și clădire.

Împușcăturile nu încetaseră. Gloanțele zburau deasupra capului meu și am auzit glasurile unor nemți care îmaintau pe trotuarul de lângă stradă, aproape de mine, de cealaltă parte a zidului. Pe inserat, apărură fisuri în pereții clădirii care ardea. Dacă s-ar fi prăbușit, aş fi fost îngropat de viu. Nu m-am mișcat însă decât când s-a lăsat întunericul și când mi-am mai revenit după intoxicarea din noaptea precedentă. Am bâjbâit orbește până la scări, dar n-am îndrăznit să urc din nou. Apartamen-

tele încă ardeau, întocmai ca dimineață, iar focul putea să ajungă la etajul meu dintr-o clipă în alta. M-am gândit intens la ce aveam de făcut și am încropit un nou plan: clădirea uriașă, neterminată, a spitalului unde Wehrmacht-ul își avea depozitele se afla de cealaltă parte a Aleii Niepodległości. Voiam să ajung acolo.

Am ieșit în stradă pe la cealaltă cale de acces în clădirea mea. Cu toate că era seară, nu se întunecase complet. Drumul larg era luminat de strălucirea roșiatică a focurilor. Era acoperit de cadavre, iar femeia ucisă sub privirile mele în a doua zi a rebeliunii zăcea încă pe caldarâm printre ele. M-am întins pe burtă și am început să mă târăsc spre spital. Nemții treceau mereu pe acolo, singuri sau în grupuri; de câte ori se întâmpla asta, mă opream și mă prefăceam că-s mort. Duhoarea trupurilor în putrefacție se contopea cu miroslul produs de incendii. Am încercat să avansez cât mai repede, dar drumul părea că nu se mai sfârșește; traversarea lui mi-a luat o veșnicie. În fine, am ajuns la clădirea întunecată a spitalului. Am intrat cu pași șovăitori pe prima ușă care mi-a ieșit în cale, m-am prăbușit la pământ și am adormit numai decât.

A doua zi, am decis să explorez locul. Spre groaza mea, am constatat că imobilul era plin de canapele, saltele, oale, tigăi și veselă, obiecte de uz curent, ceea ce însemna că nemții dădeau pe-acolo destul de des. Pe de altă parte, n-am găsit nimic de mâncare. Am descoperit într-un colț îndepărtat o debara, plină de fier vechi, țevi și sobe. M-am aşezat și am petrecut acolo următoarele două zile.

Pe 15 august, conform calendarului de buzunar pe care îl țineam permanent asupra mea, bifând cu grija zi după zi, foamea care mă chinuia a devenit atât de crâncenă încât am hotărât să merg și să caut cu orice

preț ceva de mâncare. Zadarnic. M-am cățărat pe per-vazul unei ferestre astupate cu scânduri și am început să observ strada printr-o crăpătură îngustă. Muștele roiau peste leșurile din drum. Nu departe, la colțul străzii Filtrowa, se afla o clădire ai cărei locatari nu fusesează azvârliți afară din casă. Duceau o viață extraordinară de normală, stând pe terasă și bându-și ceaiul. Un detașament de soldați din armata lui Vlasov, comandanți de SS-iști, a apărut de pe strada 6 August. Adunau cadavrele din drum, făceau din ele o movilă, turnau benzină și le dădeau foc. La un moment dat, am auzit pași îndreptându-se în direcția mea, pe coridorul spitalului. Am coborât de pe per-vazul ferestrei și m-am ascuns în spatele unei lázi. Un SS-ist a intrat în camera unde mă aflam, a privit în jur și a ieșit. M-am grăbit spre corridor, m-am dus la scară, am suiat repe-de pe ea și m-am ascuns în debara. La scurt timp după aceea un detașament întreg a intrat în clădirea spitalului, verificând toate încăperile, una câte una. Nu mi-au găsit ascunzătoarea, deși i-am auzit râzând, cântând în-cetișor, ca pentru sine, fluierând și punând întrebarea vitală:

— Ne-am uitat deci peste tot?

Două zile mai târziu — și cinci zile de când nu mai mâncasem nimic — am pornit iar în căutare de hrană și apă. În clădire nu era apă curentă, numai niște gă-leți, folositoare în caz de incendiu. Apa din ele era acoperită cu o peliculă irizată, plină de muște, gâze și păianjeni morți. Am băut totuși cu poftă din ea, dar a trebuit curând să mă opresc, fiindcă era puturoasă și n-aveam cum evita să îngheț insecte moarte. Pe urmă am găsit câteva firimituri de pâine în atelierul de tâmplărie. Erau râncede, prăfuite și acoperite cu excremente de șoareci, dar pentru mine reprezentau o adevărată comoară. Dul-

gherului știrb care le-a lăsat să cadă nu i-ar fi trecut prin minte că-mi salva astfel viața.

Pe 10 august, nemții i-au dat afară pe locatarii din vila de la colțul străzii Filtrowa, printre tipete și împușcături. Rămăsesem singur în partea asta de oraș. SS-iștii vizitau din ce în ce mai des clădirea unde mă ascundeam. Câtă vreme mai puteam supraviețui în condițiile astea? O săptămână? Două săptămâni? Sinuciderea avea să fie atunci, din nou, unica soluție; de astă dată, singurul meu mijloc de sinucidere era o lamă de ras. Trebuia să-mi tai venele. Am găsit într-o din camere puțin orz și l-am fierb pe sobă din atelierul de tâmplarie, în care am făcut foc noaptea; am avut astfel ce să mănânc încă vreo câteva zile.

Pe 30 august, am decis să mă întorc la ruinele clădirii de vizavi; focul părea acum să se fi stins. Am luat cu mine din spital un ulcior de apă și am traversat pe furiș strada la ora unu noaptea. La început, m-am gândit să cobor în pivniță, dar combustibilul de acolo, cocs și cărbune, încă mai fumega, fiindcă nemții continua să-i dea foc, aşa că m-am ascuns printre ruinele unui apartament de la etajul al treilea. Cada era plină ochi cu apă: apă murdară, dar apă. Focul ocolise căma-ra și am găsit acolo o pungă cu pesmeți.

După o săptămână, cuprins de o presimțire sinistră, mi-am schimbat din nou ascunzătoarea și m-am mutat în pod sau, mai degrabă, printre scândurile lui goale, căci acoperișul de deasupra se prăbușise, mistuit de flăcări. În aceeași zi, niște ucraineni au intrat de trei ori în clădire, în căutare de pradă prin părțile încă intacte ale apartamentelor. Când au plecat, m-am înapoiat în apartamentul unde mă ascunsesem în ultima săptămână. Focul nu crucease nimic, în afara sobei acoperite cu plăci de ceramică, iar ucrainenii sfărâmaseră soba, placă după placă, sperând pesemne să găsească aur.

În dimineață următoare, toată Aleja Niepodległości a fost înconjurată de soldați. Oameni cu boccele în spiniare, femei cu copii agătați de poala lor erau împinși în acest cordon. SS-iștii și ucrainenii scoteau în față o mulțime de bărbați și-i ucideau în văzul tuturor, fără nici un motiv, aşa cum făcuseră și în ghetou, pe vremea când acesta mai exista. Oare rebeliunea se încheia cu înfrângerea noastră?

Nu: în fiecare zi, bombardamente masive sfâșiau din nou aerul, scoțând un sunet ca musca-de-cal — sau, pentru mine, aflat în apropierea lor, ca atunci când întorci niște ceasornice vechi și ruginite —, iar apoi puteau fi auzite șiruri de explozii puternice, venind ritmic dinspre centrul orașului.

Mai târziu, pe 18 septembrie, escadrile de avioane au zburat peste oraș, parașutându-le rebelilor întăriri — nu știu dacă era vorba de oameni sau de materiale de război. Apoi aviația a bombardat zone ale Varșoviei aflate sub control german și a continuat să arunce parașute deasupra centrului orașului în timpul nopții. Totodată, focurile de artillerie dinspre răsărit s-au intensificat.

Abia pe 5 octombrie grupurile de rebeli au început să fie scoase din oraș, înconjurate de oameni ai Wehrmacht-ului. Unii erau în uniformă, alții aveau doar banderolele alb-roșii prinse de mâncă. Formau un curios contrast cu detășamentele de nemți care îi escortau, îmbrăcați în uniforme impecabile, bine hrăniți și încrezaitori în forțele lor, bătându-și joc de eșecul rebeliunii, în vreme ce își filmau și fotografiau noii prizonieri. Rebelii, pe de altă parte, erau slabii, murdari, jerpeliți și nu se puteau ține pe picioare decât cu mare greutate. Nu-i luau în seamă pe germani, ignorându-i cu desăvârșire, de parcă ar fi ales de bunăvoie să mărsăluiască de-a

lungul Aleii Niepodległości. Păstrau disciplina, sprijinindu-i pe cei care abia mergeau, fără să arunce măcar o privire înspre ruine, cu ochii ațintiți drept înainte. Deși aveau o înfațisare jalnică alături de învingătorii lor, simțeai că nu ei pierduseră bătălia.

După aceea, exodul populației civile care se mai afla în oraș a durat încă opt zile, grupurile fiind din ce în ce mai mici. Era ca șuvorul de sânge care se scurge din trupul cuiva ucis, la început tâșnind cu putere, apoi tot mai slab. Ultimii oameni au părăsit orașul pe 14 octombrie. Soarele apusese de mult când un mic grup de moșăi, escortați de SS-iști care-i zoreau, a trecut pe lângă clădirea unde mă ascundeam eu. M-am aplecat peste fereastra arsă de foc și am privit siluetele care se grăbeau, încovioate sub greutatea boccelelor, până când le-a înghițit întunericul.

Eram acum singur, având drept provizii o infimă cantitate de pesmeți pe fundul pungii și câteva căzi cu apă murdară. Cât mai puteam să rezist în condițiile asta, având în vedere toamna care venea, cu zilele ei mai scurte și amenințarea apropiatei ierni?

Eram singur: singur nu doar într-o clădire sau într-un cartier, ci singur în tot orașul care, cu numai două luni în urmă, avusese o populație de un milion și jumătate de oameni și era unul dintre cele mai bogate din Europa. Acum nu mai rămăseseră din el decât coșurile clădirilor arse, ațintite spre cer, și câteva ziduri crucești de bombardamente: un oraș de moloz și cenușă sub care zăcea îngropată cultura seculară a poporului meu și trupurile a sute de mii de victime ucise, putrezind în căldura ultimelor zile de toamnă și umplând aerul cu o duhoare insuportabilă.

Oamenii se aventurau printre dărâmături doar în timpul zilei; vagabonzi din afara orașului se furișau cu loptile pe umăr, scotocind prin pivnițe după pradă. Unul dintre ei a ales casa ruinată în care mă aflam. Nu trebuia să dea de mine aici; nimeni nu trebuia să știe de prezența mea. Când ajunse în capul scărilor și se afla la doar două etaje distanță de mine, am răcnit cu o voce sălбatică, amenințătoare:

— Ce se petrece acolo? Afară! *Rrraus!*

S-a retras ca un şobolan speriat: ultimul dintre ticaloşi, însărcinat de vocea ultimului prăpădit rămas în viață aici.

Spre sfârșitul lui octombrie, mă uitam în stradă din podul meu și am văzut cum nemții adună una din hainele astea de hiene. Hoții încercară să-și salveze pielea.

I-am auzit repetând întruna: „Din Pruszków, din Pruszków”, ziceau ei, arătând spre vest. Soldații îi puseră pe patru dintre ei la zid și-i împușcară cu revolvele, în ciuda rugăminților lor jalnice de a-i lăsa în viață. Celorlalți le ordonară să sape o groapă în grădina uneia dintre case, să îngroape acolo cadavrele și să-o ia din loc. După această întâmplare, până și hoții se țineau departe de zona noastră de oraș. Eram acum singura făptură vie de aici.

Se apropia prima zi a lui noiembrie și începea să fie frig, în special noaptea. Ca să nu înnebunesc în izolare mea, am decis să duc o viață cât mai disciplinată. Mai aveam ceasul meu de dinaintea războiului, un *Omega* la care țineam ca la ochii din cap, precum și stiloul. Erau singura mea avere. Întorceam conștiincios ceasul și-mi făceam pe baza lui un program. Zăceam nemîscat cât era ziua de lungă, ca să-mi conserv puțina forță pe care o mai aveam, întinzând mâna doar o dată, cam pe la prânz, ca să mai prind puteri cu un pesmet și o cană cu apă porționată cu economie. De dimineață devreme până când luam masa asta, stând cu ochii închiși, recapitulam în gând toate compozițiile pe care le cântasem vreodată, măsură după măsură. Mai târziu, acest curs mental recapitulativ s-a dovedit a fi fost util; când m-am întors la muncă, îmi știam repertoriul aproape în întregime pe de rost, ca și cum aş fi exersat pe toată durata războiului. Apoi, de la masa de prânz până la apusul soarelui, treceam sistematic prin toate cărțile citite, repetându-mi în minte vocabularul englez. Îmi predam lecții de engleză, îmi puneam întrebări și încercam să răspund la ele corect și detaliat.

Când se lăsa în tunericul, adormeam. Mă trezeam pe la unu noaptea și porneau după hrană, la lumina chibriturilor — găsisem o provizie în clădire, într-un apar-

tament care nu arsesecă în totalitate. Cercetam prin pivnițe și în ruinele locuințelor, găsind puțin ovăz ici, câteva bucăți de pâine colo, ceva făină încinsă, apă în căzi, găleți și ulcioare. Nici nu mai știu de câte ori am trecut pe lângă corpul carbonizat de pe scări în timpul acestor expediții. Era singurul meu tovarăș, de a cărui prezență nu trebuia să mă tem. O dată, am găsit în pivniță o comoară neașteptată: jumătate de litru de alcool. Am hotărât să-l păstreze până la sfârșitul războiului.

Ziua, pe când mă aflam întins pe podea, nemții și ucrainenii intrau adeseori în clădire în căutarea prăzii. Fiecare din aceste vizite îmi punea nervii la grea încercare, căci mă temeam cumplit ca nu cumva să mă găsească și să mă omoare. Totuși, deși am numărat mai bine de treizeci de asemenea vizite, într-un fel sau altul, nu se aventurau niciodată în pod.

A sosit și 15 noiembrie, zi în care a nins pentru prima dată. Vremea rece mă săcâia și o simțeam tot mai mult sub grămada de zdrențe pe care le adunasem ca să-mi țină de cald. Când mă trezeam dimineața, erau acum acoperite de un strat gros de zăpadă albă și moale. Mi-am făcut culcușul într-un colț, sub o parte încă intactă a acoperișului, dar restul fusese distrus și mari cantități de zăpadă pătrundea de peste tot. Într-o zi, am întins o bucată de pânză sub un ochi de geam spart pe care-l găsisem și m-am examinat în oglinda asta improvizată. La început, nu mi-a venit să cred că arătarea aceea însășimântătoare eram chiar eu: nu mă mai tunsesem de luni în sir, eram nespălat și neras. Părul îmi era încâlcit, fața — acoperită aproape în întregime de o barbă neagră, crescută anapoda, iar pielea obrazului, atâtă cât ieșea la iveală, era tuciurie. Pleoapele îmi erau înorosite, și pe frunte îmi apăruse un fel de pecingine.

Dar cel mai tare mă chinuia că nu știam ce se petrece în locurile unde se purtau lupte, atât pe front, cât și împotriva insurgenților. Rebeliunea de la Varșovia fusese înfrântă. Nu mai nutream nici un fel de iluzii în acest sens. Dar poate că rezistența continua în afara orașului, în suburbia Praga, de cealaltă parte a Vistulei. Mai auzeam din când în când focurile de artillerie și explozia obuzelor printre ruine, adeseori foarte aproape de mine, cu un ecou puternic în liniștea dintre clădirile arse. Ce se întâmpla cu rezistența din restul Poloniei? Unde erau trupele sovietice? Ce progrese înregistra ofensiva aliată spre vest? Viața sau moartea mea depindeau de răspunsul la aceste întrebări, și chiar dacă nemții nu-mi descopereau ascunzătoarea, mă păștea moartea — din pricina frigului, dacă nu a foamei.

După ce mi-am văzut chipul în oglindă, am decis să folosesc ceva din rezervele mele de apă ca să mă spăl; voiam să aprind focul în una din puținele plite întregi, ca să-mi fierb restul de făină de ovăz. Nu mai mâncasem omenește de aproape patru luni, și vremea friguroasă de toamnă mă făcea să sufăr și mai mult din pricina lipsei de hrana caldă. Dacă voiam să mă spăl și să-mi gătesc câte ceva, trebuia să-mi părăsesc ascunzătoarea în timpul zilei. Abia când ajunsesem pe scări am observat un grup de nemți peste drum de spitalul militar, lucrând la gardul de lemn care-l împrejmua. Îmi doream însă atât de tare un terci fierbinte încât nu m-am întors. Simțeam că m-aș fi îmbolnăvit dacă nu mi-aș fi încălzit stomacul cu terciul acela, acolo și atunci.

Tocmai trebăluiam pe lângă plită când i-am auzit pe SS-iști urcând cu pași mari pe scări. Am părăsit apartamentul cât am putut de repede, grăbindu-mă înapoi în pod. Reușisem! Încă o dată, nemții n-au făcut decât să adulmece primpjur, după care au plecat. M-am în-

poiat în bucătărie. Ca să aprind focul, a trebuit să cioplesc surcele din ușă cu un cuțit ruginit pe care-l găsim pe-acolo, prilej cu care mi-a intrat o așchie de un centimetru sub unghia degetului mare de la mâna dreaptă. Se înfipsează atât de adânc și de puternic, încât n-am putut să-o scot afară. Acest mărunt accident ar fi putut avea consecințe periculoase: nu aveam nici un dezinfecțant, locuiam în condiții mizerabile și mă puteam lesne infecta. Chiar dacă priveam lucrurile optimist, presupunând că nu s-ar fi infectat decât degetul mare, ar fi putut rămâne deformat, punându-mi în pericol cariera de pianist, asta în cazul în care aș fi supraviețuit până la sfârșitul războiului.

Am hotărât să aștept până a doua zi și, dacă era necesar, să-mi secționez unghia cu lama de ras.

Stăteam și mă uitam cu tristețe la deget, când din nou am auzit pași. Iar am pornit iute spre pod, dar de data asta a fost prea târziu. M-am pomenzit în fața unui soldat cu cască de oțel și înarmat cu o pușcă. Avea o față cu totul inexpresivă și nu prea inteligentă.

Era la fel de speriat ca și mine de întâlnirea asta stranie printre ruine, dar încercă să pară amenințător. Mă întrebă, într-o poloneză stricată, ce fac pe-acolo. Î-am spus că locuiesc acum în afara Varșoviei și că mă întorsesc să-mi iau câteva lucruri. Judecând după înțelegerea mea, era o explicație ridicolă. Neamțul își îndreptă pușca spre mine și-mi spuse să-l urmez. Î-am replicat că aşa voi face, dar că o să aibă moartea mea pe conștiință, și că, dacă mă lasă să stau aici, am să-i dau jumătate de litru de votcă. S-a arătat încântat de forma asta de răscumpărare, dar nu mi-a ascuns că se va întoarce, și atunci trebuia să-i dau și mai multă tărie. De cum am rămas singur, am urcat repede în pod, am tras scara și am închis trapa. S-a întors peste un sfert de oră,

însoțit, de astă dată, de mai mulți soldați și un ofițer rezervist. La auzul pașilor și vocilor m-am cățărat din pod pe o parte încă neștirbită a acoperișului, foarte înclinată. M-am întins pe burtă, cu picioarele proptite în streașină. Dacă s-ar fi îndoit sau ar fi cedat, aş fi alunecat pe tabla lucioasă a acoperișului și aş fi aterizat de la etajul cinci direct în stradă. Dar jgheabul a ținut; această nouă și disperată idee de ascunzătoare însemna că viața mea era încă o dată salvată. Nemții au scotocit toată clădirea, adunând grămadă mesele și scaunele; până la urmă, au ajuns și în podul meu, dar nu le-a dat prin minte să arunce o privire pe acoperiș. Lîs-o fi părut incredibil că ar putea să se ascundă cineva acolo. Au plecat cu mâinile goale, înjurând și pognegrindu-mă în fel și chip.

Eram profund zdruncinat de această întâlnire cu nemții, și am decis ca de-acum înainte să stau pe acoperiș ziua și să cobor în pod abia la lăsarea întunericului. Tabla mă îngheța, brațele și picioarele îmi erau țepene, trupul amortit din pricina poziției încordate, inconfortabile, dar îndurasem deja atâtea încât merita să mai sufăr încă puțin, deși a mai trecut o săptămână înainte ca detașamentul german care știa că mă ascund aici să-și termine treaba la spital și să părăsească din nou partea aceea de oraș.

În acea zi, SS-iștii mânau un grup de oameni în haine civile ca să lucreze la spital. Se făcuse aproape zece dimineață, iar eu stăteam lungit pe acoperiș, când, deodată, am auzit tirul unei arme foarte aproape de mine, venind probabil dintr-o pușcă sau un pistol-mitrălieră: era un sunet între fluiere și ciripit, ca și cum un stol de vrăbii ar fi zburat deasupra capului; au început să cadă gloanțe în jurul meu. Am privit împrejur: doi nemți se aflau pe acoperișul spitalului de vizavi și tră-

geau în mine. M-am strecurat înapoi în pod și m-am îndreptat în goană spre chepeng, ferindu-mi capul.

— Stai, stai! — au țipat ei, în vreme ce gloanțele zbrâu deasupra mea. Cu toate astea, am ajuns cu bine pe scară.

N-aveam timp de gândire: ultima mea ascunzătoare din această clădire fusese descoperită; trebuia să-o părăsesc de urgență. M-am năpustit în jos, pe scări, și am ieșit afară, în strada Sędziowska; am alergat de-a lungul drumului, m-am pierdut printre ruinele vilelor care fuseseră odinioară domeniul Staszic.

Din nou, situația mea era disperată, ca de atâtea ori mai înainte. Rătăceam printre zidurile caselor arse în totalitate, unde n-aveau cum să mai fi rămas vreo picătură de apă sau ceva resturi de mâncare, nici măcar un loc în care să mă ascund. După o vreme, am văzut în depărtare o clădire înaltă, cu fațada spre Aleja Niepodległości și cu spatele spre strada Sędziowska, singurul imobil cu mai multe etaje din zonă. M-am îndreptat spre el. La o inspecție mai amănunțită, am constatat că partea centrală a clădirii arsese, dar că aripile erau aproape intacte. În apartamente mai erau mobile, căzile erau încă pline cu apă, din vremea rebeliunii, iar hotărrii mai lăsaseră în cămări o parte din provizii.

După obiceiul meu, m-am mutat în pod. Acoperișul era neatins; avea doar câteva găuri lăsate de schijele unui obuz. Era mult mai Cald aici decât în fosta mea ascunzătoare, dar mi-ar fi fost imposibil să fug din locul acesta. Nici măcar nu m-aș fi putut sinucide aruncându-mă de pe acoperiș. La ultimul etaj al clădirii, exista o mică fereastră cu sticlă colorată, prin care puteam observa străzile învecinate. Oricât ar fi fost de confortabil noul meu „sediul”, nu mă simteam în largul meu aici — poate fiindcă mă obișnuisem cu vechea clădire. N-aveam însă de ales: trebuia să rămân acolo.

Am coborât la ultimul etaj și m-am uitat pe fereastrică. La picioarele mele, se întindeau sute de case arse, o parte întreagă a orașului, moartă acum. Nenumărate grămezi de moloz erau presărate în micile grădini dimprejur. O ceată de muncitori civili, cu hârlețe și tărâncioape pe umăr, se îndrepta spre strada Sędziowska, mărșăluind câte patru în rând. Nu-i însoțea nici un neamț în uniformă. Agitat încă de fuga mea recentă, am fost cuprins de nevoia bruscă de a auzi o voce omenească și propria mea voce care să-i răspundă. Fie ce-o fi, aveam să schimb câteva cuvinte cu oamenii aceia. Am alergat repede jos pe scări și am ieșit în stradă. Grupele de muncitori se îndepărta deja. Am fugit și i-am prins din urmă.

— Sunteți polonezi?

S-au oprit și m-au privit cu surprindere. Șeful grupului mi-a răspuns:

— Da.

— Ce faceți aici?

Îmi venea greu să vorbesc după patru luni de cădere absolută, cu excepția dialogului dintre mine și soldatul acela de la care mă răscumpărasem contra unei jumătăți de litru de votcă, așa că m-am simțit profund emoționat.

— Săpăm fortificații. Dar tu ce faci aici?

— Mă ascund.

Mi s-a părut că șeful se uită la mine cu puțină milă.

— Vino cu noi, spuse el. O să ai de lucru și-o să primești niște supă.

Supă! Numai gândul la un blid cu supă adevarată, fierbinte, îmi provoca asemenea crampe la stomac, încât pentru o clipă mai-mai că am fost gata să merg cu ei, cu riscul de-a fi ucis mai târziu. Voi am supa aia; nu

voiam decât să mănânc și eu o dată pe săturate! Dar a învins bunul-simț.

— Nu, am spus. Nu merg la nemți.

Şeful rânji, pe jumătate cinic, pe jumătate batjocoritor.

— Știu și eu? se împotrivi el. Nemții nu-s chiar aşa de răi.

Abia atunci am remarcat ceva ce-mi scăpase oarecum înainte: numai șeful vorbea cu mine, pe când ceilalți rămâneau tăcuți. Purta pe mâne că o banderolă colorată, imprimată cu un anume semn. Pe față i se întipărise o expresie neplăcută, şireată, abjectă. Când îmi vorbea nu mi se uita în ochi, ci privea dincolo de mine, peste umărul drept.

— Nu, am repetat eu. Mulțumesc, nu.

— Cum vrei, mormăi el.

M-am răsucit, ca să plec. Când grupul se puse în mișcare, am strigat după ei:

— La revedere!

Cuprins de o presimțire rea sau poate călăuzit de instinctul de autoconservare care mi se ascuțise în anii cât mă ascunsesem, nu m-am întors în podul clădirii unde hotărâsem să stau. M-am îndreptat spre clădirea cea mai apropiată, ca și cum ascunzătoarea mea ar fi fost în pivniță. Când am ajuns în pragul carbonizat al ușii, am privit din nou în jur: muncitorii își continuau drumul, dar șeful se uita mereu în urmă, ca să vadă unde intru.

Abia când au dispărut din câmpul meu vizual m-am întors în pod, mai bine spus la ultimul etaj, pentru a privi pe geam. După zece minute, civilul cu banderolă se întorsese cu doi polițiști. Arătă înspre vila în care mă văzuse întrând. Au controlat-o, au cercetat apoi și casele învecinate, dar n-au venit în clădirea mea. Poate se

temeau să nu dea peste un grup mare de rebeli, din aceia care mai stăteau încă la pândă prin Varșovia. Mulți oameni au scăpat cu viață în timpul războiului datorită lașității nemților, cărora le plăcea să-și arate curajul numai atunci când simțea că sunt mai numerosi decât dușmanii lor.

După două zile, am pornit în căutarea hranei. De data asta, plănuiam să-mi fac o provizie mai consistentă, ca să nu fiu nevoie să-mi părăsesc ascunzătoarea prea des. Trebuia să plec în expedițiile mele ziua, fiindcă nu știam clădirea destul de bine ca să umblu prin ea noaptea. Am găsit o bucătărie, apoi un dulap cu mai multe conserve, sacoșe și cutii. Conținutul lor trebuia examinat cu mare grijă. Am desfăcut sforile și am ridicat capacele. Eram atât de absorbit de cercetările mele, încât n-am auzit nimic până când o voce, care venea chiar din spatele meu, a spus:

— Ce naiba faci aici?

Un ofiter german înalt, elegant se apleca peste bufețul din bucătărie, cu brațele încrucișate la piept.

— Ce faci aici? repetă el. Nu știi că dintr-o clipă în alta personalul unității de comando din fortăreața Varșoviei o să se mute în clădirea asta?

M-am prăbușit pe scaunul de lângă ușa dulapului. Cu certitudinea unui somnambul, am simțit deodată că n-aș fi avut puterea să scap din această nouă cursă. Abia după un timp am putut îngăima, cu mare greutate:

— Fă ce vrei cu mine. Nu mă mișc de-aici.

— N-am de gând să-ți fac nici un rău!

Ofițerul ridică din umeri.

— Ce meserie ai?

— Sunt pianist.

Se uită mai atent la mine, cu o neîncredere vădită. Apoi privirea îi alunecă spre ușa care ducea din bucatărie în celelalte camere. Părea că-i încolțise o idee.

— Vino cu mine!

Merserăm în camera de alături, care fusese odinioară, neîndoiefulnic, sufrageria, apoi în camera de după ea, unde, lângă perete, se afla un pian. Ofițerul arăta înspre instrument.

— Cântă ceva!

Îi trecuse oare prin minte că sunetul pianului avea să-i atragă instantaneu pe toți SS-îștii din vecinătate? M-am uitat întrebător la el, fără să mă urnesc din loc. Îmi simți pesemne spaimă, fiindcă adăugă, încercând să mă linistească:

— E-n regulă, poți cânta. Dacă vine cineva, te ascunzi în dulap și-am să spun că încercam instrumentul.

Când am pus degetele pe clape, mi-au tremurat. Așadar, de astă dată trebuia să-mi răscumpăr viața cântând la pian! Nu mai exersasem de doi ani și jumătate, degetele îmi erau anchilozate, acoperite cu un strat gros de murdărie, iar unghile nu mi le mai tăiasem de când izbucnise incendiul în clădirea unde mă ascundeam. Mai mult, pianul se afla într-o cameră fără sticlă la ferestre, aşa încât ciocânelele erau umflate din pricina igrasiei și opuneau rezistență când apăsam pe clape.

Am cântat *Nocturna în do diez minor* de Chopin. Sunetul fragil și subțirel al corzilor dezacordate umplea apartamentul gol și casa scărilor, plutea deasupra ruinelor vilei de vizavi și se întorcea ca un ecou mut, melancolic. Când am isprăvit, tacerea păru mai sumbră și mai stranie decât înainte. Undeva, pe stradă, mieună o pisică. Am auzit o împușcătură jos, în afara clădirii — un zgomot tipic german, strident, penetrant.

Ofițerul mă privi fără să scoată o vorbă. După o vreme, oftă și murmură:

— N-ar trebui să stai totuși aici. Am să te duc în afara orașului, într-un sat. Ai să fii în siguranță acolo.

Am clătinat din cap.

— Nu pot părăsi locul ăsta, am spus hotărât.

Abia atunci păru să înțeleagă adevăratul motiv pentru care mă ascundeam printre ruine. Tresări nervos.

— Ești evreu? întrebă el.

— Da.

Stătuse cu mâinile încrucișate la piept; acum le desfăcu și se așeză în fotoliul de lângă pian, ca și cum această descoperire ar fi necesitat o meditație îndelungată.

— Da, bine, murmură el, în acest caz, într-adevăr, nu poți pleca.

O vreme păru să cadă adânc pe gânduri, apoi se întoarse spre mine și-mi puse o altă întrebare:

— Unde te ascunzi?

— La mansardă.

— Arată-mi cum e acolo.

Am mers la ultimul etaj. Inspectă mansarda cu un ochi atent și expert. Procedând astfel, descoperi ceva ce nu observasem mai devreme: un soi de nivel suplimentar, deasupra ei, un pod din scânduri, sub dolia acoperișului, exact deasupra intrării în mansardă. La prima vedere, aproape că nici nu-l remarcai, fiindcă încăperea era foarte slab luminată. Ofițerul îmi spuse că acolo credea el că ar trebui să mă ascund, și mă ajută să caut o scară în apartamentele de la etajele inferioare. După ce mă suiam în pod, trebuia doar să trag scara după mine.

Am discutat împreună planul și l-am pus în aplicare. Mă întrebă apoi dacă aveam ce mâncă.

— Nu, am răspuns eu.

La urma urmei, mă luase prin surprindere tocmai când încercam să fac rost de provizii.

— Ei, nu-i nimic, adăugă el repede, de parcă s-ar fi jenat de apariția lui neașteptată. Am să-ți aduc eu ceva de mâncare.

Abia atunci am îndrăznit să pun și eu o întrebare. Pur și simplu nu m-am mai putut abține.

— Sunteți neamț?

Roși și aproape că-și strigă răpusul, pradă unei mari agitații, ca și cum întrebarea mea ar fi fost o insultă.

— Da, sunt neamț! Și mi-e rușine de asta, după tot ce s-a întâmplat.

Brusc, îmi strânse mâna și plecă.

Reapăru după trei zile. Era seară și întuneric beznă, când am auzit un fluierat sub podul unde mă aflam.

— Hei, ești acolo?

— Da, sunt aici, am răspuns eu.

Curând ateriză lângă mine un obiect greu. Prin ziar am simțit câteva pâini și ceva moale, care s-a dovedit a fi niște marmeladă învelită în hârtie cerată. Am pus repede pachetul alături și am strigat:

— Așteaptă o clipă!

Vocea din întuneric sună nerăbdătoare.

— Ce e? Grăbește-te. Gărzile m-au văzut intrând aici, nu trebuie să stau prea mult.

— Unde sunt trupele sovietice?

— Sunt deja în Varșovia, în suburbia Praga — de cealaltă parte a Vistulei. Trebuie să mai rezisti încă vreo câteva săptămâni, războiul se termină cel târziu la primăvară.

Vocea tăcu. Nu știam dacă ofițerul mai era acolo sau plecase. Deodată, l-am auzit iar:

— Trebuie să rezisti, auzi?

Vocea îi era aspră, de parcă ar fi dat un ordin, încercând să-mi transmită credința lui neclintită că războiul avea să se sfărsească bine pentru noi. Abia atunci am auzit sunetul liniștit al ușii de la mansardă care se închidea.

Săptămânile treceau monoton, lipsite de speranță. Se auzeau tot mai puține focuri de artillerie din direcția Vistulei. Erau zile când tacerea nu era tulburată de nici o împușcătură. Poate că aş fi cedat în cele din urmă, sunucigându-mă, aşa cum plănuisem de atâtea ori înainte, dacă n-aş fi avut ziarele în care învelea neamțul pâinea pentru mine. Erau recente, și le citeam iar și iar, îmbărbătându-mă cu știrile despre înfrângerile germane pe toate fronturile. Fronturile astăzi înaintau cu viteză sporită tot mai adânc, în inima Reichului.

Personalul unității și-a continuat munca în același mod, în aripile laterale ale clădirii. Soldații urcau și co-

borau scările, aducând adeseori pachete voluminoase în mansardă și ducându-le pe altele jos, dar ascunzătoarea mea era bine aleasă; nimănuia nu i-a dat prin cap să cerceteze podul. Gărzile mărșăluiau mereu încolo și încocace pe drumul de lângă clădire. Le auzeam tot timpul pașii, zi și noapte, și felul în care își pocneau unul de altul picioarele înghețate, încercând să și le încălzească. Când aveam nevoie de apă, mă strecuram noaptea în apartamentele avariate, unde căzile erau pline ochi.

Pe 12 decembrie, ofițerul veni pentru ultima oară. Îmi aduse o provizie de pâine mai mare decât de obicei și o plapumă de puf călduroasă. Îmi spuse că pleacă din Varșovia cu detașamentul lui și că nu trebuie, cu nici un chip, să-mi pierd nădejdea, fiindcă ofensiva sovietică era așteptată dintr-o clipă în alta.

— În Varșovia?

— Da.

— Dar cum am să supraviețuiesc luptelor de strădă? l-am întrebat neliniștit.

— Dacă noi doi am supraviețuit în infernul ăsta cinci ani, replică el, e limpede că Dumnezeu vrea să trăim. Mă rog, trebuie să credem asta, în orice caz.

Ne luasem deja rămas-bun și era pe punctul să plece, când mi-a venit o idee, în ultima clipă. Îmi frământasem îndelung creierii în ce fel i-aș fi putut demonstra recunoștința; refuzase categoric să primească singura mea comoară, ceasul.

— Ascultă!

I-am luat mâna și am început să vorbesc precipitat.

— Nu ți-am spus niciodată numele — nu m-ai întrebat, dar vreau să ți-l amintești. Cine știe ce se poate întâmpla? Ai un drum lung până acasă. În caz că scap cu viață, am să lucrez cu siguranță din nou la Radio Polonia. Acolo am lucrat și înainte de război. Dacă ți se

întâmplă ceva, dacă te pot ajuta în vreun fel, amintește-ți numele meu: Szpilman, Radio Polonia.

Schiță zâmbetul lui obișnuit, pe jumătate dezapro-
bator, pe jumătate timid și încurcat, dar, în situația de
față, am simțit că-i făcusem o plăcere vorbindu-i de-
spre dorința mea naivă de a-l ajuta.

Primele geruri năprasnice sosiră pe la mijlocul lui decembrie. Pe 13 decembrie, când am ieșit afară să cau apă, am găsit totul înghețat. Dintr-un apartament situat aproape de intrarea din spate a clădirii, pe care focul îl crucește, am luat un ibric și un vas cu apă înghețată și m-am întors în pod. Am răzuit niște gheață și am pus-o în gură, dar nu mi-am potolit setea. Mi-a venit o altă idee: m-am băgat sub plapumă și mi-am pus vasul cu gheață pe stomacul dezvelit. După o vreme, gheața a început să se topească, și am avut apă. La fel am procedat în următoarele câteva zile, fiindcă temperatură a rămas sub zero grade.

A sosit Crăciunul, apoi Anul Nou 1945: sărbători petrecute pentru a șasea oară în vreme de război, de data asta cele mai grele pe care le cunoscusem. Nu eram într-o dispoziție festivă. Zăceam în întuneric, ascultând cum vântul aprig sfâșia acoperișul și ulucele stricate ce atârnau pe zidurile caselor, spulberând mobila din apartamentele care nu fuseseră cu totul distruse. În intervalele dintre rafalele de vânt care vuiau printre ruine, auzeam chițcăitul și fojgăitul șoarecilor sau chiar al șobolanilor care mișunau de colo-colo prin mansardă. Uneori, o zbugheau peste plapuma mea, iar când adormeam îmi treceau peste față, zgâriindu-mă cu ghearele în goana lor. Revedeam, în minte, fiecare Crăciun de dinaintea și din timpul războiului. La început, aveam o casă, părinți, două surori și un frate. Apoi, nu mai aveam o casă a noastră, dar eram împreună. Mai târziu,

eram singur, dar înconjurat de alți oameni. Iar acum eram pesemne mai singur decât oricine altcineva de pe pământ. Până și eroul lui Defoe, Robinson Crusoe, prototipul solitarului ideal, putea spera să întâlnească o altă ființă omenească. Crusoe se bucura la gândul că într-o bună zi s-ar fi putut întâmpla aşa ceva — asta îl ținea în viață. Dar dacă vreunul dintre oamenii aflați în jurul meu s-ar fi apropiat, ar fi trebuit să fug de el și să mă ascund, însăspăimântat de moarte. Trebuia să fiu singur, complet singur, dacă voiam să trăiesc.

În dimineața de 14 ianuarie m-au trezit niște zgome-
te neobișnuite, care străbăteau din clădire și de afară,
din stradă. Mașinile veneau și plecau, soldații alergau
încolo și încocace și mi-au ajuns la ureche niște voci agi-
tate, nervoase. O mulțime de lucruri erau scoase din
clădire, probabil pentru a fi încărcate în vehicule. În zo-
rii zilei de 15 ianuarie, s-a auzit din nou artleria din-
spre frontul de pe Vistula, până atunci tăcut. Obuzele
nu atingeau partea de oraș în care mă ascundeam eu,
dar temelia și zidurile clădirii se zgâlțâiau sub eterne-
le bubuituri, tabla de pe acoperiș intra în vibrație, iar
de pe pereții interiori se desprindea tencuiala. Trebuie
să fi fost sunetul celebrelor rachete sovietice Katiușa,
despre care auzisem atâtea înainte de rebeliune. Bucu-
ros și entuziasmat cum eram, am comis ceea ce, în cir-
cumstanțele date, era o nebunie de neierat: am băut o
oală întreagă de apă.

Trei ore mai târziu, focul artleriei grele a încetat din
nou, dar eram la fel de neliniștit. N-am închis un ochi
în acea noapte: dacă nemții aveau să apere ruinele Var-
șoviei, luptele de stradă puteau începe oricând, iar eu
riscam să fiu omorât — episod final al tuturor necazu-
rilor mele anterioare.

Dar noaptea a trecut în liniște. În jurul orei unu, am auzit cum nemții care mai rămăseseră au părăsit clădirea. S-a lăsat tăcerea, o tăcere cum nici Varșovia, un oraș mort în ultimele trei luni, nu mai cunoscuse vreodată. Nu mai auzeam nici măcar pașii gărzilor din afara clădirii. N-am înțeles. Mai continuau luptele?

Abia în zorii zilei următoare tăcerea a fost spartă de un zgomot puternic, de mare rezonanță, ultimul sunet la care m-aș fi așteptat. Niște difuzeoare montate undeva, în apropiere, transmiteau anunțuri în poloneză despre înfrângerea Germaniei și eliberarea Varșoviei.

Nemții se retrăseseră fără nici o luptă.

De cum s-a luminat, m-am pregătit febril pentru prima mea expediție în exterior. Ofițerul meu îmi lăsase o manta militară germană, ca să nu îngheț când mă duceam să iau apă, și tocmai o pușesem pe mine când am auzit pașii cadențați ai gărzilor aflate din nou pe drum. Așadar, trupele sovietice și poloneze dăduseră iar înapoi? M-am prăbușit pe saltea, complet demoralizat, și am zăcut acolo până când mi-a ajuns la urechi ceva nou: glasuri de femei și de copii, sunete pe care nu le mai auzisem de luni în sir, femei și copii discutând calm, de parcă nimic nu s-ar fi întâmplat. Era ca în timpurile de odinioară, când mamele se plimbau pur și simplu pe stradă cu cei mici. Trebuia să văd ce se întâmplă, cu orice preț. Incertitudinea devinea insuportabilă. Am alergat jos pe scări, am scos capul pe ușa de la intrare a clădirii abandonate și am privit în lungul Aleii Niepodległosci. Era o dimineată cenușie, cătoasă. La stânga mea, nu prea departe, stătea o femeie-soldat, într-o uniformă greu de recunoscut de la acea distanță. O femeie cu o boccea în spinare se apropia din dreapta. Când a ajuns mai aproape, am îndrăznit să-i vorbesc:

— Bună ziua. Iertați-mă...

Am strigat-o cu glas scăzut, făcându-i un semn.
 S-a holbat la mine, a scăpat bocceaua pe jos și a luat-o
 la sănătoasa, țipând ca din gură de șarpe:
 — Un neamț!

Imediat, femeia din regimentul de gardă s-a întors, m-a văzut, a dus pistolul-mitralieră la ochi și a tras. Gloanțele s-au înfipt în zid, făcând să-mi cadă în cap așchii de tencuială. Fără să stau pe gânduri, m-am repezit pe scări și m-am refugiat la mansardă.

Uitându-mă pe ferestruica mea, câteva minute mai târziu, am constatat că întreaga clădire fusese deja încercuită. I-am auzit pe soldați strigându-se în vreme ce coborau în pivniță; au urmat o serie de împușcături și explozia câtorva grenade de mâna.

De data asta, situația mea era absurdă. Eram pe cale să fiu împușcat de niște soldați polonezi în Varșovia eliberată, chiar în pragul libertății, ca urmare a unei neînțelegeri. Extrem de încordat, am început să mă întreb cum i-aș putea face să înțeleagă repede că sunt polonez, înainte de-a apuca să mă trimită pe lumea cealaltă, considerându-mă un neamț care se ascundea de dânsii. Între timp, un alt detașament purtând uniforme albastre se adunase în dreptul clădirii. Am aflat ulterior că era un detașament al poliției feroviare, care trecea din întâmplare pe-acolo și fusese recrutat ca să dea o mâna de ajutor soldaților. Așa că acum aveam pe urmele mele două unități armate.

Am început să cobor încet pe scări, strigând cât puteam de tare:

— Nu trageți! Sunt polonez!

Curând am auzit niște pași grăbiți urcând pe scări. Aplecat peste balustradă, am zărit figura unui Tânăr ofițer polonez în uniformă, cu vulturul pe șapcă. A atinut pistolul asupra mea și mi-a poruncit:

— Mâinile sus!

Am strigat din nou:

— Nu trageți! Sunt polonez!

Locotenentul s-a făcut stacojiu de furie.

— Și-atunci, pentru Dumnezeu, de ce nu cobori? tună el. Și ce-i cu mantaua asta nemțească pe tine?

Abia când soldații s-au uitat mai bine la mine și au evaluat situația în care mă aflam m-au crezut că nu sunt neamț. Au hotărât să mă ducă la statul lor major, ca să mă spăl și să mănânc ceva, deși nu eram prea sigur ce aveau de gând să facă cu mine.

Dar nu puteam pleca împreună cu ei aşa, pur și simplu. Trebuia să-mi ţin promisiunea pe care mi-o făcusem mie însuși ca la sfârșitul regimului nazist să-l sărut pe primul polonez ieșit în cale. S-a dovedit că nu era aşa de ușor să-mi îndeplinești dorința. Locotenentul s-a împotrivațit îndelung propunerii mele, apărându-se cu tot felul de argumente, cu excepția celui pe care, fiind prea cumsecade, nu se îndura să-l rostească. Abia după ce l-am sărutat a scos o oglinoară și-a ţinut-o în dreptul feței mele, spunând cu un zâmbet:

— Uite, acum vezi ce mare patriot sunt!

Două săptămâni mai târziu, bine îngrijit de militari, curat și odihnit, am ieșit fără teamă pe străzile Varșoviei, liber, pentru prima dată în aproape șase ani. Mergeam către răsărit, în direcția Vistulei, spre Praga — fusese o suburbie săracă, îndepărtată, dar atât mai rămăsesese din Varșovia, fiindcă nemții n-o distruseseră cu totul.

Înaintam de-a lungul unui bulevard, odinioară aglomerat și cu un trafic intens, acum pustiu. Cât vedeați cu ochii, nici o clădire nu mai era intactă. Trebuia să înconjur mereu munții de moloz, iar uneori eram nevoit să-i escaladez anevoie, ca și cum ar fi fost versanții unui grohotiș. Picioarele mi se încurcau în movilele unde zăcea-

de-a valma fire încâlcite de telefon și de la liniile de tramvai, și bucăți de material care decoraseră altădată apartamentele sau folosiseră drept îmbrăcăminte unor ființe omenești moarte de mult.

Un schelet zăcea lângă zidul unei clădiri, sub o baricadă a rebelilor. Nu era mare, iar structura osoasă era delicată. Trebuie să fi fost scheletul unei fete, fiindcă pe craniu se mai zăreau încă niște fire lungi de păr blond. Părul se descompune mai greu decât oricare altă parte a trupului. Lângă schelet se aflau o pușcă ruginită și niște resturi de îmbrăcăminte, în jurul brațului drept, cu o banderolă roș-albă de pe care însemnele AK* fusese să smulse de gloanțe.

Din surorile mele, frumoasa Regina și Tânăra, serioasă Halina, nu mai rămăseseră nimic, și nicicând n-aveam să găsesc un mormânt la care să merg să mă rog pentru sufletele lor.

M-am oprit puțin, ca să-mi recapăt suflul. Am primit spre partea de nord a orașului, unde se ridicase altădată ghetoul și unde fuseseră uciși jumătate de milion de evrei — nici urmă din el. Nemții puseseră la pământ până și zidurile caselor arse.

Mâine trebuie să încep o nouă viață. Cum s-o fac, când n-am în urmă decât moarte? Ce energie vitală aş putea extrage din moarte?

Mi-am urmat drumul. Rafale violente de vânt, șurind și urlând printre crăpăturile carbonizate ale ferestrelor, făceau să zângănească fierăria ruginită dintre ruine. Se lăsa înserarea. Din cerul întunecat, plumburiu, începu să cadă ninsoarea.

---

* Armia Krajowy (Armata Țării), denumirea trupelor din rezistența poloneză care au organizat rebeliunea din Varșovia (N.t.)

Post-scriptum

Cam două săptămâni mai târziu, unul dintre colegii mei de la Radio Polonia, violonistul Zygmunt Lednicki, care luase parte la rebeliune, a revenit în Varșovia din pribegiea lui. Ca mulți alții, se întorsese pe jos, vrând să ajungă în orașul său cât mai repede cu puțință. În drum, trecuse pe lângă un lagăr provizoriu pentru prizonierii de război germani. Când, mai târziu, mi-a povestit despre asta, colegul meu a adăugat imediat că-și dezaproba purtarea din acel moment, dar că pur și simplu nu se putuse abține. S-a dus la gardul de sârmă ghimpată și le-a spus nemților:

— Ați pretins întotdeauna că sunteți un popor educat, dar mie, ca muzician, mi-ați luat tot ce-am avut — vioara!

La care un ofițer s-a ridicat cu greutate din locul unde zăcea și s-a îndreptat, cu pași șovăitori, spre sârmă ghimpată. Arăta jalnic, lipsit de vlagă și nebărbierit cum era. Ațintindu-și asupra lui Lednicki privirea disperată, l-a întrebat:

— Îl cunoști cumva pe domnul Szpilman?

— Da, sigur că-l cunosc.

— Sunt neamț, șopti omul încordat, și l-am ajutat pe Szpilman când se ascundea în podul unității de commando din fortăreața Varșoviei. Spune-i că sunt aici. Roagă-l să mă scape. Te implor...

În acea clipă, unul dintre paznicii lagărului a venit înspre noi:

— N-ai voie să vorbești cu prizonierii. Te rog să pleci.

Lednicki s-a îndepărtat. Dar în clipa următoare și-a dat seama că nu știe numele neamțului. Așa că s-a întors, dar paznicul deja îl îndepărtase de gard pe ofițer.

— Cum te cheamă? a strigat el.

Neamțul s-a răsucit și a răspuns ceva, dar Lednicki n-a reușit să înțeleagă ce-i spuse.

Nici eu nu știam numele ofițerului. Alesesem în mod intentionat să-l ignor, pentru ca în cazul în care aș fi fost prinț și interogat, iar poliția germană mi-ar fi cerut să declar cine-mi furnizase pâine din depozitele armatei, să nu-i spun numele sub tortură.

Am făcut tot ce mi-a stat în puteri să-l regăsesc pe prizonierul german, dar n-am reușit să dau de el. Lagărul prizonierilor de război fusese mutat, iar nou amplasament era secret militar. Dar poate că neamțul acela — singura *fîntă umană* cu uniformă germană pe care-o întâlnisem — se întorsese cu bine acasă.

Susțin uneori recitaluri în clădirea de la numărul 8, pe strada Narbutt din Varșovia, unde am cărat cărămizi și ciment — locul unde lucra brigada evreiască: oamenii care fuseseră împușcați când terminaseră apartamentele ofițerilor germani. Ofițerii n-au apucat să se bucură prea mult de noile lor case. Clădirea mai e încă în picioare și adăpostește acum o școală. Cât pentru copiii polonezi care nu știu câtă suferință omenească și spaimă ucigătoare au bântuit prin clasele lor însorite.

Și mă rog să nu cunoască vreodată spaima și suferința asta.

*Extrase din Jurnalul
căpitanului Wilm Hosenfeld*

18 ianuarie 1942

Revoluția național-socialistă pare șovăitoare în toate privințele. Istoria ne relatează faptele oribile și barbaria însăjimantătoare din timpul Revoluției franceze. Iar Revoluția bolșevică a îngăduit și ea ca niște suboameni plini de ură, mânați de instințe animalice, să comită atrocități cumplite împotriva clasei conducerii. Deși putem deplânge și condamna asemenea acțiuni din punct de vedere uman, trebuie să recunoaștem natura lor necondiționată, neabătută și irevocabilă. N-au fost încheiate înțelegeri, n-a existat nici o prefacătorie, n-au fost făcute concesii. Tot ce-au realizat acești revoluționari a fost îndeplinit din toată inima, cu hotărâre, independent de conștiință, moralitate sau tradiție. Atât iacobinii, cât și bolșevicii au măcelărit clasele superioare și au lichidat familiile regale. Au rupt-o cu creștinismul, căruia i-au declarat război, vrând să-l steargă de pe fața pământului. Au reușit să-și antreneze națiunile în războaie purtate cu energie și entuziasm — războaiele revoluționare ale trecutului, războiul de astăzi împotriva Germaniei. Teoriile și ideile lor înnoitoare au avut o influență imensă, dincolo de granițele proprietelor lor țării.

Metodele național-socialiștilor sunt diferite, dar, în esență, și ei urmăresc o singură idee: exterminarea și anihilarea celor care gândesc altfel. Din cînd în cînd, unii nemți sunt împușcați, dar acest lucru este mușamali-

zat, ținut departe de opinia publică. Oamenii sunt închiși în lagăre de concentrare, unde se ofilesc și mor. Publicul nu știe nimic despre asta. Când intenționezi să-i arestezi pe dușmanii statului, trebuie să ai și curajul de a-i acuza în mod deschis, în fața comunității, încredințându-i justiției publice.

Pe de o parte, național-socialiștii se aliază cu clasele conducătoare în sfera capitalului și a industriei, menținând principiul capitalist, pe de altă parte propovăduiesc socialismul. Se declară în favoarea dreptului la libertatea personală și religioasă, dar distrug bisericiile creștine și poartă o luptă secretă, clandestină împotriva lor. Vorbesc despre principiul *Führer*-ului și despre drepturile oamenilor capabili de a-și dezvolta liber talentele, dar în realitate totul depinde de apartenența la Partid. Hitler pretinde că oferă pacea mondială și, în același timp, înarmează țara într-un mod alarmant. Spune lumii că nu vrea să înglobeze alte națiuni în statele germane, negându-le dreptul la propria independență, dar cum rămâne cu cehii, sârbii și polonezii? Mai ales în Polonia, poate că nu era nevoie să-i fie furată unei națiuni suveranitatea între propriile granițe.

Și uite-i pe național-socialiștii însăși — în ce măsură trăiesc după principiile național-socialiste: de pildă, ideea că binele comun stă înaintea binelui individual. Le cer oamenilor de rând să respecte acest principiu, dar n-au de gând să facă și ei la fel. Cine dă piept cu dușmanul? Poporul, nu Partidul. Acum îi mobilizează în armată pe infirmi, în timp ce tinerii sănătoși tun care lucrează în birourile Partidului și în poliție se țin departe de front. Din ce cauză sunt scuțiți?

Confiscă proprietățile polonezilor și evreilor ca să se bucure ei însăși de ele. Acum polonezii și evreii n-au ce mâncă, trăiesc în lipsuri, îngheată de frig, iar național-so-

cialiștii nu văd nimic rău în faptul că-și însușesc bunele lor.

Varșovia, 17 aprilie 1942

Am petrecut câteva zile liniștite aici, la Institutul de Educație Fizică. Abia dacă iau seama la război, dar nu pot fi fericit. Din când în când, mai auzim și noi una-alta. Stirile sunt formate din ceea ce se petrece dincolo de liniile frontului: împușcături, accidente și aşa mai departe. În Lietzmannstadt [Łódź], au fost uciși o sută de oameni — execuții deși erau inocenți, s-ar putea spune —, fiindcă trei bandiți au deschis focul asupra unor ofițeri de poliție. La fel s-a întâmplat la Varșovia. Faptele acestea nu trezesc teama sau teroarea, ci o hotărâre amară, furia și un fanatism feroce. Pe podul Praga, doi tineri hilteriști l-au atacat pe un polonez și, când acesta s-a apărat, au chemat în ajutor un polițist german. Polonezul i-a împușcat pe toți trei. Un camion militar de dimensiuni mari a răsturnat pur și simplu o trăsură în care se aflau trei persoane, în piață poștei. Vizitiul a fost omorât pe loc. Mașina militară a trecut mai departe, târând după ea trăsura, care mai avea încă un pasager în ea, sub vehicul. S-au adunat o mulțime de oameni, dar mașina și-a continuat drumul. Un neamț a încercat să-o opreasă. Atunci trăsura s-a încurcat printre roțile vehiculului, care a fost nevoit să stea pe loc. Cei din camion au coborât, au dat trăsura la o parte și și-au văzut de drum.

Unii polonezi din Zakopane au refuzat să-și predea schiurile. Au fost perchezitionate casele, și două sute patruzeci de persoane au fost trimise la Auschwitz, cel mai temut lagăr de concentrare din răsărit. G. Sta. Po. îi torturează acolo pe oameni până mor. Îi duc pe nefericiti într-o celulă și-i termină rapid, prin gazare. În

timpul interogatoriilor, oamenii sunt crunt bătuți. Există și celule speciale de tortură, unde brațele victimei sunt legate de o coloană care e apoi ridicată, iar victimă spânzură așa până leșină. Sau e pusă într-o ladă unde nu poate sta decât încovoiată, până își pierde cunoștința. Ce alte lucruri diabolice au mai inventat? Oare care este numărul total al nevinovaților ținuți în pușcării? Pe zi ce trece, alimentele sunt tot mai greu de găsit; crește foametea în Varșovia.

Tomaszów, 26 iunie 1942

Aud muzică de orgă și cântece din biserică catolică. Intru: copii înveșmântați în alb, aflați la prima lor comuniune, stau în fața altarului. Biserică e plină de lume. Tocmai intonează *Tantum ergo* și sunt binecuvântați. Îl las pe preot să mă binecuvânteze și pe mine. Copilași inocenți aici, într-un oraș polonez, acolo, într-un oraș german ori în altă țară, rugându-se cu toții lui Dumnezeu; peste câțiva ani, or să lupte și-or să se ucidă unul pe altul, orbiți de ură. Chiar și în timpurile de odinioară, când națiunile erau mai religioase și-si numea cărmuiorii *maiestăți creștine*, se întâmpla la fel ca și astăzi, când popoarele se îndepărtează de creștinism. Umanitatea pare condamnată să facă mai mult rău decât bine. Cel mai mare ideal de pe fața pământului este dragostea de oameni.

Varșovia, 23 iulie 1942

Dacă citești ziarele și ascuțiști știrile la radio, ai zice că totul merge foarte bine, pacea e sigură, războiul deja câștigat, iar viitorul poporului german — plin de speranță. Pur și simplu nu pot crede asta, fie și numai pentru că nedreptatea nu poate triunfa pe termen lung, iar

felul în care nemții conduc țările cucerite e de natură să provoace rezistență, mai devreme sau mai târziu. E de ajuns să mă uit la condițiile de aici, din Polonia, și încă nu le știu prea bine, fiindcă ni se spune foarte puțin. Dar ne putem face o imagine clară din toate observațiile, discuțiile și informațiile auzite zilnic. Dacă metodele de administrație și guvernare, oprimarea populației locale și operațiunile purtate de G. Sta. Po. sunt aici deosebit de brutale, presupun că se întâmplă cam la fel și în celelalte țări ocupate.

Teroarea și teama paralizantă domnesc pretutindeni, se face uz de forță, sunt efectuate arestări. Zilnic, oamenii sunt ridicați de la casele lor și împușcați. Viața unei ființe umane, ca să nu mai vorbim de libertatea individuală, nu mai prezintă nici o importanță. Dar dragosteua de libertate este specifică fiecărei ființe omenești și fiecărei națiuni, și nu poate fi înăbușită multă vreme. Istoria ne învață că tirania n-a durat niciodată. Iar acum avem sânge nevinovat pe conștiință, din cauza cumplitei nedreptăți a uciderii locuitorilor evrei. Tocmai se desfășoară acțiunea de exterminare a evreilor. Încă de la ocuparea regiunilor estice, acesta a fost scopul administrației civile germane, sprijinită de poliție și de G. Sta. Po., dar acum se pare că trebuie aplicat radical, pe scară imensă.

Auzim rapoarte credibile din surse diverse, potrivit căror ghetoul de la Lublin ar fi fost desființat, evreii scoși de acolo și uciși *en masse*, ori duși în păduri, iar unii dintre ei înciși într-un lagăr. Oamenii din Lietzmannstadt și din Kutno spun că evreii — bărbați, femei și copii — sunt otrăviți în camere de gazare mobile, morții despuiți de veșminte, aruncați în gropi comune, iar toată îmbrăcămîntea dusă în fabrici textile, pentru reprocesare. Se spune că au loc scene cum-

plete. Rapoartele afirmă acum că ghetoul din Varșovia este golit în același fel. Există acolo patru sute de mii de oameni, iar batalioanele de ucraineni și de lituanieni sunt folosite în acest scop, în locul poliției germane. Toate astea sunt greu de acceptat, încerc să nu le dau crezare, nu atât din teamă pentru viitorul națiunii noastre, care într-o bună zi va trebui să plătească pentru lucrurile astea monstruoase, cât fiindcă nu-mi imaginez că Hitler vrea cu adevărat aşa ceva și că ar exista nemți care să dea asemenea ordine. Dacă lucrurile stau totuși astfel, nu există decât o singură explicație: sunt bolnavi, anormali sau nebuni.

25 iulie 1942

Dacă e adevărat ce se spune prin oraș — și veștile provin din surse demne de luat în seamă —, atunci nu e nici o onoare să fii ofițer german, și nimeni n-o să tolereze ceea ce se petrece. Dar nu-mi vine să cred ce-am auzit.

Potrivit zvonurilor, treizeci de mii de evrei urmează să fie scoși din ghetou săptămâna asta și duși undeva în est. În ciuda secretului păstrat cu strictețe, oamenii știu ce se întâmplă apoi: undeva, lângă Lublin, sunt construite niște încăperi care pot fi încălzite de un curent puternic, ca electricitatea dintr-un crematoriu. Nefericiții sunt împinși în aceste camere încinse și arși de vii; în felul acesta, pot fi uciși mii de oameni într-o singură zi, fără efortul presupus de împușcarea lor, săparea gropilor comune și umplerea acestora. Ghilotina Revoluției franceze nu poate concura cu acest sistem, și nici măcar în pivnițele poliției secrete rusești n-au fost concepute asemenea metode ingenioase de măcel în masă.

Dar, fără nici o îndoială, e o nebunie. Nu e cu puțință aşa ceva. Te și întrebi cum de nu ripostează evreii. Adevărul e că mulți — de fapt, majoritatea — dintre ei sunt atât de slăbiți din pricina foamei și a mizeriei, încât nu mai sunt capabili să opună vreo rezistență.

Varșovia, 13 august 1942

Un negustor polonez, expulzat din Poznań la începutul războiului, are o prăvălie aici, în Varșovia. Îmi vinde adeseori fructe, legume și altele. În timpul primului război mondial, a luptat ca soldat german vreme de patru ani, pe frontul de vest. Mi-a arătat un carnet cu solda primită. Îi simpatizează puternic pe nemți, dar e polonez, și polonez o să rămână. E desperat în fața cruzimilor groaznice și a brutalității animalice de care dau doavadă nemții în gheto.

Nu poți să nu te întrebi iar și iar cum de există asemenea lepădături printre ai noștri. Să fie oare criminalii și nebunii eliberați din pușcării și aziluri și trimiși aici ca să se comporte asemeni unor copoi? Nu, persoane cu oarecare greutate în stat și-au învățat concețătenii — altminteri inofensivi — să acționeze astfel. Răul și brutalitatea stau la pândă în sufletul omului. Dacă li se îngăduie să se dezvolte în voie, ele infloresc, ajungând să dea la iveală niște mlădițe însășimântătoare, genul acela de idei care au făcut posibil ca evreii și polonezii să fie uciși în felul acesta.

Negustorul polonez despre care am pomenit are cunoscuți printre evreii din ghetto și-i vizitează frecvent. Spune că priveliștea e insuportabilă și se teme să mai pună acum piciorul pe-acolo. Străbătând strada, într-o trăsură, a văzut cum un individ de la G. Sta. Po. i-a împins pe mai mulți evrei, femei și bărbați, la intrarea într-o clădire, după care a tras în ei, la întâmplare. Zece

oameni au fost uciși sau răniți foarte grav. Cineva din mulțime a încercat să fugă, și atunci tipul de la G. Sta. Po. și-a ajintit pistolul asupra lui, dar cutia încărcațorului era goală. Răniții au murit. Nimeni nu s-a uitat la ei: doctorii au fost deja deportați sau uciși și, la urma urmei, cu sau fără ajutor, răniții tot aveau să moară. O femeie i-a spus cunoșcutului meu polonez că mai mulți ofițeri din G. Sta. Po. au intrat într-o maternitate evreiască, au luat sugarii, i-au pus într-un sac, au plecat cu ei și i-au aruncat într-un dric. Ticăloșii nu s-au lăsat înduioșați de plânsul bebelușilor și de tipetele desperate ale mamelor. E greu de crezut, și totuși e adevărat. Două dintre animalele astea erau, ieri, în același tramvai cu mine. Aveau în mâna niște bice și se întorceau din ghețou. Îmi venea să-i arunc sub roțile tramvaiului.

Cât suntem de lași, socotindu-ne mai presus de toate astea, dar îngăduind ca asemenea lucruri să se întâmple! Vom fi pedepsiti și din această cauză, noi și copiii noștri nevinovați. Fiindcă suntem, de fapt, complici atunci când lăsăm să fie comise astfel de crime.

După 21 august 1942

Minciuna este răul cel mai mare. Tot ce e diabolic de aici vine. Si noi am fost mintiți; opinia publică este permanent indusă în eroare. Nici o pagină de ziar nu e scutită de minciuni, indiferent dacă e vorba de chestiuni politice, economice, istorice, sociale sau culturale. Adevărul se află pretutindeni sub presiune; faptele sunt distorsionate, răstălmăcite și transformate în contrariul lor. Oare toate astea pot sfârși cu bine? Nu, de dragul naturii umane și al spiritului liber, lucrurile nu pot continua astfel. Mincinoșii și cei care deformăază adevărul trebuie să piară și să fie depoziți de capacitatea de a domni prin forță. Abia apoi va fi loc pentru un alt tip deumanitate, mai liberă, mai nobilă.

1 septembrie 1942

De ce-a fost nevoie de acest război? Fiindcă umanitatei trebuia să i se arate încotro o poartă lipsă de credință. La început, bolșevismul a ucis milioane de oameni, pretinzând că acționează astfel pentru a introduce o nouă ordine mondială. Dar bolșevicii au putut proceda aşa cum au făcut-o numai fiindcă se îndepărta-seră de Dumnezeu și de învățătura creștină. Acum, național-socialismul face la fel în Germania. Le interzice oamenilor să-și practice religia, tinerii sunt crescuți fără frica lui Dumnezeu, Biserică este îngrădită, iar proprietățile ei — înstrăinate, oricine gândește diferit este terorizat, natura umană liberă a germanilor este înjosită și ei sunt transformați în niște sclavi îngroziți. Li se ascunde adevărul. Nu pot juca nici un rol în soarta națiunii lor.

Nu mai există acum porunci împotriva furtului, crimi sau minciunii, dacă ele aduc atingere interesului personal. Această negare a poruncilor lui Dumnezeu lasă cale liberă manifestărilor imorale ale lăcomiei — îmbogățirea prin mijloace necinstite —, urii, înșelăciunii, dezmațului sexual care duce la infertilitate și la decăderea poporului german. Dumnezeu îngăduie ca toate acestea să se petreacă, lasă ca aceste forțe să fie puternice și permite ca atâția nevinovați să piară pentru a arăta omenirii că fără El nu suntem decât niște animale în conflict, care consideră că trebuie să se distrugă reciproc. Nu luăm aminte la porunca divină: „Iubiți-vă unii pe alții.” Foarte bine, spune Dumnezeu, atunci încercați opusul ei, porunca diavolului: „Urăti-vă unii pe alții.” Știm povestea Potopului din Sfânta Scriptură. Din ce cauză a ajuns prima rasă umană la un asemenea sfârșit tragic? Fiindcă oamenii se lepădaseră de Dumnezeu și au trebuit să moară, vinovați și inocenți,

deopotrivă. Nu se puteau blama decât pe ei însiși pentru pedeapsa primită. La fel și astăzi.

6 septembrie 1942

Un ofițer din unitatea specială de comando, care a luat parte la turneul de scrimă, mi-a spus ce lucruri îngrozitoare a făcut unitatea respectivă în orașul Sielce, un centru administrativ. Era atât de măhnit și de indignant, încât a uitat complet că ne aflam într-o companie destul de numeroasă, inclusiv un ofițer superior din G. Sta. Po. Într-o zi, evreii au fost scoși din ghetou și duși pe străzi: bărbați, femei și copii. Câțiva dintre ei au fost împușcați în mod public în fața nemților și a populației poloneze. Femeile au fost lăsate să se zvârcolească într-o baltă de sânge, în căldura verii, și nu li s-a dat nici un ajutor. Copiii care se ascunseseră au fost azvârliți pe fereastră. Apoi, mii de oameni au fost mânați într-un loc din apropierea gării, de unde trenurile trebuiau să fie pregătite ca să-i ducă mai departe. Au așteptat acolo trei zile, în arșița verii, fără să aibă nici hrană, nici apă. Dacă cineva se ridica în picioare, era imediat împușcat, și asta în văzul tuturor. După care au fost îmbarcați: două sute de oameni îngheșuiți ca sardelele într-un vagon de vite unde, în mod normal, încăpeau doar patruzeci și două de persoane. Ce s-a întâmplat cu ei? Nimeni nu recunoaște c-ar ști ceva, dar faptele nu pot fi ascunse. Tot mai mulți sunt cei care reușesc să scape, și povestesc lucruri cumplite. Locul se cheamă Treblinka, în partea de răsărit a teritoriului polonez aflat sub comandament german. Camioanele sunt des cărcate acolo; mulți oameni sunt deja morți. Spațiul respectiv e încercuit de ziduri, iar camioanele intră înăuntru înainte de a fi descărcate. Morții sunt stivuiți lângă calea ferată. Cei sănătoși trebuie să îndepărteze munți

de cadavre, să sape gropi noi și să le astupe când s-au umplut. După care sunt și ei împușcați. Sosesc apoi alte transporturi, cu oameni care trebuie să se ocupe de cei dinaintea lor. Mii de femei și copii sunt siliți să se dezbrace, după care sunt duși într-o gheretă mobilă și gazați. Apoi ghereta e dusă la un puț; un mecanism special deschide peretele lateral și ridică podeaua, deșertând leșurile în adânc. Lucrurile astea se petrec de multă vreme. Sunt adunați nefericiți din întreaga Polonie. Unii sunt uciși pe loc, deoarece capacitatea de încărcare e limitată, dar când se adună prea mulți sunt duși de-acolo. Un miros greu de cadavre plutește în toată zona Treblinka. Confidentialul meu aflat toate asta de la un evreu care a evadat. El și alți șapte au reușit să scape, iar acum locuiesc lângă Varșovia; se pare că au mai rămas ceva evrei în oraș. I-a arătat cunoșcutului meu o bancnotă de douăzeci de zloti pe care o luase din buzunarul unui cadavru; a împăturit cu grijă bancnota, ca să păstreze duhoarea cadavrelor și să-i amintească mereu că trebuie să-și răzbune frații.

Duminică, 14 februarie 1943

Duminica, atunci când ai răgazul să te cufunzi în gândurile tale și poți uita de armată și de cerințele ei, ies la iveală toate ideile pe care, de obicei, le ții ascunse în subconștient. Sunt foarte neliniștit în privința viitorului. Uitându-mă în urmă, la întreaga perioadă a războiului, pur și simplu nu pricep cum de am fost în stare să comitem asemenea crime împotriva unor evrei lipsiți de apărare. Mă întreb adesea, cum e cu putință? Nu există decât o singură explicație: cei care le-au putut înfăptui, care au dat ordine și au admis ca ele să fie puse în aplicare, și-au pierdut orice simț al decentei și responsabilității. Sunt niște scelerăți, niște egocentrici ordi-

nari, niște materialiști abjecți. Când au fost săvârșite cumplitele măceluri în masă ale evreilor, vara trecută, când au pierit atâtia copii și atâtea femei, am fost sigur că vom pierde războiul. Războiul, care odinioară ar fi putut fi justificat de necesitatea existenței libere și a spațiului vital, își pierduse acum orice sens, degenerase într-un imens masacru inuman, negând toate valorile culturale, și nu mai putea fi explicat poporului german; va fi condamnat fără drept de apel de națiune, în ansamblul ei. Torturarea polonezilor arestați, împușcarea prizonierilor de război, tratamentul bestial care li s-a aplicat — nici ele nu vor putea fi justificate vreodată.

16 iunie 1943

Azi-dimineață a venit să mă vadă un Tânăr. Îl întâlnisem pe tatăl lui la Obersig. Lucrează aici, la un spital de campanie, și a fost martor ocular la împușcarea unui civil de către trei ofițeri de poliție germani. I-au cerut omului actele, și când au descoperit că era evreu l-au dus în cadrul unei uși și l-au împușcat. I-au luat haina și-au lăsat cadavrul să zacă acolo.

Iată relatarea altui martor ocular, de astă dată evreu: „Ne aflam într-o clădire din ghetou. Am rezistat în pivniță vreme de șapte zile. Casa ardea deasupra noastră, aşa că femeile au fugit afară, la fel și noi, bărbații, iar câțiva dintre ai noștri au fost împușcați. Apoi am fost duși în *Umschlagplatz* și încărcați în vagoane pentru vite. Fratele meu s-a otrăvit, soțile noastre au fost transportate la Treblinka și arse acolo. Am fost expediat într-un lagăr de muncă. Eram tratați înfiorător, abia aveam ce mâncă și trebuia să muncim din greu.” I-a scris prietenului său, spunându-i: „Trimite-mi otravă; nu mai pot îndura toate acestea. Atâtia oameni mor.”

Doamna Jait a lucrat ca servitoare în cadrul serviciilor secrete timp de un an. A văzut adeseori tratamentul cumplit aplicat evreilor care munceau acolo. Erau bătuți cu sălbăticie. Unul dintre evrei a trebuit să petreacă o zi întreagă pe o grămadă de cărbuni, în frigul mușcător, fără haine călduroase. Un angajat al serviciilor secrete care s-a întâmplat să treacă pe acolo l-a împușcat, pur și simplu. Nenumărați evrei au fost uciși astfel, fără nici un motiv, prosteste. E dincolo de orice închipuire.

Acum sunt exterminați ultimii locuitori evrei ai ghettoului. Un Sturmführer SS s-a lăudat cu felul în care-i împușcă pe evreii care fug din clădirile incendiate. Întrregul ghetto a fost trecut prin foc.

Brutele astea cred c-o să câștigăm astfel războiul. De fapt, pierdem războiul prin însăpămantătoarea ucidere în masă a evreilor. Ne-am acoperit de o rușine care nu poate fi stearsă; e un blestem de care nu ne putem scătura. Nu merităm pic de milă; suntem cu toții vinovați.

Mi-e rușine să ies în oraș. Orice polonez ar fi îndrepătat să ne scuipe. Soldații germani sunt împușcați zilnic. O să vină zile și mai rele, și n-o să avem nici un drept să ne plângem, pentru că nu merităm altceva. Pe zi ce trece, mă simt tot mai rău.

6 iulie 1943

De ce îngăduie Dumnezeu războiul ăsta oribil, cu înfiorătoarele lui sacrificii omenești? Mă gândesc la cumplitele raiduri aeriene, la spaima îngrozitoare a civililor nevinovați, la tratamentul inuman al prizonierilor din lagărele de concentrare, la masacrarea a sute de mii de evrei de către germani. Oare e vina lui Dumnezeu? De ce nu intervine, de ce permite să se petreacă astfel de lucruri? Putem pune asemenea întrebări, dar

nu vom primi nici un răspuns. Suntem atât de dornici să-i condamnăm pe alții, în loc să ne îvinuim pe noi însine! Dumnezeu lasă să se manifeste răul pentru că asta a fost libera opțiune a omenirii, iar acum începem să simțim povara propriilor rele și imperfecțiuni. Când naziștii au venit la putere, n-am făcut nimic să-i oprim; ne-am trădat cele mai scumpe idealuri. Idealul libertății personale, democratice și religioase.

Muncitorii s-au alăturat naziștilor, Biserica i-a susținut și a privit de pe margine, clasele de mijloc au fost prea lașe ca să întreprindă ceva, la fel și intelectualii de frunte. Am încuviințat abolirea sindicatelor, suprimarea diverselor confesiuni religioase; a dispărut libertatea de expresie din presă sau de la radio. În cele din urmă, ne-am lăsat antrenați în război. Eram mulțumiți că Germania se descurcă și fără o reprezentare democratică, acceptând o pseudoreprezentare din partea unor oameni care nu aveau nici un cuvânt de spus cu adevărat. Nu scapi nepedepsit când îți trădezi idealurile, iar acum noi toti trebuie să suportăm consecințele.

5 decembrie 1943

Anul trecut am cunoscut înfrângere după înfrângere. Acum luptăm pe Nipru. Toată Ucraina este pierdută. Chiar dacă am rămâne cu ce mai avem în acea zonă, nu se mai pune, firește, problema vreunui câștig economic. Rușii sunt atât de puternici încât or să ne alunge întotdeauna de pe teritoriul lor. A început ofensiva britanică din Italia; și acolo cedăm pozițiile una după alta. Orașele germane sunt distruse unul câte unul. A venit acum rândul Berlinului, iar de pe 2 septembrie se țin lanț raidurile aeriene asupra Leipzigului. Războiul submarin e un eșec total. La ce se așteaptă aceia care mai vorbesc încă de victorie? N-am reușit să câștigăm

de partea noastră nici o țară din cele pe care le-am ocupat. Aliații noștri — Bulgaria, România și Ungaria — nu pot oferi decât sprijin local. Sunt bucuroși dacă reușesc să-și rezolve problemele interne și se așteaptă ca puterile inamice să le atace granițele. Nu pot face nimic pentru noi, cu excepția ajutorului economic — de pildă, livrările de petrol românesc. În termeni militari, sprijinul lor este, practic, lipsit de orice valoare. De la răsturnarea guvernului fascist, Italia nu mai reprezintă decât un teatru de război în afara granițelor Reichului, unde pentru moment luptele continuă.

Forța superioară a dușmanilor noștri ne dezarmează. Oricine încearcă să reziste e doborât. Așa stau lucrurile — și atunci, cum să mai credem că putem întoarce războiul în favoarea noastră?

În Germania nimeni nu mai crede că vom câștiga războiul, dar există vreo ieșire? Acasă n-o să se declanșeze nici o revoluție, fiindcă nimeni n-are curajul să-și riște viața ridicându-se împotriva G. Sta. Po. Și la ce-ar ajuta s-o facă o mână de oameni? Poate că cei mai mulți i-ar aproba, numai că majoritatea e încătușată. În ultimii zece ani, indivizii — ca să nu mai vorbim de populație, în ansamblul ei — nu au avut nici o șansă de a-și exprima liber voința. Gloantele trase de G. Sta. Po. ar începe de îndată să ţuiere. Și nu ne putem aștepta la o lovitură a armatei. Armata e condusă în mod delibерат la pierzanie, și orice idee de opozitie care ar putea declanșa o mișcare de masă este repede înăbușită și acolo. Așa că trebuie să mergem până la capăt. Întreaga noastră națiune va trebui să plătească pentru toate fărădelegile și crimele comise. Mulți inocenți trebuie sacrificați înainte ca sângele să versat, pe care-l avem pe conștiință, să fie șters. Există o lege inexorabilă, deopotrivă în lucrurile mari ca și în cele mărunte.

1 ianuarie 1944

Ziarele germane relatează, pline de indignare, confiscarea de către americani a operelor de artă valoroase și mutarea lor în sudul Italiei. Un asemenea protest la adresa delictelor comise de alte popoare este de-a dreptul absurd — ca și cum dușmanul n-ar ști despre capodoperele pe care le-am capturat și ni le-am însușit din Polonia, sau despre cele pe care le-am distrus în Rusia.

Chiar dacă adoptăm poziția „are sau n-are dreptate, e țara mea” și acceptăm resemnați ceea ce-am făcut, o asemenea ipocrizie este deplasată, și nu poate decât să ne umple de ridicol.

11 august 1944

Führerul va da un decret care prevede ca Varșovia să fie rasă de pe fața pământului. De fapt, s-a și început. Toate străzile eliberate în timpul răscoalei sunt incendiate. Locuitorii sunt obligați să părăsească orașul, și se îndreaptă spre vest, cu miile. Dacă stirea despre acest decret e adevărată, îmi este limpede că am pierdut Varșovia, și o dată cu ea Polonia și războiul însuși. Cedăm un loc pe care l-am ocupat vreme de cinci ani, extinzându-l și spunând omenirii că e pradă de război. Au fost folosite aici metode monstruoase. Ne-am purtat de parcă am fi fost stăpâni și n-aveam să mai plecăm niciodată. Trebuie să recunoaștem acum că totul e pierdut, ne distrugem propria muncă, toate lucrurile de care administrația civilă era atât de mândră — consideră că mărețele ei îndatoriri culturale aici sunt și voia să demonstreze lumii întregi că prezența ei era necesară. Tactica noastră în răsărit a eşuat, și-i ridicăm un monument final prin nimicirea Varșoviei.

Epilog

O punte între
Władysław Szpilman și
Wilm Hosenfeld

Wolf Biermann

Wolf Biermann este unul dintre cei mai cunoscuți poeți, compozitori și eseiști germani. S-a născut la Hamburg, în 1936, într-o familie de comuniști. Tatăl lui, evreu, muncitor pe un șantier naval și luptător în Rezistență, a fost ucis la Auschwitz în 1943. În adolescență, Biermann a plecat în est, contra curentului de refugiați care se îndreptau în direcția opusă, spre vestul Germaniei. În 1965, lucrările sale au fost interzise în Germania de Est, din pricina atacurilor la adresa guvernului, iar în 1976 Biermann a fost obligat de autorități să emigreze în Germania Federală. Trăiește acum la Hamburg.

Această carte nu are nevoie nici de prefață, nici de postfață; de fapt, n-are nevoie de nici un comentariu. Cu toate acestea, autorul ei, Władysław Szpilman, m-a rugat să fac câteva precizări pentru cititorii săi — la o jumătate de secol după evenimentele pe care le descrie.

Și-a scris povestea, aşa cum se prezintă ea acum, la Varșovia, imediat după război, cum s-ar spune „la cald” sau, mai exact, într-o profundă stare de soc. Există multe cărți în care oamenii și-au pus pe hârtie amintirile despre Holocaust. Dar majoritatea relatărilor despre felul în care autorii lor au supraviețuit au fost scrise abia după câțiva ani — sau chiar după câteva decenii — de la evenimentele evocate. Cred că din mai multe motive evidente.

Cititorii vor observa că, deși cartea de față a fost scrisă când cenușa celui de-al doilea război mondial mai fumega încă, limbajul folosit este neașteptat de calm. Władysław Szpilman își prezintă suferințele recente cu o detașare aproape melancolică. Îmi lasă impresia că nu și-a revenit cu totul după călătoria sa prin diversele cercuri ale infernului; e ca și cum ar scrie, oarecum surprins, despre altcineva — despre ceea ce devenise el după invadarea Poloniei de către Germania.

Cartea lui a fost publicată în Polonia în 1946, sub titlul unuia dintre capitole, *Moartea unui oraș*. A fost foarte curând retrasă din circulație de protejații polonezi ai

lui Stalin și nu a mai fost reeditată de atunci încoace, în Polonia sau altundeva. Pe măsură ce țările cucerite de Armata Roșie erau tot mai ferm sugrumate de eliberatorii lor, *nomenklatura* din Europa de Est n-a mai putut tolera asemenea relatări autentice ale unor martori oculari; cuprindeau prea multe adevăruri dureroase despre colaboraționismul cu naziștii al învinșilor — ruși, polonezi, ucraineni, lituanieni și evrei.

Chiar și în Israel, oamenii nu voiau să audă despre asemenea lucruri. Poate că sună ciudat, dar e de înțeles: subiectul era greu de suportat pentru toți cei vizăți, victime și călăi, deopotrivă, deși din motive diferente, firește.

*

Cel care ne numără orele
numără.
Ce numără, spune-mi?
Numără și iar numără...

(Paul Celan)*

Numere. Tot mai multe numere. Din cele trei milioane și jumătate de evrei care trăiau odinioară în Polonia, au supraviețuit perioadei naziste doar două sute patruzeci de mii. Antisemitismul era înfloritor cu mult înaintea invaziei germane. Totuși, între trei și patru sute de mii de polonezi și-au riscat viața ca să salveze evrei. Dintre cei șaisprezece mii de arieni comemorați la Yad Vashem, locul central de aducere aminte din Ierusalim, o treime erau polonezi. De ce atâtă precizie? Fiindcă toată lumea cunoaște ravagiile antisemitismului tra-

---

* Versuri din poemul „Der uns die Stunden zählte”, apărut în volumul *Von Schwell zu Schwelle* (1955). Îi mulțumesc domnului Andrei Hoișie pentru această informație. (N.t.)

ditional în rândul „polonezilor”, dar puțini știu că, în același timp, nici o altă nație nu a ocrotit atâtia evrei de prigoana nazistă. Dacă ascundeai un evreu în Franța, erai pedepsit cu închisoarea sau erai trimis într-un lagăr de concentrare, în Germania plăteai cu viața — dar în Polonia te costa viața întregii familii.

Mă frapează un lucru: registrul emoțional al lui Szpilman nu pare să includă dorința de răzbunare. Am avut odată o discuție cu dânsul la Varșovia; concertase în toată lumea, ca pianist, și stătea acum, epuizat, în fața imensului său pian, care trebuia acordat. A făcut o remarcă aproape copilărească, pe jumătate ironic, pe jumătate cât se poate de serios: „În tinerețe, am studiat pianul la Berlin, vreme de doi ani. Pur și simplu nu-i pot înțelege pe nemți... erau atât de muzicali!”

Această carte zugrăvește viața ghetoului din Varșovia într-un amplu tablou. Władysław Szpilman o descrie în aşa fel încât ajungem la o cunoaștere mai profundă a unor lucruri pe care doar le bănuiam: închisorile, ghețourile și lagările de concentrare, cu barăcile, turnurile de pază și camerele lor de gazare, nu sunt menite să înnobileze caracterul. Foamea nu conferă o strălucire interioară. Mai direct spus: un ticălos tot ticălos rămâne și în spatele sârmei ghimpate. Dar o asemenea abordare simplistă nu e valabilă întotdeauna. Escroci de cea mai joasă speță și numeroși vagabonzi recunoscuți ca atare s-au dovedit mai curajoși și mai utili în ghetou sau în lagărul de concentrare decât mulți oameni educați și respectabili din clasa de mijloc.

Uneori, Władysław Szpilman descrie Holocaustul în pagini de proză adevărată, la fel de dense ca poezia. Mă gândesc la scena din *Umschlagplatz*, când Szpilman era deja sortit pieirii, selectat pentru transportul spre un viitor incert, pe care mai toată lumea îl percepea a

fi moarte sigură. Autorul, părinții săi, fratele și surorile sale împart o caramelă tăiată în șase bucăți, ultima lor masă împreună. Și-mi amintesc nerăbdarea dentistului, în timp ce așteptau trenul morții: „Este o rușine pentru noi toți! Ne lăsăm duși la moarte ca vitele la abator! Dacă i-am fi atacat pe nemți — noi, o jumătate de milion —, ne-am fi putut elibera din ghetou sau măcar am fi murit onorabil, nu ca o pată pe obrazul istoriei!“; și răspunsul pe care i-l dă tatăl lui Szpilman: „Uite, nu suntem eroi! Suntem niște oameni cât se poate de obișnuiți, și de asta riscăm să ne punem speranță în acele zece la sută șanse de supraviețuire.“ Așa cum se întâmplă uneori în tragedia adevărată, atât dentistul, cât și tatăl lui Szpilman aveau dreptate. Evreii au dezbatut între ei problema insolubilă privind rezistența pe care ar fi trebuit s-o opună nemților — au întors-o pe toate fețele de o mie de ori, iar și iar, și la fel vor face și generațiile viitoare. Îmi vine în minte o considerație de ordin mai practic: cum ar fi putut toți oamenii ăștia, civili, femei și copii, bătrâni abandonati de Dumnezeu și de lume, lihiți de foame și bolnavi, cum ar fi putut ei să se apere în fața unei asemenea mașini de exterminare perfecte?

Să te împotrivești efectiv nemților era imposibil, dar *a existat* o rezistență evreiască. Lupta armată din ghețoul varșovian și miile de fapte curajoase întreprinse de partizanii evrei demonstrează că există o opoziție foarte capabilă. La Sobibor și chiar la Treblinka s-au înregistrat unele răzmerițe. Mă gândesc la Lydia Vago și la Sarah Ehrenhalt, din Israel, care au supraviețuit ca sclave la fabrica de muniții a Uniunii din Auschwitz, de unde au provenit explozibilele pentru aruncarea în aer a unuia dintre crematorii.

Povestea lui Władysław Szpilman demonstrează că a jucat un rol direct în această mișcare curajoasă. Era unul dintre cei care, încolonați zilnic, mergeau să muncească în zona ariană a orașului, de unde aduceau pe furiș nu doar pâine și cartofi, ci și muniții pentru rezistența evreiască din ghetou. Pomenește de aceste fapte îndrăznețe cu modestie și doar în treacăt.

În anexă sunt publicate, pentru prima dată câteva însemnări din jurnalul lui Wilm Hosenfeld, ofițer din Wehrmacht, fără de care Szpilman, evreu polonez, probabil că n-ar fi supraviețuit. Hosenfeld era învățător, luptase deja ca locotenent în primul război mondial și putea fi considerat, prin urmare, prea bătrân ca să fie trimis în prima linie a frontului la începutul celui de al doilea. Poate că tocmai din acest motiv a fost numit ofițer responsabil cu toate bazele sportive din Varșovia, preluate de Wehrmacht, astfel încât soldații germani să se mențină în formă prin jocuri și diverse probe de atletism. Căpitanul Hosenfeld a fost luat prizonier de către armata sovietică în ultimele zile ale războiului și a murit în captivitate săpte ani mai târziu.

La începutul povestirii despre peregrinările lui Szpilman, unul dintre membrii detestatei poliții evreiești îl salvează. La sfârșit, căpitanul Hosenfeld este cel care-l găsește, pe jumătate mort, în Varșovia ruinată, părăsită acum de locitorii ei — și nu-l omoară. Mai mult decât atât, Hosenfeld a adus în ascunzătoarea evreului alienate, o plăpumă de puf și o manta. Seamănă cu un basm de la Hollywood, și totuși e adevărat: unul dintre exponenții celei mai detestate specii de stăpâni a jucat rol de înger păzitor în această poveste zguduitoare. De vreme ce era evident că Germania lui Hitler pierduse, oricum, războiul, fugarul i-a dat — preventiv — anonimului său binefăcător o informație utilă:

„Dacă și se întâmplă ceva, dacă te pot ajuta în vreun fel, amintește-ți numele meu: Szpilman, Radio Polonia.” Știu de la Szpilman că a început să-și caute salvatorul imediat, în 1945 — fără nici un succes. Când s-a dus în locul unde prietenul lui, violonistul, îl văzuse pe acel om, tabăra fusese mutată.

Hosenfeld a murit în cele din urmă ca prizonier de război într-un lagăr din Stalingrad, cu un an înainte de moartea lui Stalin. Fusese torturat în captivitate, fiind că ofițerii sovietici socoteau drept o minciună sfrunta-tă declarația lui că ar fi salvat un evreu. A suferit apoi mai multe accidente vasculare cerebrale. Spre sfârșitul vieții, se afla într-o stare mentală confuză, ca un copil bătut care nu înțelege loviturile. S-a prăpădit cu mintea complet rătăcită.

Hosenfeld a reușit doar să-și trimite jurnalul în Germania. Ultima lui permisie acasă a fost de Rusalii, în 1944; există o fotografie frumoasă, cu ofițerul întors acasă din războiul murdar, îmbrăcat în uniforma-i albă, strălucitoare, încurajat de soție și dragii lui copii — un tablou idilic, sugerând pacea eternă. Familia Hosenfeld a păstrat cele două carnete scrise mărunt, cuprinzând jurnalul. Ultima însemnare e din 11 august 1944, ceea ce înseamnă că Hosenfeld și-a trimis comentariile cele mai explozive prin poșta militară normală. Imaginea-vă că aceste două caiete ar fi căzut în mâinile cumpliților domni îmbrăcați în mantale de piele... e aproape de neînchipuit. L-ar fi sfâșiat.

Fiul lui Hosenfeld mi-a făcut următoarea relatare, care înfățișează un portret plin de viață al defuncțului său tată.

„Tata era un învățător entuziasmat, generos. În perioada care a urmat primului război mondial, când bătaia copiilor mai era încă principala metodă de a menține

disciplina în școli, blândețea sa față de elevi contrazicea regula. Obișnuia să-i țină pe copiii din clasa întâi de la școala din Spessart pe genunchi dacă întâmpinau greutăți în învățarea alfabetului. Și avea întotdeauna în buzunarul pantalonilor două batiste, una pentru el și una ca să steargă nasul elevilor mai mici.

În iarna 1939/1940, unitatea tatălui meu, care pleca-se de la Fulda în Polonia în toamna anului 1939, staționa în orășelul Wegrow, la est de Varșovia. Ceva mai devreme, comisariatul german își însușise rezervele de fân de acolo, care aparțineau armatei poloneze. Într-o zi friguroasă de iarnă, s-a întâmplat ca tata să întâlnească un SS-ist care-l înăușase pe un elev. Băiatul fusese prins furând dintr-o șură niște fân rechiziționat — probabil nu mai mult de un braț. Nu încăpea îndoială, copilul urma să fie împușcat drept pedeapsă pentru fapta sa și pentru a servi ca lecție celorlalți.

Tata mi-a povestit că s-a repezit spre SS-ist, tipând: «Nu poți împușca un copil!» SS-istul și-a scos pistolul, l-a atîntit asupra lui și i-a spus amenintător: «Dacă n-o stergi imediat, te împușc și pe tine!»

Lui tata i-a trebuit mult timp să-și revină din șocul provocat de această întâmplare. Mi-a vorbit doar o dată despre ea, doi sau trei ani mai târziu, pe când se afla într-o permisie. Am fost singurul membru al familiei care a auzit această poveste.“

*

Władysław Szpilman a reînceput imediat să lucreze ca pianist pentru Radio Varșovia. A reluat transmisiunile de după război cu aceeași piesă de Chopin pe care o cântase *live* la radio în acea ultimă zi, în mijlocul bombelor și gloanțelor artileriei germane. Ai fi zis că *Nocturna în do diez minor* fusese doar întreruptă, pen-

tru scurt timp, astfel încât în intervalul de şase ani Herr Hitler să-şi poată cânta partitura pe scena lumii.

Până în anul 1949, Władysław Szpilman n-a mai aflat nimic despre salvatorul său. În 1950 însă lucrurile au evoluat. Un evreu polonez, pe nume Leon Warm, a emigrat din Polonia și a făcut în drumul său o vizită familei Hosenfeld, în Germania Federală. Despre Leon Warm, unul din fiili lui Wilm Hosenfeld scrie:

„În primii ani de după război, mama locuia împreună cu fratele meu mai mic și cu sora mea într-o parte a fostei noastre locuințe, situată în școala din Thalau, un sătuc din regiunea Rinului. La 14 noiembrie 1950, un Tânăr polonez, cu infățișare plăcută, s-a prezentat și a întrebat de tata, pe care-l întâlnise la Varșovia în timpul războiului.

În drum spre lagărul de exterminare de la Treblinka, folosind sărmă ghimpată, omul reușise să facă o breșă în vagonul de vite unde erau închiși el și nefericitii lui tovarăși de suferință. Apoi a sărit din mers. Prinț-o familie din Varșovia pe care o cunoștea, l-a întâlnit pe tata, care i-a făcut rost de o legitimație falsă și l-a luat ca muncitor la centrul sportiv. După război, fusese chimist în Polonia, iar acum intenționa să-și deschidă o firmă în Australia.”

Acest om, Leon Warm, a aflat în decursul vizitei la Frau Hosenfeld că soțul ei încă mai trăia. Primise de la dânsul câteva scrisori și cărți poștale. Frau Hosenfeld i-a arătat o carte poștală din 15 iulie 1946, unde soțul ei trecuse numele evreilor și polonezilor pe care îi salvase. Îi ceruse soției să meargă la aceste persoane și să le solicite ajutorul. Numărul patru de pe listă era „Władysław Szpilman, pianist la Radio Varșovia”.

Trei membri ai unei familii numite Cieciora știau și ei o poveste despre Hosenfeld. În primele zile ale Blit-

zkrieg-ului german, s-a petrecut următoarea întâmplare: nevasta unui polonez pe nume Stanisław Cieciora a plecat spre lagărul de prizonieri din Pabianice, unde i se spusese că e deținut soțul ei rănit, soldat în armata învinsă; pesemne că se temea ca învingătorii să nu-l ucidă. În drumul ei, a întâlnit un ofițer german, care mergea pe o bicicletă. A întrebat-o încotro se îndreaptă. Paralizată de spaimă, i-a îngăimat adevărul. „Soțul meu e soldat — zace bolnav în lagărul de colo; eu am să nasc în curând și mi-e frică pentru viața lui.” Neamțul și-a notat numele omului și a trimis-o pe femeie înapoi, promițându-i: „Bărbatul tău o să se întoarcă acasă în trei zile.” Așa a și fost.

Mai apoi, Hosenfeld a vizitat în câteva rânduri familia Cieciora, cu care s-a și împrietenit. Acest neamț extraordinar a început să învețe poloneza. Fiind un catolic fervent, Hosenfeld mergea uneori la biserică împreună cu noii săi prieteni, purtând uniforma lui de Wehrmacht și asistând la serviciul religios polonez obișnuit. Ce tablou! Un neamț îmbrăcat regulamentar în „mantaua criminalilor”, îngenunchind în fața unui preot polonez, în timp ce „slavul subuman” așeza pe o limbă germană hostia reprezentând trupul lui Cristos.

Un gest deschide drumul către altul: familia Cieciora era neliniștită în legătură cu fratele soțului, un preot implicat în organizația politică clandestină, vânătă de nemți. Hosenfeld l-a salvat și pe el. În al treilea rând, a salvat un apropiat de-al lor, scăpându-l dintr-un camion al armatei. Am aflat despre modul cum i-a eliberat pe amândoi dintr-o relatare a fiicei căpitanului Hosenfeld:

„În primăvara anului 1973, am primit vizita lui Maciej Cieciora, din Poznań. Unchiul lui, preot catolic, a

trebuit să fugă de Gestapo după invazia germană din toamna lui 1939. Tata, care era ofițerul responsabil cu bazele sportive din Varșovia, pe care Wehrmachtul și le însușise, l-a protejat, dându-i de lucru la biroul lui, sub numele fals de «Cichocki». Prin părintele Cieciora, cu care s-a împrietenit curând la cataramă, tata l-a întâlnit pe cunnatul preotului, Koschel.

Maciej Cieciora ne-a spus că, probabil în 1943, partizanii polonezi împușcaseră câțiva soldați germani în partea din Varșovia unde locuia familia Koschel. După acest incident, o unitate SS din cartierul respectiv a arestat o serie de oameni — printre care și domnul Koschel — și i-a încărcat într-un camion. Nefericiții urmau să fie execuțați imediat în afara orașului, ca represalii împotriva acelui act de răzvrătire.

Hazardul a făcut ca tata să întâlnească acest camion la o răspântie, pe când se îndrepta spre centrul orașului. Domnul Koschel l-a recunoscut și i-a făcut semne desperate cu mâna. Tata a înțeles repede cum stăteau lucrurile și, cu o mare prezență de spirit, a ieșit în stradă și i-a ordonat șoferului să opreasca. Acesta s-a executat. «Am nevoie de un om!», i-a spus tata, pe un ton de comandă, SS-istului-șef, însărcinat cu transportul respectiv. A urcat în camion, i-a inspectat pe ocupanții acestuia și l-a ales pe Koschel, ca din întâmplare. L-au lăsat să plece, aşa că a fost salvat.«

Lumea e mică. Astăzi, la opt ani după căderea Blocului răsăritean, fiul lui Stanisław Cieciora este consulul polonez de la Hamburg. Mi-a spus o povestioară emoționantă: recunoscători, părinții săi, care locuiau la Samter-Karolin, au trimis — chiar în timpul războiului — familiei Hosenfeld, lipsită de tată, pachete de mâncare — cână și unt — din Polonia înfometată,

în Germania lui Hitler. Lumea e și ciudată, în același timp.

*

Leon Warm a luat legătura cu Szpilman, la Varșovia, prin intermediul postului Radio Polonia, comunicându-i numele oamenilor pe care Hosenfeld îi salvașe și transmițându-i cererea sa urgentă de ajutor. Toate astea se întâmplau cu aproape o jumătate de secol în urmă.

În 1957, Władysław Szpilman a făcut un turneu în Germania Federală, alături de strălucitul violonist Gim-pel. Cei doi muzicieni au vizitat familia lui Wilm Hosenfeld — pe soția lui, Annemarie, și pe cei doi fii, Helmut și Detlef —, în Thalau. Doamna Hosenfeld i-a dat lui Szpilman o fotografie a soțului său. Ea apare în carte de față. Vara trecută, când s-a decis ca această carte, aproape uitată, să apară în limba germană, l-am întrebat pe bătrân mai multe despre Hosenfeld.

„Știi, nu-mi place să vorbesc despre asta. N-am comentat cu nimeni, nici măcar cu soția și băieții mei. De ce nu, ai să mă întrebri. Pentru că mi-e rușine. Vezi, când am aflat numele ofițerului german, la sfârșitul lui 1950, mi-am invins teama și dezgustul și m-am dus, ca un umil solicitant, la un criminal cu care n-ar fi stat de vorbă nici o persoană decentă din Polonia: Jakub Berman.

Berman era omul cel mai puternic din Polonia, șeful NKVD-ului polonez, și un mare ticălos — toată lumea știa asta. Era mai influent decât ministrul de interne. M-am hotărât totuși să încerc, aşa că am mers să-l văd și i-am povestit totul, adăugând că nu eram singura persoană care-i datora lui Hosenfeld viață: salvase și copiii evrei, a cumpărat pantofi pentru copiii polonezi chiar la începutul războiului și le-a dat de mân-

care. I-am povestit și despre Leon Warm, și despre familia Cieciora, subliniind faptul că numeroși oameni supraviețuisează datorită acestui neamț. Berman s-a arătat prietenos și mi-a promis că o să mă ajute. După câteva zile, a venit personal la noi acasă: îi părea rău, dar nu era nimic de făcut. «Dacă neamțul tău ar mai fi în Polonia, atunci l-am putea elibera», a spus el. «Dar tovarășii noștri din Uniunea Sovietică nu vor să-i dea drumul. Spun că ofițerul tău aparținea unui detașament implicat în spionaj; ca polonezi, nu putem face nimic, n-am nici o influență», a conchis el — un om atotputernic, grație lui Stalin. Așadar, am apelat la cel mai mare escroc dintre toți, și n-am obținut nimic.»

Imediat după război, era imposibil să publici în Polonia o carte care-l înfățișa pe un ofițer german drept un om curajos și dornic să-și ofere ajutorul. E interesant poate, pentru cititori, să afle că, pentru ediția poloneză, Władysław Szpilman s-a văzut nevoit să afirme că salvatorul lui, Wilm Hosenfeld, era austriac. Un înger austriac nu era, firește, „chiar atât de rău” la acea vreme, oricât de absurd ni s-ar părea astăzi. În perioada războiului rece, Austria și Republica Democrată Germană erau legate printr-o atitudine ipocrită: ambele pretindeau că fuseseră ocupate cu forța de către Germania lui Hitler, în al doilea război mondial.

*

La Yad Vashem există un Bulevard al Celor Drepți între Popoare, unde au fost plantați copaci tineri, câte unul pentru fiecare neevreu care a salvat evrei de la Holocaust. În arbuștii care cresc în pământul stâncos au fost agățate niște tăblițe cu numele acestor oameni curajoși. Oricine vizitează muzeul trece pe lângă mii de asemenea nume. Sper să fac astfel încât în curând să

crească pe Bulevardul Celor Drepti între Popoare, scăldat de apele Iordanului, un copac pentru căpitanul Wilm Hosenfeld. Cât despre cine o să-l planteze — cine altul decât Władysław Szpilman, cu sprijinul fiului său, Andrzej?

Cuprins

Cuvânt înainte	5
1 <i>Ceasul copiilor și al nebunilor .....</i>	9
2 <i>Război .....</i>	21
3 <i>Primii nemți .....</i>	32
4 <i>Tata se înclină în fața nemților .....</i>	41
5 <i>Sunteți evrei? .....</i>	50
6 <i>Dansul de pe strada Chłodna .....</i>	60
7 <i>Un gest frumos al doamnei K .....</i>	74
8 <i>Un mușuroi de furnici în pericol .....</i>	85
9 <i>Umschlagplatz .....</i>	97
10 <i>O sansă de a trăi .....</i>	107
11 „ <i>Pușcași, înainte!</i> “	115
12 <i>Majorek .....</i>	125
13 <i>Necazuri și ceartă în vecini .....</i>	136
14 <i>Trădarea lui Szałas .....</i>	144
15 <i>Într-o clădire în flăcări .....</i>	153
16 <i>Moartea unui oraș .....</i>	162
17 <i>Viață contra votcă .....</i>	169
18 <i>Nocturnă în do diez minor .....</i>	179
Post-scriptum	190
Extrase din	
Jurnalul căpitanului Wilm Hosenfeld	193
Epilog	
O punte între Władysław Szpilman și	
Wilm Hosenfeld, de Wolf Biermann	211